

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MÜMTEHİNE SURESİNDE İMTİHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH AYDIN

BOLU, AĞUSTOS - 2021

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MÜMTEHİNE SURESİNDE İMTİHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH AYDIN

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. SÜLEYMAN KAYA

BOLU, AĞUSTOS - 2021

KABUL VE ONAY SAYFASI

Abdullah AYDIN tarafından hazırlanan “**MÜMTEHİNE SURESİNDE İMTİHAN**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 18/08/2021

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç. Dr. Süleyman KAYA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Ömer BAŞKAN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Osman KARA
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Osman GÖRÜR
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

18/08/2021

ABDULLAH AYDIN

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığın hidayeti için gönderilmiş son ilahi kitaptır. Kur'ân, evrensel bir kitap olduğu için nâzil olduğu dönemden kıyamete kadar insanlığın faydalanacağı en temel kaynaktır. Dolayısıyla bu mucize kitap 14 asırdır Müslümanların dini, sosyal ve ahlaki problemleri için üretilen çözümlere kaynaklık etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, insanın doğum ve ölüm arasındaki yaşam sürecini imtihan edilme alanı olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla imtihan insanoğlunun değişmez gerçeğidir. Bu sebeple insanın vazifesinin genel anlamda Yüce Allah'a kulluk olduğu ifade edilmiştir. İmtihan, hayır olsun şer olsun kulluk sürecinde hayatın yüzleştirdiği her bir duruma gösterilen tavırla gerçekleşecektir. Bu noktada Allah'ın Kur'ân'da koyduğu ilkeler temel ölçütlerdir. Sonucu ise insan adına ya ebedî kurtuluş (cennet) ya da ebedî hüsrân (cehennem) olacaktır.

Kur'ân'da "İmtihan" kavramının sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için ayetlerin nâzil oldukları dönemin sosyokültürel ve siyasi ortamının göz önünde bulundurularak incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada insanın doğumundan başlayarak ölümüne kadar takip eden imtihan gerçeği Mümtehin Sûresi özelinde sûre ile ilgili şu ana kadar yapılan çalışmalardan farklı olarak incelenmiştir.

Konu çeşitli yönleriyle farklı eserlerde de ele alınmıştır. Ancak insan adına bu denli mühim olan imtihan meselesinin Mümtehin Sûresi özelinde ayrıca değerlendirilmesinin bilim dünyasına ayrı bir katkı sunacağına inanılmaktadır. Çünkü sûrede, genel anlamda imtihan içeriği yanında özellikle "öteki ile ilişkiler" anlamında dikkati çeken imtihanın bir başka boyutu söz konusu edilmektedir. Bu yönüyle konu günümüz Müslümanı için de oldukça önemlidir. Bu sebeple de çalışmaya "Mümtehin Sûresinde İmtihan" ismi verilmiştir.

Çalışma, yüksek lisans tezi olarak Mümtehin Sûresiyle sınırlandırılmış olsa da konu, Kur'ân-ı Kerîm bütünlüğü içerisinde temellendirilmeye, imtihan kavramıyla alakalı diğer Kur'ân ayetleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmamızı hazırlarken, metot yöntem ve doğru kaynaklara ulaşma konusunda yardımını esirgemeyip çalışmamızın nihayete ermesinde en büyük paya sahip olan danışman hocam Doç. Dr. Süleyman KAYA'ya, ders döneminde sunmuş oldukları katkılar ile araştırma aşamalarında önümü aydınlatan kıymetli hocalarıma, eğitim-öğretim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen aileme, çalışmam süresince desteğini hep hissettiğim sevgili eşim Zeynep AYDIN'a minnet ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

ÖZET

MÜMTEHİNE SÜRESİNDE İMTİHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ABDULLAH AYDIN
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. SÜLEYMAN KAYA)

BOLU, TEMMUZ - 2021

75 + X Sayfa

“Mümtebine Sûresinde İmtihan” başlıklı Yüksek Lisans tezimiz, Kur’ân-ı Kerîm’in bütünlüğü göz önünde bulundurularak Mümtebine Sûresi çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda öncelikle Kur’ân’da imtihan ile ilişkili olan temel kavramlar tespit edilmiş, Kur’ân örneğinde insanların karşılaşmış oldukları imtihan çeşitlerine yer verilmiştir. Tezimizi sınırlandırmış olduğumuz Mümtebine Sûresi hakkında; sûre adı, nüzûl zamanı, nüzûl sebebi, diğer sûrelerle münasebeti bağlamında araştırma yapılarak bilgi verilmeye çalışılmıştır. “Mümtebine Sûresinde İmtihan” başlığı altında Müslümanların öteki ile imtihanı Kur’ân rehberliğinde Hz. Âdem’den (a.s) başlayarak Hz. Muhammed’e (s.a.v) kadar çeşitli peygamberler örneğinde incelenmiştir. Günümüze ışık tutması açısından Hz. Peygamber (s.a.v) ve ashabının öteki ile imtihanı Mekke ve Medine dönemlerine ayrılarak detaylı bir şekilde incelenmiş ve günümüz Müslümanlarının öteki ile imtihanları üzerinde durulmuştur. Araştırmamızın bireysel ve toplumsal imtihanlarımıza karşı yardımcı olması amaçlanmıştır. Çalışmamızda konumuzla ilişkili olması ve okuyucuya daha geniş bir bakış açısı kazandırması maksadıyla Kur’ân-ı Kerîm’den çeşitli ayetlere yer verilmiş, klasik-modern tefsir kaynaklarına müracaat edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Tefsir, İmtihan, Mümtebine Sûresi, Öteki, Kadınların İmtihanı

ABSTRACT

THE TESTING (IMTIHAN) IN THE SURAH MUMTAHANAH

ABDULLAH AYDIN

MASTER’S THESIS

**BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
(SUPERVISOR: DOÇ. DR. SÜLEYMAN KAYA)**

BOLU, JULY 2021

75 + X Pages

The Master thesis we worked on named “The Testing (Imtihan) in the Surah Mumtahanah” has been examined in the framework of Surah Mumtahanah with considering the integrity of The Quran. In this work the basic concepts related to The Testing in The Quran have been determined and the types of the Testings that people have faced from The Quran are included. Regarding the Surah Mumtahanah that we have limited our thesis; has been tried to give information about name of the surah, revelation (nüzûl) time, revelation reason, relations with other surahs by doing extensive research. The Testing Muslims with others inspected under the title "The Testing (Imtihan) in the Surah Mumtahanah" with respect to The Quran in the examples of various prophets starting from The Prophet Adam to The Prophet Muhammad (Sm.). In terms of to shed light on the present the Testing of The Prophet Muhammad (Sm.) and sahabah examined in detail with splitting into Mekka and Medinah periods and focused on the Testing with others of todays Muslims. Our researchs aimed to be a guided study to the Testing in case of our individual or social contact. In our work various ayahs from The Qur'an are included, many tafsir sources have been consulted because they related with the topic and its aimed to give the reader a broader perspective.

KEYWORDS: Tafsir, The Testing, Surah Mumtahanah, Others, The testing of women

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. KUR'ÂN'DA İMTİHAN KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ.....	3
1.1 “Kur’ân’da İmtihan” Anlamına Gelen Kavramlar	4
1.1.1 İmtihan	4
1.1.2 Belv-İbtila	6
1.1.3 Fitne	7
1.1.4 Meyz	7
1.1.5 Temhîs	8
1.1.6 İlmi	9
1.2 Kur’ân’da Özel Atıf Yapılan Bazı İmtihan Çeşitleri.....	10
1.2.1 İnsanın İmanla İmtihanı	10
1.2.2 İnsanın Amelle İmtihanı	11
1.2.3 İnsanın Canıyla İmtihanı.....	12
1.2.4 İnsanın Malıyla İmtihanı.....	13
1.2.5 İnsanın Savaşla İmtihanı	15
1.2.6 İnsanın Evlatlarıyla İmtihanı	17
1.2.7 İnsanın Korkuyla İmtihanı	20
1.2.8 İnsanın Açlıkla İmtihanı	21
1.2.9 İnsanın Hastalıkla İmtihanı	24
İKİNCİ BÖLÜM	27
2. MÜMTEHİNE SÛRESİ VE İMTİHAN	27
2.1 Mümtetine Sûresi Hakkında Genel Bilgi.....	27
2.1.1 Sûrenin Adı	27
2.1.2 Sûrenin Nüzûl Zamanı	28
2.1.3 Sûrenin Nüzûl Sebebi	28
2.1.3.1 Hâtıb b. Ebî Beltea Olayı	28
2.1.3.2 Esmâ binti Ebî Bekir Olayı	30
2.1.3.3 Muhacir Kadınların Durumu.....	30
2.1.4 Sûrenin Diğer Sûrelerle İlişkisi.....	31
2.1.4.1 Haşr Sûresi ile İlişkisi	32
2.1.4.2 Saff Sûresi ile İlişkisi	32
2.2 Mümtetine Sûresinde İmtihan	33
2.2.1 Müslümanların Öteki ile İmtihanı.....	33

2.2.1.1	Peygamberlerin ve Kavimlerinin Öteki ile İmtihanı	35
2.2.1.2	Hz. Peygamber (s.a.v) ve Ashabının Öteki ile İmtihanı	44
2.2.1.2.1	Mekke Döneminde Öteki ile İmtihan	44
2.2.1.2.2	Medine Döneminde Öteki ile İmtihan	48
2.2.1.3	Günümüzde Müslümanların Öteki ile İmtihanı	61
SONUÇ.....		67
KAYNAKLAR.....		70

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

(a.s)	: Aleyhi's-selâm
b.	: İbn, Bin
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
(c.c)	: Celle Celâlüh
çev.	: Çeviren
ed.	: Editor
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
m.	: Miladi
ö.	: Ölüm Tarihi
(r.a)	: Radiyallahu anh
(s.a.v)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerler

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, eşsiz muhtevası ve edebi üslubuyla benzeri olmayan ilahi bir hitaptır. Sahip olduğu içeriği ile nâzil olduğu dönemden bugüne kendisini rehber edinen müminlere yol göstermiş, kendisini inkâr edenleri de aciz bırakmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, içerik ve kendisinden ilim noktasında istifade etmek isteyenler açısından sonu olmayan bir hazinedir. Yeryüzündeki insanların hidayet bulmak için okuyacakları, iman ettikten sonra da müracaat edecekleri yegâne kaynaktır. Bu yönüyle Kur'ân-ı Kerîm, insanların her dönemde hayatı anlamak ve anlamlandırmak için başvurdukları temel rehber olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, tüm zamanlarda evrenselliği ile vermiş olduğu mesajının güncelliğini korumuştur. Allah'ın keliması olan Kur'ân, insanlar için çok büyük bir nimet, aynı zamanda onu anlayıp yaşayabilme noktasında da büyük bir imtihan aracıdır.

Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.v) aracılığıyla insanlığa yol gösterici rehber olarak göndermiş olduğu Kur'ân-ı Kerîm, muhatabı olan insan tarafından anlaşılması gereken bir kitaptır. Aynı zamanda Kur'ân'ın mesajının birçok açıdan incelenmesi, yorumlanması ve insanlara doğru bir şekilde aktarılması gerekmektedir. Kur'ân mesajının önemli unsurlarından biri de Kur'ân'da insanla ilişkili olarak dile getirilen "imtihan" konusudur. Dolayısıyla bu çalışmada "Mümtehin Sûresi" özelinde imtihan konusu ele alınmaya gayret edilmiştir. Bu sebeple de çalışmanın ismi "Mümtehin Sûresinde İmtihan" olarak belirlenmiştir.

Giriş ve iki bölümden oluşan tezimizin giriş kısmında konunun ehemmiyeti, maksadı ve araştırma metodu hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde konumuz olan imtihan kavramını, aynı anlamda kullanılan belv, fitne, meyz, temhîs, ilm kavramlarını ve Kur'ân-ı Kerîm'de konu edinen başlıca imtihan şekillerini işlemeye çaba gösterilmiştir. Hülâsa birinci bölümde insan, dünya ve imtihan üçlüsünün arasındaki kavramsal ilişki ve bu ilişkinin hususiyeti ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise önce tezin ana konusunu oluşturan Mümtehin Sûresini genel anlamda tanıtmanın uygun olacağı düşünülmüştür. Bu sebeple de sûrenin nüzûl zamanı, nüzûl sebebi, sûrede öne çıkan konular, sûrenin diğer sûrelerle münasebeti hakkında bilgiler verilmiştir. Devamında Mümtehin Sûresi özelinde Müslümanların öteki ile imtihanının tarihsel geçmişi, Müslümanlar ile ötekinin ilişkisi, Müslümanların günümüzde öteki ile ilişkilerinde dikkat etmesi gereken hususlar, örnek alması gereken olaylar eşliğinde işlenmeye çalışılmıştır.

Verilen dipnotlarda ve hazırlanan kaynakçada da görüleceği üzere konu işlenirken tefsir ilminde kendisine en çok müracaat edilen klasik lügat ve tefsir birikiminden istifade edilmiştir. Özellikle imtihan konusunda yapılan tez, kitap ve makaleler taranarak gerekli okuma ve incelemeler yapılmıştır. Bu kapsamda genel olarak “imtihan” kavramıyla ilgili Süleyman KAYA’nın *Kur’ân’da İmtihan* adlı doktora çalışması ve Cemal ATEŞ’in *Uluhiyet ve Ubudiyet Bağlamında İnsanın İmtihan Edilmesinin Hikmeti ve Boyutları*, Mehmet ALTUNTAŞ’ın *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre İmtihan Gerçeği*, Huriye KILIÇ’ın *Kur’ân’da İnsanın Hayır ve Şerle İmtihani*, Semra KAYA’nın *Kur’ân’a Göre Kulluk-İmtihan İlişkisi*, Abdulrazak MOHAMAD’ın *Kur’ân Perspektifinde İmtihan Olgusunun Hikmeti* adlı yüksek lisans çalışmaları mevcuttur. Özellikle Mümtehine Sûresi özelinde Kadir DAKNİ’nin *Mümtehine Sûresi’nde Dostluk ve Düşmanlık İlişkileri*, Hatice TAÇBAŞ’ın *Mümtehine Sûresi ve Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri*, Kübra GÜCÜYENER’in *Nüzûl Bağlamında Mümtehine Sûresinin Tefsiri* adlı yüksek lisans tezleri de daha önce yapılmış çalışmalardır.

Bu çalışmalardan bir kısmı genel anlamda Kur’ân’da imtihanı ele alırken Mümtehine Sûresi bağlamındaki çalışmalar da klasik tefsir çalışmalarını yansıtır bir mahiyet arz etmektedir. Çalışmamızda konu öteki ile ilişkiler bağlamında sûre ile temellendirmekle beraber, peygamberler silsilesinin öteki ile ilişkileri üzerinden de işlenmeye çalışılmıştır. Bu noktada Hz. Peygamber ve günümüz Müslümanlarının öteki ile ilişkisine ayrıca değinerek imtihan konusuna daha farklı bir boyut kazandırma amaçlanmıştır. Çalışma sürecinde konuyla ilişkisi olduğu düşünülen diğer kaynaklara da yeri geldikçe müracaat etmek ilke edinilmiştir. Elde edilen birikim belli bir sistematik içerisinde tezimize yansıtılmaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında yapılan bir değerlendirme ile tezimiz sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'ÂN'DA İMTİHAN KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

“Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.”¹ ayetinde de açıkça ortaya konulduğu gibi insanoğlunun dünyadaki serüveni imtihandan ibarettir.² Hayat ile ölüm arasında insanın karşılaşacağı, yüzleşeceği, olumlu veya olumsuz etkileneceği her bir vakıa insan için imtihan silsilesinden sadece bir tanesidir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’in insanın yaratılış safhalarını anlattığı ayetlerde görüleceği üzere insanlık tarihi de bir imtihan ile başlamıştır. Şeytan bir imtihan süreci yaşamış,³ Hz. Âdem (a.s) ve eşi imtihana tâbi tutulmuşlardır.⁴ Hatta Hz. Âdem’in iki oğlu arasındaki kurban hadisesi de imtihan serüveninin başlangıcına örnek olarak gösterilebilir.⁵

İnsanoğlu Allah’ın rızasını kazanabilmek için dünyada çeşitli imtihanlara tâbi tutulur. Bu imtihanların neticesinde insan imtihana vermiş olduğu tepki ile mükâfatlandırılarak âhireti kazanır ya da cezalandırılarak cehennemi hak eder.⁶ Kur’ân-ı Azîm’de ahiret, mükâfat ve ceza kavramlarından sıkça bahsedilmesi insanın imtihan aracılığıyla ahirete hazırlanması ve başarılı olması içindir.⁷ Allah’ın insanları dünyada farklı şekillerde imtihan edeceği Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette bildirilmektedir. İnsanların iman ve amel olarak her yönüyle imtihan edileceklerini bildiren ayetler de bunlardan bazılarıdır.⁸ İnsan cenneti istediğini, hak ettiğini, oraya layık olduğunu düşünmeli hatta bunu dile getirmelidir. Allah Teâlâ kulundan bu iddiasını diğer bir ifadeyle düşüncesini yaşantısıyla, tercihleriyle ispat

¹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Mülk 67/2.

² Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995), 7/335; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 30/55; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Zehraveyn, 2007), 7/5154-5155.

³ el-Bakara 2/34, el-A’râf 7/12-13, Sâd 38/71-85.

⁴ el-Bakara 2/35-36, el-A’râf 7/19-23.

⁵ el-Mâide 5/27-32.

⁶ el-A’râf 7/40, el-Ahzâb 33/24, Sebe’ 34/37.

⁷ Bilal Temiz, “Kur’ân’a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2003), 266.

⁸ el-Bakara 2/155,214, Âl-i İmrân 3/186, el-Mâide 5/48, el-Enbiyâ 21/35, el-Ankebût 29/2, el-Mülk 67/2 vb.

etmesini istemektedir.⁹ Bu yönüyle imtihan, insana eylemde bulunmadan önce iyice düşünüp sağlıklı karar verme özelliği kazandırır.¹⁰

İmtihan kavramı ilahî bir betimleme olup, insanın bizzat kendi iç dünyasında tecrübe ettiği ve anlamlandırdığı bir realitedir.¹¹ İmtihanın pek çok çeşidi ve şekli olsa da hepsinin amacı aynıdır. İmtihan, insanın dünyadaki eylemlerinin sonucunda ahirette olumlu veya olumsuz sonuçlarla karşılaşmasına sebep olacak bir araçtır.¹² Kur'ân-ı Kerîm, insanın hayat boyunca karşılaştığı imtihanlara beklenen tepkiyi verdiği takdirde bir arınma ve mutluluk yaşayacağını bildirmektedir.¹³ Önemli olan imtihanın neticesinde Allah'ın rızasını kazanmaktır.

Kur'ân, dünyada ayrıcalık tanıdığı insanın¹⁴ imtihan sürecini bazı kavramlarla daha da öne çıkarır. Bu noktada Kur'ân'da imtihan anlamında öne çıkan kavramlar üzerinde durmak yerinde olacaktır.

1.1 “Kur'ân'da İmtihan” Anlamına Gelen Kavramlar

Genel anlamda imtihanın çerçevesini ve insanın bu imtihan sürecindeki yerini belirleyebilmek için Kur'ân-ı Kerîm'de imtihan manasında kullanılan kavramların ortaya konması ve incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'in ayetleri, insanın imtihan edilmesi kapsamında incelenecek ve ilgili kavramlar doğru bir şekilde tespit edilmeye çalışılacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanoğlunun imtihan edilme süreci “İmtihan” kelimesi başta olmak üzere en çok belv-ibtîlâ, fitne, meyz, temhîs ve ilm kelimeleriyle ifade edilmektedir. Çalışmamızın bu aşamasında ilgili kavramların Kur'ân-ı Kerîm'deki anlam çerçevesi tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.1.1 İmtihan

“İmtihan” kelimesi “m-ḥ-n”, “م ح ن” kök harflerinden türemiş iftiâl babından bir mastar olup, Arap dilinde “imtihan etmek, denemek, vurmak, elbiseyi yıpratana kadar giymek, deri malzemenin sertliğini gidererek uzatmak, kuyuda bulunan

⁹ Ömer Demir, *Kur'ân Kavramları Bağlamında Yaşam Boyu Salih Amel* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 76-77.

¹⁰ Mehmet Altuntaş, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İmtihan Gerçeği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 35.

¹¹ Behlül Tokur, *İmtihan Psikolojisi Var Olmanın Hakkını Vermek: İmtihan* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2018), 29.

¹² Mehmet Soyalan, *Kur'an ve İnsan* (Ankara: Araştırma Yayınları, 1999), 112; Huriye Kılıç, *Kur'ân'da İnsanın Hayırla ve Şerle İmtihanı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 25-26.

¹³ Süleyman Kaya, *Kur'an'da İmtihan* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 16.

¹⁴ el-İsrâ 17/70.

toprağı ve çamuru çıkarmak, sabahtan akşama kadar bir iş üzere olmak, altın ya da gümüşü has hâle getirmek için ateşte tasfiye etmek, bir şeyin hakikatini anlamak için dikkatle düşünüp taşınmak” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵ Sözlüklerden anladığımız kadarıyla Araplar’ın gümüş ve altının işlenmesi hususunda da “mehantü’z-zehebe ve’l-fiddate” kalıbını kullandıkları görülmektedir.¹⁶

Bu kelime iftiâl babına dönüştüğünde “imtihan etmek, denemek, tecrübe kazanmak, bir olaydan ötürü sıkıntıya düşmek” gibi anlamlara geldiği görülmektedir.¹⁷ İlgili kavram Kur’ân-ı Kerîm’de sülasi kalıpta kullanılmayıp iftiâl babında sadece iki yerde geçmektedir.¹⁸

Bunlardan biri, Hz. Muhammed’le konuşurken kullandıkları ses tonlarıyla imtihan edilen Müslümanlardan bahseden Hucurat Sûresi 3. ayetidir. Bu ayette “İmtihan” kelimesi “arındırma, temizleme, bilme, anlama, tecrübe etme” manasına gelmektedir.¹⁹ Ayetteki kullanımında “takva” kelimesiyle birlikteliği dikkate alındığında “Allah kulunun kalbindekini bilmesine rağmen çeşitli sıkıntılar vererek onun takvasının özünü açığa çıkarmak için denemek/imtihan etmek istedi” anlamı öne çıkmaktadır.²⁰

İmtihan kavramının benzer şekildeki bir kullanımını da tezimize konu edindiğimiz sûrede Mümin kadınların Medine’ye hicret etmeleri durumunda imtihan edilmelerinin ve Müslüman olduklarına kanaat getirildiği takdirde kafirlere geri teslim edilmemelerinin emredildiği ayette görmekteyiz.²¹ Bu ayette “imtihan” kelimesi ise “davranışlarını gözlemlene ve söylediklerini samimiyet/gerçeklik boyutunda deneme/sınama” anlamlarına gelmektedir.²²

Gördüğümüz üzere “imtihan” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de iftiâl babında bu iki yerde insanın davranışlarıyla ilişkili olarak “denemek, imtihan etmek,”

¹⁵ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dar Şadar, 1990), 13/401-402; Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît* (Dimeşk: Müessesetü’r-risale, 1998), 1233; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1994), 5/302.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/401; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 1233; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, 5/302.

¹⁷ Ebû Nasr İsmail bin Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh* (Kahire, 1982), 6/2201; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/401; Carullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga* (Kahire: Daru’s-Şa’b, 1960), 884.

¹⁸ el-Hucurât 49/3; el-Mümtehhine 60/10.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/401; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 12/156; Ebû’l-Fidâ Muhammed b. İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm* (Beyrut: Daru’l-Marife, 1992), 7/348; Carullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Daru’l-Marife, 2009), 1033-1034.

²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1033-1034; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Abdullâh b. Ömer Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl* (Beyrut: Daru’l-İhyai’t-Türasî’l-Arabi, 2011), 5/133-134.

²¹ el-Mümtehhine 60/10.

²² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/279; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/4909.

manasında kullanılmakta ve çekilen sıkıntıdan sonra arınmayı, üstün başarıyı ifade etmektedir.²³ İmtihan, görünürde olan veya olmayan gizli bir olayın ortaya çıkması demektir.²⁴

1.1.2 Belv-İbtıla

Kur'ân-ı Kerîm'de imtihan anlamında en çok kullanılan kavramlardan birisi “belv” ve bu kelimedden türetilen “ibtıla” kavramıdır. “Belv” kelimesi “b-l-v”, “ب ل و” kök harflerinden türemiş bir mastar olup Arapça'da “tecrübe etmek, denemek, eskimek, eskitmek, sınamak, gam, musibet, darlık, sıkıntı, imtihan” gibi anlamlara gelmektedir.²⁵ Genelde Araplar “belv” kelimesini hayır ve şer ile imtihanı ifade ederken kullanırlar.²⁶ “Belv” kelimesi farklı kalıplarıyla Kur'ân-ı Kerîm'de 37 ayette geçmektedir.²⁷

A'râf Sûresinde Allah Teâlâ tarafından gruplar halinde yeryüzüne dağıtılan İsrailoğullardan iyi olmayanlarının imtihan edildiğinden bahseden ayet bunlardan biridir.²⁸ Allah Teâlâ ayette İsrailoğulları örneği üzerinden insanları sağlık, sıhhat, servet ve refah gibi iyi nimetlerle ve hastalık, fakirlik, kıtlık gibi can yakıcı durumlarla imtihan edeceğini bildirmektedir.²⁹

Kavramın içinde geçtiği bir diğer ayet Enbiyâ Sûresinde canlı olan herşeyin ölümü tadacağından ve imtihan edileceğinden bahseden 35. ayettir. İlgili ayette dünya hayatında insanın peş peşe iyilik ve kötülükle imtihan edileceği ve bu durumun insanın doğumundan ölümüne kadar devam edeceği bildirilmektedir.³⁰

Bir başka kullanım örneği Bakara Sûresinde korku ve açlık ile mal, can ve ürünlerden azalma ile imtihan olunacağından bahseden 155. ayettir. Bu ayette düşman saldırısı korkusu karşısında Müslümanları korkuyla, açlıkla, can ve mal kaybıyla imtihan edeceğini haber vermektedir.³¹

²³ Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, 24; Bilal Temiz, *Nişin İmtihan Oluyoruz* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2008), 18.

²⁴ Kerim Buladı, “Kur'an Çerçevesinde Hayat ve İmtihan”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 21 (2011), 76.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/83-84; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, 1264; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, 1/293.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/83; el-Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2285; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/392; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 64.

²⁷ Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Darü'l-Hadis, 2007), 166.

²⁸ el-A'râf 7/168.

²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/2316.

³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/3356.

³¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/548-549.

Kur'ân-ı Kerîmde “belv” kelimesi birebir imtihan etme manasında kullanılmamakla beraber içerdiği mana ve varılan sonuç itibariyle imtihanla muhakkak ilişkilidir. Bu ayetlerde de görüldüğü üzere “belv” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm’de genelde insanın sınanma süreciyle ilintili olarak “imtihan etme, deneme, ortaya çıkarma, tecrübe etme, gam, darlık, sıkıntı” manalarında kullanılmıştır.

1.1.3 Fitne

Kur'ân-ı Kerîm’de insanın imtihanıyla ilişkili olarak kullanılan en önemli kavramlardan biri de “fitne” kelimesidir. “Fitne” kelimesi “f-t-n”, “ف ت ن” kök harflerinden türemiş bir mastar olup Arapça’da “bir şeyi ateşte eritmek, yakmak, imtihan etmek, denemek, sınamak, azap, işkence etmek, eziyet etmek, saptırmak, ayartmak, zihinleri karıştırmak ve bir şeye karşı aşırı tutkulu olmak” gibi anlamlara gelmektedir.³² Türkçedeki karışıklık, kargaşa çıkarma³³ anlamlarında da kullanılan “fitne” kavramı³⁴ “imtihan” manasında kullanıldığında insanoğlunun gerçek durumunu tam anlamıyla ortaya çıkaran bir temyiz işlemidir.

“Fitne” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm’de farklı kalıplarıyla 60 ayette geçmektedir.³⁵ Kur'ân-ı Kerîm’de “fitne” kelimesinin “imtihan etme, deneme, tecrübe etme” manalarındaki kullanımına Enfâl Sûresinin insanın malının ve çocuğunun kendisi için imtihan olduğunu bildiren 28. ayetini ve Tâhâ Sûresinde Hz. Mûsâ’nın (a.s) geçirmiş olduğu imtihanlardan bahseden 40. ayetini örnek gösterebiliriz.

“İmtihan”, “belv” ve “fitne” kavramları sıkıntı, zorluk duygusu hissettirseler de sonucunda insana başarı, mutluluk ve huzur duygusu vermektedir.³⁶

1.1.4 Meyz

Kur'ân-ı Kerîm’de imtihan anlamında kullanılan kavramlardan birisi de “meyz” kavramıdır. “Meyz” kelimesi “m-y-z”, “م ي ز” kök harflerinden türemiş bir mastar olup Arapça’da “ayırt etme, ayırma, ayrılma, benzer şeyleri birbirinden ayırma, farklı olanları ayırt etme, idrak etme” gibi manalara gelmektedir.³⁷

³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 13/317; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1220-1221; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi'l-luga*, 4/472-473.

³³ İsmail Parlatır vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), 1/792.

³⁴ el-Bakara 2/191, el-Enfâl 8/39.

³⁵ Abdülbâki, *el-Mu‘cemü'l-müfreh li-elfazi'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, 623.

³⁶ Temiz, “Kur‘ân’a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi”, 261.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 5/412; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 526; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi'l-luga*, 5/289.

Kur’ân-ı Kerîm’de “meyz” kelimesi farklı kalıplarıyla 4 yerde geçmektedir.³⁸ Bu bağlamda Âl-i İmrân Sûresi 179. ayette “meyz” kelimesi belirli imtihanlar neticesinde küfrünü gizleyen münafığın Müslümandan hayatta iken ayırt edileceğini haber vermektedir.³⁹ Âhirette iken ayırtırmaya örnek olarak ise Enfâl Sûresinde malını Allah yolunda harcayanlar ile Allah yolundan alıkoymak için harcayanların karşılaşılabilecekleri manzarayı anlatan 36 ve 37. ayetleri gösterilebilir.⁴⁰ Yâsîn Sûresinde “meyz” kelimesiyle Müslümanlarla ötekinin ayırtılmasına örnek ise mahşer yerindeki ayırtırmayı anlatan 59. ayettir.⁴¹

“Meyz” kavramının kullanımına son örnek Mülk Sûresi 8. ayettir. Bu ayette de “meyz” kavramı “öfkeden çatlamak, yarılmak” anlamında kullanılmıştır.⁴²

Sözlükte “benzer olan şeyleri birbirinden ayırma” manasında kullanılan “meyz” kavramı Kur’ân’da, dünya hayatıyla ilgili kullanıldığında iman ve amel noktasında insanların imtihan edilerek ayırtılmalrı, âhirette de insanların dünyadaki iman ve amel tercihlerine göre ayırtılmalrı manasında kullanılmıştır.

1.1.5 Temhîs

“Temhîs” kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de imtihan manasında kullanılan kavramlardan bir tanesidir. “Temhîs” kelimesi “m-h-ş”, “م ح ص” kök harflerinden türemiş bir mastar olup Arapça’da “bir şeyi arındırmak, arıtmak, düzeltmek, denemek, sınamak, incelemek ve irdellemek” gibi manalara gelmektedir.⁴³

Kur’ân-ı Kerîm’de “temhîs” kavramı 2 yerde geçmektedir. Biri Uhud Savaşındaki bir sahneden bahseden Âl-i İmrân Sûresi 140 ve 141.ayetleridir. Bu ayette temhîs kelimesine “deneme, imtihan etme, ortaya çıkarma, arındırma, temizleme ve seçme” manaları verilmiştir.⁴⁴ Kelimenin kullanıldığı ikinci yer ise yine Uhud Savaşından bahseden Âl-i İmrân Sûresi 154. Ayettir. Burada da kelimeye “vesvese ve şüphelerden arındırma, temizleme, imtihan etme ve ortaya çıkarma” manaları verilmiştir.⁴⁵

Âl-i İmrân Sûresinin sosyal ve psikolojik şartların çok ağır olduğu Uhud Savaşından bahseden ayetlerinde “Temhîs” kavramının Müslümanlarla münafıkları

³⁸ Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfazi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 780.

³⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/367; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1236.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/36-37; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 412; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/2401.

⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/284; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 897.

⁴² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/337; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1125.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 7/90; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 631; İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyîsi’l-luga*, 5/300.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/335; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 197; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1183.

⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/350; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 201; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1208.

“ayırt etme, arındırma, imtihan etme, temizleme ve şüpheleri giderme” manalarında kullanıldığı görülmektedir.

1.1.6 İlm

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı ayetlerde “ilm” kavramı da imtihan manasında kullanılmıştır. “İlm” kelimesi “i’-l-m”, “ع ل م” kök harflerinden türemiş bir mastar olup Arapça’da “bilme, bir şeyin hakikatini öğrenme ve anlama” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶

“İlm” kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de imtihan manasında “imtihan etme, ortaya çıkarma ve ayırt etme” kullanımına örnek ayetlerden birisi Bakara Sûresi 143. ayettir. Bazı müfessirler ayette geçen “lina’leme” (لِنَعْلَمَ) ifadesini “ayırt etme” anlamında değerlendirmiştir.⁴⁷ Ayırtırma zaten imtihan sürecinin ana unsurudur. Dolayısıyla ilgili ifade burada imtihan olarak değerlendirilmiştir.

“İlm” kelimesinin imtihan manasında kullanımına bir başka örnek de “temhîs” kavramı başlığı altında da incelediğimiz Âl-i İmrân Sûresi 140. ayettir. Burada “ilm” kelimesi “ortaya çıkarma, ayırt etme” manasında insanların imtihan edilmesiyle alakalı olarak kullanılmıştır.⁴⁸ Yine Âl-i İmrân Sûresi 142. ayette geçen “ilm” kelimesi de “ortaya çıkarma, ayırt etme,”⁴⁹ manasında kullanılmıştır. “İlm” kelimesinin imtihan anlamında kullanımına Tevbe Sûresinin 16. ayeti de örnek olarak verilebilir. Ayette “ilm” kelimesi “ortaya çıkarma, ayırt etme ve imtihan etme”⁵⁰ manasında kullanılmıştır. Yine Ankebût Sûresi 3. ayetinde⁵¹ ve Ankebût Sûresi 10 ve 11. ayetlerinde⁵² “ilm” kelimesi imtihan manasında insanların inançlarının ortaya çıkarılması, inananla inanmayanın ayırt edilmesi manasında kullanılmıştır.

Netice olarak “ilm” kavramının Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımı incelendiğinde bazı ayetlerde anlam olarak imtihan etme anlamı taşıdığı görülmektedir.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 12/416; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 1140; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, 4/109.

⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/414-416; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 101; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/114; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr* (Kahire: Dârü’l-Menâr, 1947), 2/8; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/526.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/334; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 197; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 9/17; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr*, 4/148; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1183.

⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/335; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 9/20; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1188.

⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/90-91; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 426; Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr*, 10/243; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/2476.

⁵¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/54-55; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 813; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 25/30; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/3765.

⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/58; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 25/39; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/3765.

1.2 Kur'ân'da Özel Atıf Yapılan Bazı İmtihan Çeşitleri

Kur'ân-ı Kerîm perspektifinde “imtihan” olgusuna bakıldığında, insanoğlunun yaratılışının imtihan edilmek, sınanmak olduğu anlaşılmaktadır. İnsan ile imtihan ilişkisi bir örnek üzerinden açıklanacak olursa; Allah, yaratmış olduğu insanı bir sınava tâbi tutmaktadır. Bu sınavın mekânı dünya, zamanı insanın eceli ve konuları da kişiden kişiye değişen hayati unsurlardır. Bu bağlamda sınavın adaletli olması için Allah, kullarını doğru yola iletsin ve sınav boyunca desteklesin diye peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Burada altı çizilmesi gereken husus insanın hangi imtihanla karşılaşacağını tespit edilmesinin mümkün olmadığıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'den de anlaşıldığı üzere insan yaşadığı sürece her türlü imtihan ile karşı karşıya gelebilir. Dolayısıyla bu başlık altında Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı imtihan konuları, Kur'ân'ın ifade ettiği şekliyle genel çerçevede kısmen sınıflandırılarak incelenmeye gayret edilecektir.

1.2.1 İnsanın İmanla İmtihani

İman meselesi, Hz. Âdem'den başlayıp Hz. Muhammed'e kadar gelen ilahi vahyin en temel umdesi olmuştur. İman duyu organlarıyla algılanabilecek bir durum değil duyguyla kalbin tatmin olmasıyla algılanabilecek bir durumdur.⁵³ “İman” kelimesi “e'-m-n” “م ن” fiilinin mastarı olup, Arapça'da “bir şeye tereddüt etmeden kesin olarak inanmak, kalben tasdik etmek, güvende olmak, bir konuda birisine itimat edip teslimiyet göstermek” manalarına gelmektedir.⁵⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen kavramların merkezinde Allah kavramı vardır. Kur'ân'ın insan ile ilişkisinin merkezinde ise “iman” kavramı vardır.⁵⁵ Nitekim Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar gönderilen tüm peygamberlerin ilk vazifesi “bir olan Allah'a” davet etmek olmuştur.⁵⁶ “*Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden*

⁵³ Ayla Ayhan, *Ayetler Işığında İmanın Mahiyeti* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 2.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13/23; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1176; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*, 1/133-134.

⁵⁵ Zeynel Abidin Alptekin, *Kur'ân'da İman Kavramının Semantik Analizi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 9.

⁵⁶ İbrâhîm 14/52; el-Enbiyâ 21/25.

kimse iyice sapıtmıştır."⁵⁷ şeklinde belirtildiği gibi öncelik imandadır. Bu basamak geçilmeden yapılan hiçbir amelin Allah katında değeri yoktur. Zaten bunun için İslâm'ın da ilk şartı Allah'a hiçbir ortak koşmadan iman etmektir. Bakara Sûresinin 82. ayetinde vurgulandığı gibi bu iman ve onun gereği olan davranışlar yapıldıktan sonra yani imtihan süreci atlatıldıktan sonra sonuca/amaca ulaşılmış olacaktır.⁵⁸

İman meselesinin mahiyeti hakkında İslâm âlimlerinin farklı görüşleri mevcuttur. Bunlar bizim çalışma konumuz dışındadır. Allah katında sorumlu bir varlık olan insanın farklı değerlendirmeye tâbi tutulduğu ilk imtihan, iman-inkâr imtihanıdır.⁵⁹ İman, insanın inancını yaşamıyla bütünleştirmesi, imtihan da bu bütünleşmenin sağlamasıdır.⁶⁰ Netice itibarıyla görüyoruz ki Allah'a iman İslâm için olmazsa olmaz ilk şarttır. İnsan için de iman etmek kendi akıl⁶¹ ve iradesiyle⁶² karar vereceği⁶³ bir husus olup âhiret hayatını da etkileyecek bir imtihan vesilesidir.⁶⁴

1.2.2 İnsanın Amelle İmtihanı

Kur'ân-ı Kerîm'in iman konusundan sonra ele aldığı en temel meselelerden birisi de imanını amelle temellendirmesidir. Amel İslâm'da iman meselesinden sonra en önemli husustur.⁶⁵ Nitekim Kur'ân insanın sorumluluğunu önce iman etmek sonra salih amelde bulunmak olarak özetlemiştir.⁶⁶ Bir önceki başlığımızda imanın İslâm dini için olmazsa olmaz şartı olduğundan bahsetmiştik. Zira iman ve inkâr arasında kesin ve değişmez bir çizgi mevcuttur. Amel de imandan sonra en önemli inanç unsurlarındandır. İman eden Müslüman, ameliyle imanını tasdik ederek kuvvetlendirir.⁶⁷

⁵⁷ en-Nisâ 4/136.

⁵⁸ Bkz. Merve Saçlı, "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Amellerin Boşa Çıkmasında İnanç Faktörü", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (Haziran 2019), 146.

⁵⁹ Zeki Duman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2016), 173.

⁶⁰ Tokur, *İmtihan Psikolojisi Var Olmanın Hakkını Vermek: İmtihan*, 30.

⁶¹ Yûnus 10/42.

⁶² el-Kehf 18/29.

⁶³ Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları* (İstanbul: İFAV, 2018), 102.

⁶⁴ Toshiko Izutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 289.

⁶⁵ Süleyman Uludağ, "Amel", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

⁶⁶ Demir, *Kur'ân Kavramları Bağlamında Yaşam Boyu Salih Amel*, 22.

⁶⁷ Demir, *Kur'an Kavramları Bağlamında Yaşam Boyu Salih Amel*, 100.

“Amel” kelimesi “a’-m-l” “ع م ل” fiilin mastarı olup, Arapça’da “iş, çaba, fiil, çalışma” gibi manalara gelmektedir.⁶⁸ “Amel” kelimesini fiil kelimesinden ayıran ince bir çizgi vardır. Fiil, bilgisi olmadan veya amaçsız bir şekilde de yapılabilir. Fakat amelde irade söz konusudur. Bile bile bir amaç dâhilinde kişi kendi rızasıyla hareket eder.⁶⁹ Netice itibariyle amel, insanın her türden eyleminin ismi olmayıp, emir, tavsiye veya yasaklar sonucunda mükafata-cezaya sebebiyet veren eylemlerin ismidir.⁷⁰

İki meselenin de insanoğlunu yakından ilgilendiren alt başlıkları vardır. Allah Teâlâ Kur’ân’da birçok ayetle bu ilişkiyi kullarına ilan etmiştir.⁷¹ Ayetlerden anlaşılmaktadır ki Kur’ân-ı Kerîm iman etmiş olan insanı amel edip etmemek ile imtihan etmektedir.

İmandan sonra amel vurgusu Kur’ân’ın pek çok ayetinde müşahade edilmektedir.⁷² İşte bu noktada imtihan gerçeği devreye girmektedir. İman ettikten sonra mümin sıfatını alan insan yaşamı boyunca amel edip etmeme noktasında birçok imtihan ile yüzleşir.⁷³ İnsan iman ile başlatmış olduğu serüvenini amel ile yani namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetler başta olmak üzere yükümlü olduğu görevlerini yerine getirerek devam ettirmelidir.⁷⁴ Amel de insanın yaşamı boyunca sorumlu olduğu bir imtihandır.

1.2.3 İnsanın Canıyla İmtihani

“Nefs” “نفس” kelimesi “n-f-s” “ن ف س” kök harflerinden türemiş olup, Arapça’da “can, ruh, hayat, nefis, kan, gönül” gibi manalara gelmektedir.⁷⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de iki ayette “nefs” “نفس” kelimesinin çoğulu “enfüs” “انفس” kelimesi kullanılarak insanın canı ile imtihan edileceği ifade edilmiştir. Bakara Sûresinin 155. ayeti ve Âl-i İmrân Sûresinin 186. ayetinde müminlerin Allah’ın kendilerine vermiş olduğu can emaneti ile sınanacakları haber verilmiştir.

⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11/475; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 1036; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, 4/145.

⁶⁹ Süleyman Uludağ, “Amel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

⁷⁰ Sefa Bardakçı, *Kur’ân ve Sünnet’te İmân-Amel* (Konya: Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 39.

⁷¹ Hûd 11/7, el-Kehf 18/7, el-Mülk 67/2.

⁷² Bkz. el-Bakara 2/82, en-Nisâ 4/57-122-124, el-A’râf 7/42, Yûnus 10/9.

⁷³ Buladı, “Kur’an Çerçevesinde Hayat ve İmtihan”, 71.

⁷⁴ İsmail Karagöz, “Kur’an’da Salih Amel Kavramı Salih ve Muslih İnsanların Özellikleri”, *Diyanet İlmi Dergi* 33/2 (1997), 72.

⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 6/233; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 577; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, 5/460.

Can ile imtihan en zor imtihan çeşitlerinden birisidir. Bu sebeple Allah Teâla kullarına can ile imtihanın mükâfatının da farklı olacağını şu ayet-i kerîme ile bildirmektedir: “Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vaad etmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır.”⁷⁶

Görülmektedir ki, müminin düşünce âleminde iman ile başlayan serüveni dünya hayatında amelle anlam kazanıyor. Allah Teâlâ vermiş olduğu can ile de cennetine karşılık kulunun arzularından, tutkularından vazgeçip vazgeçmeyeceğini imtihan ediyor. İmanı amele dökme hususunda kişinin canını verme konusu da imtihanın ne denli zor olduğunu bizlere göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki can ile imtihan kişisel bir sınav gibi gözükse de çoğunlukla toplumsal bir olay/savaş sonrası topyekûn gerçekleştirilen bir mücadele içinde veya sonucunda ortaya çıkar.⁷⁷ Bu bağlamda can kaygısı nedeniyle savaştan korkan münafıkların,⁷⁸ yeni Müslüman olmakla birlikte iman noktasında zafiyet yaşayanların,⁷⁹ ölüm korkusundan baygın gibi bakanların⁸⁰ ve ölmekten korktukları için savaşın ertelenmesini talep edenlerin⁸¹ halleri göz önünde bulundurulduğunda can ile sınanmanın insan için en zor imtihanlardan birisi olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.⁸²

1.2.4 İnsanın Malıyla İmtihani

“Mal” “مال” kelimesi “m-v-l” “م و ل” kök harflerinden türemiş olup, Arapça’da “sahip olunan şey, her türlü eşya” anlamında kullanılmaktadır.⁸³ Klasik sözlükler günlük hayatta mal kelimesinin yaygın olarak kullanılmasından ötürü

⁷⁶ en-Nisâ 4/95.

⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1250-1251.

⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/508; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 247; Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/191; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1394.

⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/108-109; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 433; Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/61; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/2543-2544.

⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/42; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1021; Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/62; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/4391.

⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/507-508; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 247; Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/189-190; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1394.

⁸² İbn-i Kayyim el-Cevziyye Seyyid Kutup, *İmtihanın Hikmetleri*, çev. Alim Yücer (İstanbul: Polen Yayınları, 2006), 50.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/635; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1059; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, 5/285.

tanıma veya açıklamaya gerek olmadığını belirtmektedir.⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de insanın mal ile imtihan edileceği net bir şekilde ifade edilmektedir.⁸⁵ Mal ile imtihana örnek ayetlerden biri *“Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır.”*⁸⁶ ayetidir. Ayette açıkça insanların mallarıyla imtihan edilecekleri belirtilmektedir.⁸⁷

Mal, Allah Teâlâ'nın kullarına dünyadaki geçimlerini sağlamak için bahşetmiş olduğu bir nimetidir.⁸⁸ Kur'ân'da müşriklerin mallarını ve nüfuslarını öne sürerek İslâm davetini reddetmelerinden anlaşılmaktadır ki cahiliye toplumunda Araplar malları ve çocuklarıyla kibirlenmektedirler.⁸⁹ O dönem için çocuk ve mal çokluğu gurur sebebi sayılmaktadır. Aynı zamanda da toplum nezdinde önemli bir etki gücüne sahip olunmaktadır.⁹⁰ Cahiliye döneminden elde edilmiş bu bilgi ile de mal ile imtihanın evsafi tahayyul edilebilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm dönemin toplumsal gerçeğine ışık tutarak Müslümanlara imtihanın sebebini ve zorluğunu göstermektedir. Malın insanı zafiyete düşürüp asli vecibelerinden alıkoyması *“Onların içinde öyleleri var ki, “Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz” diye Allah'a söz vermişlerdi.”*⁹¹ ayeti üzerinden örneklemek mümkündür. Zira ayetin sebeb-i nüzûlü olarak gösterilen Sa'lebe b. Hâtıb olayı oldukça ibret vericidir. Rivayete göre Sa'lebe Hz. Peygamber'e gelerek Allah'ın kendisine fazla mal ihsan etmesi için dua etmesini talep eder. Hz. Peygamber, şükrünü eda edebileceği az malın, hakkını veremeyeceği çok maldan daha hayırlı olduğunu söyler ve Sa'lebe'nin bu talebini geri çevirir. Ancak Sa'lebe çok malı olduğu takdirde bunun hakkını verebileceğini iddia edip Hz. Peygamber'den kendisi için dua etmesini ister. Sa'lebe'nin bu ısrarı üzerine Hz. Peygamber Sa'lebe için dua eder. Sonrasında Sa'labe bir davar edinir. Hayvanları öyle çoğalır ki Medine dışında bir bölgeye yerleşir. Cuma ve dahi vakit namazlarını aksatmaya başlar. Hz.

⁸⁴ Hasan Hacak, “Mal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

⁸⁵ Bkz. el-Bakara 2/155, el-Enfâl 8/28, et-Teğâbûn 64/15, el-Fecr 89/15.

⁸⁶ Âl-i İmrân 3/186.

⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/374.

⁸⁸ en-Nisâ 4/5.

⁸⁹ Sebe' 34/35.

⁹⁰ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 168-178.

⁹¹ et-Tevbe 9/75.

Peygamber Sa'lebe'nin durumunu soruşturur. Kendisine Sa'lebe hakkında bilgi verilince “yazık oldu Sa'lebe'ye” buyurur. Hz. Peygamber zekât tahsilatı için Sa'lebe'ye elçiler gönderir. Sa'lebe Hz. Peygamber'in emri olmasına rağmen görevlilere “siz gidin ben biraz düşüneyim” cevabını verir. Bu hadisenin üzerine de ilgili ayetin nâzil olduğu rivayet edilmektedir.⁹²

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de inanan insanla inanmayan insanın mal ile imtihanı Kehf Sûresinde, malına, ekinlerine güvenip Allah'a ortak koşan ve afetler sonucunda tüm malını, ekinlerini kaybeden inançsız insanın kıssası üzerinden anlatılmıştır.⁹³ Her türlü nimeti Allah'ın verdiğini unutarak dünyanın ebedi bir âlem olduğu zannıyla Allah'a ortak koşanların akıbetinin ne olacağı ortadadır.⁹⁴ Aynı zamanda kendisine verilen nimetin emanet olduğunu unutmayıp vazifesinin idrakinde olan insanın diğer insanlar için örnek bir Müslüman profili olacağı anlaşılmaktadır.

Hülâsa mal ile imtihan insanın hayatı boyunca karşılaşacağı en çetin imtihanlardan bir tanesidir. Çünkü mal, insanın fitratı gereği nefsiyle her an mücadele içinde olacağı bir nimettir.⁹⁵ İnsanın yaşamış olduğu her dönemde malın yaşam şartlarını değiştiren bir rolü olmuş, Kur'ân-ı Kerîm de kendine has bakış açısıyla insanın mal ile imtihanının/mücadelesinin gözlemleneceğini ifade etmiştir.⁹⁶ Unutulmamalıdır ki insanın mal ile ilişkisi yaşam boyu sürecek bir ilişkidir. Malın kaybedilmesi durumunda insanın göstermesi gereken ilk tepki sabırdır. Burada önemli olan insanın malı nasıl kazandığı ve nasıl harcadığıdır.⁹⁷

1.2.5 İnsanın Savaşla İmtihanı

Kur'ân-ı Kerîm'de savaş ile ilgili “Harb” “الحرب”, “Cihad” “الجهاد”, “Kıtal” “القتال”, ve “Nefr” “النفر” kavramları kullanılmıştır. Ancak bu terimler daima savaşmak, karşılıklı olarak fiziki mücadelede bulunmak anlamında kullanılmamıştır.⁹⁸ Ayetlerde savaş ile imtihan bağlamında “Cihad” “الجهاد” kavramı kullanılmıştır. “Cihad” “الجهاد” kelimesi “c-h-d” “ج ه د” kök harflerinden türemiş

⁹² Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011), 4/246; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/2592-2593.

⁹³ el-Kehf 18/32-43.

⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/104.

⁹⁵ Bkz. Âl-i İmrân 3/14.

⁹⁶ Kaya, *Kur'ân'da İmtihan*, 257.

⁹⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen* (Riyad: Dâru'l-Hadare, 2010), 477.

⁹⁸ Bkz. el-Bakara 2/279, en-Nisâ 4/95, el-Enfâl 8/16-65, et-Tevbe 9/38-41.

olup, Arapça’da “karşılıklı mücadele etmek, güç sarfetmek, her türlü çabayı göstermek, Allah yolunda savaşmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁹⁹

Müslümanların savaş ile ilişkilerini üç döneme ayırabiliriz. Birinci dönem savaştan uzak durdukları¹⁰⁰ manevi mücadele dönemi olan Mekke dönemidir. İkinci dönem kendi canlarını, mallarını ve özellikle davalarını müdafaa ettikleri¹⁰¹ Medine dönemidir. Bu ayetlerle ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır ki Allah Teâla Müslümanlara savaş izni vermektedir. Hangi ayetin savaşmaya izin verme noktasında ilk nâzil olan ayet olduğu hususu ihtilaflı olmakla beraber Bakara Sûresi 190. ayetinin Medine’de Müslümanlara karşı kâfirler tarafından gelebilecek saldırılara karşı savunma hakkını tanıyan, Hac Sûresi 39. ayetin de her türlü şartta (müdafaa-taarruz) savaşmaya izin veren ayetler olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰² Üçüncü dönem ise Allah Teâlâ’nın rızasına ulaşmak için bilinçli ve tereddütsüz bir hâl ile her türlü mücadeleye girişilen cihad dönemidir.¹⁰³

Yukarıda zikredilen ayetler incelendiğinde İslâm’ın savaşı desteklemediği görülmektedir. Aksine İslâm “*Dinde zorlama yoktur.*”¹⁰⁴ ayetinin fehvasınca akıl sahibi insanların kendi tercihleriyle Müslüman olup olmama konusunda karar vereceğinden bahsetmektedir. Nitekim İslâm’da bozgunculuk çıkarmanın, dinlemeden anlamadan hüküm verenin, haksız üstünlük kuranın, zalimce mazluma eziyet edenin hoş görülmeceği bildirilmiştir.¹⁰⁵ Hz. Peygamber de bu konuda düşmanla karşılaşmak için istekli olunmamasını ancak savaş vuku bulduğunda ise mücadeleden kaçınılmaması gerektiğini emretmiştir.¹⁰⁶

Kur’ân-ı Kerîm’deki ayetlerden ve Hz. Peygamber’in kavlinde müşahade edildiği kadarıyla İslâm, savaş savunucusu bir din değildir. Bununla beraber savaş da dünyanın değişmez gerçeklerinden birisidir.¹⁰⁷ Bu gerçeklik doğrultusunda Müslümanlara devamlı hazır olmaları, gerektiğinde de mücadeleden kaçmamaları

⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3/133; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 275; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, 1/487.

¹⁰⁰ el-Furkân 25/52, el-Ankebût 29/69.

¹⁰¹ el-Bakara 2/190, el-Hac 22/39.

¹⁰² İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/327; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/3408; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/228.

¹⁰³ el-Hac 22/78, el-Ankebût 29/69.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/256.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/205, en-Nisâ 4/94, el-Kasas 28/83, eş-Şûrâ 42/42.

¹⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), Cihad, 112.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/251.

gerektiği telkin edilerek istenmemesine rağmen savaşın, hayatın bir gerçeği olduğuna vurgu yapılmış olmaktadır.¹⁰⁸

Genel olarak insan, nefsinin istemedikleriyle imtihan olur. Savaş da “*Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihad edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım.*”¹⁰⁹ bu imtihanların en çetin olanlarından. Çünkü imtihanın sonucunda insanın başarmak için canını da vermesi gerekebilir. Savaş ile imtihan, kişinin davasında samimi olup olmadığını, samimi ise vecibelerini yerine getirip getirmeyeceğini ortaya çıkarır. Nitekim “*Yoksa Allah sizden cihad edenleri ve Allah’tan, peygamberinden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan, kendi hâlinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır.*”¹¹⁰ ve “*İşte böyle; Allah dileyseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.*”¹¹¹ ayetlerinde de görülmektedir ki savaş inananlarla inanmayanları birbirinden ayıran önemli bir imtihan aracıdır. Zira ortada can tehlikesi olmayan ve insanlar tarafından yüksek derecede teveccüh gösterilen bir davada boy göstermek kolaydır. Mühim olan îcap ettiğinde canını ortaya koyabilmektir.

1.2.6 İnsanın Evlatlarıyla İmtihani

Toplumu oluşturan en temel unsur ailedir. Aile içinde barındırdığı bireyler ve bu bireylerin diğer ailelerle/toplumla ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda çok geniş bir yelpazeye etki etmektedir.¹¹² Bu sistemin en önemli yapı taşlarından birisi de çocuktur. Çocuk anne babaya dünya süsü olarak verilmiş, sevgisi fitrî olan bir nimettir.¹¹³ Bu sebeple zaman zaman anne baba için imtihan sebebi olan çocuklara Kur’ân-ı Kerîm de değinmiştir. “Veled” “ولد” kavramının çoğulu olan “evlad” “اولاد” kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde geçmektedir.¹¹⁴ “Veled” kelimesi “v-l-d”

¹⁰⁸ el-Enfâl 8/60.

¹⁰⁹ Muhammed 47/31.

¹¹⁰ et-Tevbe 9/16.

¹¹¹ Muhammed 47/4.

¹¹² Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989); Mehmet Aydın, “İslâm’da Ailenin Yeri ve Önemi”, *Mehir Vakfı* 2 (Yaz 1998), 26.

¹¹³ el-Kehf 18/46; Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi* (İstanbul: İFAV, 1996), 121.

¹¹⁴ Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfazi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 852-853.

“و ل د” kök harflerinden türemiş olup, Arapça’da “erkek-kız ayrımı yapmaksızın çocuk, sabiy, yavru,” anlamlarında kullanılmaktadır.¹¹⁵

Münâfikûn Sûresinde de geçtiği üzere¹¹⁶ insanlar tarih boyunca malları ve çocukları yüzünden Allah’a itaat etme, iman etme ve görevlerini yerine getirme noktasında zafiyet yaşamışlardır.¹¹⁷ Bir diğer zafiyet de A’râf Sûresinde ifade edildiği¹¹⁸ gibi sağlıklı bir çocuk istemeleri, Allah’ın salih bir çocuk nasip etmesinden sonra da şükretmeyi unutup çocuklarını yanlış istikamette yetiştirmeleridir.

Kur’ân-ı Kerîm anne babanın Rablerinden evlat isterken nasıl bir nidada bulunmaları gerektiğini peygamberlerin yapmış olduğu duaları zikrederek göstermiştir. Hz. İbrâhîm’in salih bir çocuk sahibi olmak için dua etmesi,¹¹⁹ Hz. Zekeriya’nın (a.s) Rabbi katından temiz bir nesil dilemesi¹²⁰ ve Hz. Ya’kûb’un (a.s) Rabbi katından kendisi için halef olacak bir çocuk niyaz etmesinde de¹²¹ görüldüğü üzere peygamberlerin çocuk sahibi olmak için yapmış olduğu dualarda cinsiyet, adet, maddi çıkar gibi beklentileri yoktur. Aksine Allah’ın rızasını kazanacakları ve Allah’ın davasını devam ettirecek salih bir çocuk ümidi söz konusudur.¹²² Yine bu minvalde Kur’ân-ı Kerîm Müslümanların nasıl bir ahlaka sahip olmaları gerektiğini anlattıktan sonra aile ve çocuktan “göz aydınlığı”¹²³ olarak bahsetmiş ve insanın isteyeceği salih bir aile modeline değinmiştir.¹²⁴

Öyle anlaşılmaktadır ki insanın çocuk sahibi olma isteği övünme veya kibirlenme için değil İslâm davasına destek olması, hizmet etmesi için olmalıdır. Nitekim ayette geçen “göz aydınlığı” kavramına bu nazar ile bakıldığında; bizi salih geçmişlerimize uyanlardan kıl ki bizden sonra gelecekler de bize uysun temennisi tam da istenilen bakış açısıdır.¹²⁵

¹¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3/467; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhîd*, 327; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, 6/143.

¹¹⁶ el-Münâfikûn 63/9.

¹¹⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/302.

¹¹⁸ el-A’râf 7/189-190.

¹¹⁹ es-Sâffât 37/100.

¹²⁰ Âl-i İmrân 3/38.

¹²¹ Meryem 19/5.

¹²² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/4065.

¹²³ el-Furkân 25/74.

¹²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/3615.

¹²⁵ Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman* (Beyrut: Müessesetü’t-Târîhi’l-Arabî, 2002), 3/194; Şükrü Maden, *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Mal ve Evlat Sevgisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 123.

Kur'ân-ı Kerîm'de çocuk farklı açılardan ele alınmış, çocuklar övünç kaynağı, güç simgesi, dünya hayatında süs, fitne ve zor imtihan olarak gösterilmiştir.¹²⁶ Nitekim çoluk çocuğun övünç kaynağı olarak gösterildiği ayette evladın tıpkı mal/servet gibi insana sevdireldiğinden çekici kılındığından bahsedilmektedir.¹²⁷

İnsanlar için gururlanma, kibirlenme vesilesi olan çocuk sevgisinin nefsanî, fitrî bir sevgi olduğu unutulmamalı ve evlat sevgisinde aşırıya gidilmemelidir.¹²⁸ Sebe' Sûresinde salt beşerî perspektife sahip olan toplumlarda mal ve evladın siyasi ve sosyal bir güç unsuru olarak değerlendirildiğinden bahsedilmektedir.¹²⁹ Nitekim Hz. Peygamber'in tebliğinden sonra ilk Müslüman olanların çoğunluğunu zayıflar, yoksullar ve köleler oluşturmuş, tebliğe icabet etmeyenler ise çocuklarının ve mallarının çok olmasını Allah tarafından sevimlerine bağlayarak, bu sebepten azaba uğramayacaklarını iddia etmişlerdir.¹³⁰ Kur'ân inanmayanların bu bakış açılarının yanlış olduğunu *"Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katında bulunduğunu bilin."*¹³¹ ayetiyle açıklayarak sahip olunan nimetlerin imtihan olduğunun bilinci ile yaşamak gerektiğini telkin etmiştir.

Netice itibarıyla çocuk sahibi olma arzusu, çocuk sevgisi Kur'ân tarafından reddedilen istenmeyen bir arzu veya sevgi değildir. Aksine Allah Teâlâ tarafından kullarına bahşedilen bir nimettir. Bu nimet Kur'ân-ı Kerîm'de, insanların çok dikkat etmeleri gereken bir imtihan olarak tavih edilmiştir.¹³² Çoluk çocuğun insanı zaafa düşürebileceğinden, Rabbine olan vecibelerini unutturabileceğinden/terk ettirebileceğinden bahsedilmiştir.¹³³ Çocuk ile imtihan da hem aile için hem de tek tek anne baba için son derece dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Öyle anlaşıyor ki Allah'ın bahşetmiş olduğu çocuk, anne ve baba için bir imtihandır. Sağlıklı olup olmaması bir imtihandır. Anne babanın çocuğa bakış açıları birer imtihandır. Onu yetiştirmeleri birer imtihandır. İnsanın varoluşu nasıl bir imtihan ise çocuk da gayet tabii bir imtihandır. Mesele aile içi dengeyi

¹²⁶ Âl-i İmrân 3/14, el-A'râf 7/189-190, el-Enfâl 8/28, el-Kehf 18/46, el-Mü'minûn 23/55-56, et-Teğâbûn 64/14-15.

¹²⁷ Âl-i İmrân 3/14.

¹²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/1051.

¹²⁹ Sebe' 34/34-35.

¹³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/553.

¹³¹ el-Enfâl 8/28.

¹³² el-Enfâl 8/28.

¹³³ et-Teğâbûn 64/15.

kurabilmek, hâlisane duygularla niyet edip doğru istikamette ilerlemek, doğru eğitimi vermek, haddi aşmamak, dünya hayatında imtihan için araç olan çocuğu amaç edinerek dengeyi kaybetmemektir.

1.2.7 İnsanın Korkuyla İmtihani

Bakara Sûresinin 155. ayetinden anlaşılacağı üzere insanın imtihanlarından birisi de korku ile imtihandır. “Havf” “خوف” kelimesi “ḥ-v-f” “خ و ف” kök harflerinden türemiş olup, Arapça’da “insanın korkması, başına kötü bir hâlin gelebileceğinden endişelenmesi, kötü bir hadisenin cereyan edeceğini veya sevdiği bir şeyi yitireceğini hissetmesi sonucu oluşan duygu” anlamlarına gelmektedir.¹³⁴

Kur’ân-ı Kerîm korkuyu, insanın yüreğinin ağzına geldiği, gözlerinin çöküp çukurlaştığı, çocukların saçlarının beyazladığı bir hâl olarak tasvir etmiştir.¹³⁵ Kur’ân’da anlatılan bu betimlemeler tabii bir neden-sonuç ilişkisi üzerinden tasvir edilmiştir. İslâm dininin Hz. Peygamber tarafından tebliğ edildiği ilk yıllarda tebliğe icabet edip Müslüman olan insanlar büyük mücadeleler ortaya koymuştur. Böylesine zorlu bir dönemde Müslüman olmak bazı bedelleri ödemeyi göze almak demektir.

İslâm tebliğinin başlangıcında korkunun birey ve toplum nezdindeki etkisini yurtlarından atılma korkusu duydukları için davete icabet etmediklerini beyan eden Mekkeli müşriklerin ifadeleri üzerinden anlamlandırabiliriz.¹³⁶ Ayetin nüzûl sebebinden anlaşıldığına göre Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber’in davetine inanıp icap etmek istemişler fakat korkularından dolayı adım atamamışlardır.¹³⁷

İslâm’ın ilk yıllarında Müslümanlar ile öteki arasında ciddi bir güç farkı olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Dolayısıyla içinde bulundukları mevcut durum tabii olarak Müslümanlarda korku oluşturmuştur. Böylesi bir durumda İslâm’ı seçmenin çetin bir imtihan vesilesi olduğu aşikardır.

Müşrikler Müslümanları ve Müslüman olma niyeti olanları fiziki üstünlükleriyle kaba kuvvetleriyle korkutmaya çalışmışlardır.¹³⁸ Bu sebeptendir ki Hz. Peygamber ve ashabı Mekke döneminde insanları İslâm’a davet ederken bazen

¹³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 9/99; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 809; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi’l-luga*, 2/230.

¹³⁵ en-Nazîât 79/8-9, el-Müzzemmil 73/17.

¹³⁶ el-Kasas 28/57.

¹³⁷ Abdulfettah el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Fecr Yayınevi, 2013), 266.

¹³⁸ en-Nûr 24/55.

gizli tebliğde bulunmuşlar ve müşriklerin olası saldırılarından çekinmişlerdir.¹³⁹ Bu güvenlik korkusundan sebep Medine'ye hicret etmişler fakat orada da İslâm düşmanlarının saldırı olasılıklarından ötürü bir dönem Müslümanlar geceleri silahlı bir şekilde nöbet tutmuşlardır.¹⁴⁰

Mekke döneminde çekilen sıkıntılar ve derinden hissedilen korku, Medine döneminde öteki ile mücadele ve can güvenliği korkusuna dönüşmüştür. Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarında Müslümanların çektiği sıkıntılar, korku dolu anlar bunun en belirgin örnekleridir. Hatta bu korku öyle bir noktaya ulaşmış ki savaşa çıkmakta ağır davrananlar yanında, Müslümanların içinde bulununan münafıkların savaş yolunda eve dönüş çağrısı yapmasına sebep olmuş, hatta içlerindeki münafıklardan geri dönenleri dahi olmuştur.¹⁴¹

Savaş korkusu bir nevi ölüm korkusudur. Günümüzde bu olaylar değerlendirilirken dönemin sosyal durumu iyice analiz edilmelidir. Başta müşriklerin olduğu ötekinin sayıca ve malca üstün olduğu bir ortamda Müslüman olmak demek büyük bir imtihan vesilesidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de korku kişisel hakları korumak ve Allah'ın rızasına kavuşmak için bir vesile olarak kullanılmıştır.¹⁴² Mümin bu anlayış ile yalnız Allah'tan korkmalı ve yalnız Allah'a sığınmalıdır. Korku ile imtihan için şu tespiti yapmak konunun kavranması adına faydalı olacaktır: Korku ile imtihan mümin, münafık ve kâfirin temyizi aynı zamanda da Müslüman'ın tekemmülüdür.

1.2.8 İnsanın Açlıkla İmtihani

“Açlık” anlamındaki “الجوع” kelimesi “c-v-‘a” “ج و ع” kök harflerinden türemiş olup, Arapça'da “canlıların midelerinin boşluğundan kaynaklanan acı, midenin boş olması” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴³ “Açlık” “الجوع” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 4 ayette zikredilmektedir.¹⁴⁴ Bir ayette de “Tecu‘a”, “تجوع” kelimesi yer almaktadır.¹⁴⁵

¹³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/442-443.

¹⁴⁰ el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 254-255; el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 327-328; es-Süyûtî, *Esbabü'n Nüzûl*, 381-382.

¹⁴¹ Bkz. Âl-i İmrân 3/154, et-Tevbe 8/38, 45, 93, 102, 106, el-Ahzâb 33/13.

¹⁴² İsmail Hilmi Bilgi, “Kur'ân'da Korku Olgusu Neden ve Nasıl Kullanılmıştır?”, *Balikesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 249.

¹⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/61; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 711; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*, 1/495.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/155, en-Nahl 16/112, el-Ğaşiye 88/7, Kureyş 106/4.

¹⁴⁵ Tâhâ 20/118.

Açlık, malların ve gıda ürünlerinin tükenmesi sebebiyle insanın beslenme ihtiyacını giderememesidir.¹⁴⁶ Açlık bireysel olduğu kadar zaman zaman bütün bir toplumu hatta bütün insanlığı tehdit eden çok ciddi bir tehdit niteliği de kazanabilir. Nitekim insanlık tarihinde pek çok defa gerçekleştiği üzere bir bölgede kıtlığın, kuraklığın meydana gelmesi sonucu toplumsal bir açlık sorunu/imtihanı hâsıl olabilir. Bireysel olarak düşünüldüğünde ise açlık fakirlikle ilişkili bir durumdur.

Açlık problemi siyasi, sosyal, çevresel etkenlerden kaynaklanarak tarihin her döneminde olduğu gibi İslâm'ın doğduğu yıllarda da ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷ Bu toplumsal ve bireysel hadise tarih ile harmanlandığında Hz. Peygamber'in tebliğ ile vazifeli olduğu yıllarda Müslüman olmayı seçen insanların bu tür toplumsal açlık sıkıntısı/imtihanı ile karşı karşıya kalmış olduklarını hatırlatacaktır. Müslümanlar müşriklerle olan mücadelelerinde açlıkla, kıtlıkla yüz yüze kaldıkları olmuştur. Çeşitli sebeplerle mallarının eksilmesi, mahsullerinin ürün vermemesi gibi imtihanlarla da yüzleşmişlerdir.¹⁴⁸ Zira Müslümanlar hicretten önce bi'setin altıncı yılında başlamak üzere üç yıl sûren bir boykot dönemi geçirmişlerdir. Bunun yanında bireysel baskıların doğurduğu açlık ve sıkıntılar da söz konusu olmuştur. Zamanla Müslümanların büyümesi ve Mekke dışına (Habeşistan'a) çıkmaya başlamaları moral ve güç kazanmaları Mekkeli müşrikleri huzursuz etmiştir. Bu durumu sonlandırmak ve adaletsizlik üzerine kurulu düzenlerini devam ettirebilmek adına, Hz. Peygamber'i himaye ettikleri için Haşimoğulları ve Muttalipoğullarını dışlayıp aralarında her türlü alışverişi keserek tüm yaşam koşullarını bitirmeye çalışmışlardır. Müslümanlarla konuşmayı, onlarla oturup kalkmayı, yiyecek alışverişini yasaklamışlardır.¹⁴⁹ Bu boykot döneminde Müslümanlar çok büyük sıkıntılar yaşamışlar ve açlık ile mücadele etmişlerdir.

Medine'ye hicretten sonraki ilk yıllarda da açlık ile imtihan Müslümanların sık sık karşılaştığı bir durum olmuştur. Müslümanlar savaşlarda da açlık ile mücadele etmişler özellikle Hendek Savaşında yaklaşık bir aya yakın kuşatma altında kaldıklarında yiyecek gıda sıkıntısı çekmişlerdir.¹⁵⁰ Allah Teâlâ verdiği

¹⁴⁶ Mazharuddîn Sıddikî, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Pınar Yayınları, 1990), 48.

¹⁴⁷ Mahmud Ahmed, *Fakirlikle İmtihanın Hikmeti* (İstanbul: Polen Yayınları, 2007), 10.

¹⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/437; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/21.

¹⁴⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan, 2004), 1/113; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 172.

¹⁵⁰ Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), 165-166.

nimetin artmasının imtihan olduğu gibi verdiği nimetin azalmasının da imtihan olduğunu “*Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise "Rabbim beni önemsemedi" der (mutsuz olur).*”¹⁵¹ şeklinde kullarına bildirmektedir.¹⁵² Yine bu ayet ile ilgili Yazır da “Allah Teâlâ kullarına gösterecekleri sabra göre âhirette mükâfat vereceğini ve bu yüzden kullarını rızıklarını azaltarak imtihan ettiğini bildirir.” şeklinde yorum yaparak açlığın imtihanla olan ilişkisine vurgu yapmıştır.¹⁵³

İnsana göre şeref veya zilletin ölçüsü mal ve iktidar sahibi olmaktan geçmektedir.¹⁵⁴ Oysa insan, rızkı azaltılınca, kendisinde bir olumsuzluk varmış gibi düşünmemeli veya Allah’ın kendisini sevmediğini, hor baktığını düşünerek Allah’tan ümidini kesmemelidir. Zira Allah Teâla ayet-i kerîmede de belirttiği üzere kulunu açlık ile de imtihan edebilmektedir.

Allah Teâlâ’nın verdiği nimetlere karşı takınılan tavrın da bir sınama şekli olduğu Nahl Sûresinde güvenli ve nimet açısından bereketli bir bölgede yaşıyan topluluğun nankörlük ederek açlık ve korkuyla imtihan edilmeleri kıssasındaki anlatılan ifadelerden anlaşılmaktadır.¹⁵⁵ Nimetlere karşı şükredilmeyip nankörlük edildiğinde o toplumu açlıkla ve korkuyla cezalandırdığını bildirmektedir. Taberî bu ayette kastedilenlerin Hz. Peygamber’i yalanlayan, eziyet eden Mekke toplumu olduğunu belirtmektedir. Kutsallığı ve sağladığı ticari imkanlar dolayısıyla¹⁵⁶ bereketli olan bölgenin gerektirdiği şükrü yerine getirmediikleri için Mekke halkı kıtlık ile karşı karşıya kalmış, açlıkla imtihan olup yaşamak uğruna ölü eti, kemik, deve yünü gibi şeyleri yemek durumunda kalmışlardır.¹⁵⁷ Yine Mü’minûn Sûresinde¹⁵⁸ Allah’a inanmayan Mekke müşriklerine isabet eden kıtlık ve açlık imtihanlarından bahsedilmektedir.¹⁵⁹

Kur’ân’ı kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirdiğimizde de Allah Teâla’nın kullarını maddi (fakirlik, kıtlık, açlık) ve manevi (üzüntü, sıkıntı) olarak imtihan edeceği anlaşılmaktadır. Üstelik ilgili sınav sadece Müslümanlar için değil bütün insanlık için söz konusudur.

¹⁵¹ el-Fecr 89/16.

¹⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/518-519.

¹⁵³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/5808.

¹⁵⁴ Ebû’l A’lâ el-Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 7/119.

¹⁵⁵ en-Nahl 16/112.

¹⁵⁶ Kureş 106/1-4.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/563-564.

¹⁵⁸ el-Mü’minûn 23/75-76.

¹⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/84.

İnsanoğlu da bu ayet-i kerîmelerden, açlıkla imtihanın sadece Mekke müşriklerine özel bir durum olmadığını anlamalıdır. Zira Allah, her milletin başına gelebilecek bir imtihan şeklinden bahsetmektedir.¹⁶⁰

Günümüzde imkanlar noktasında geçmişe kıyasen insanoğlunun daha iyi durumda olduğu bilinmektedir. Her türlü nimet insanoğlunun hizmetindedir. Fakat bu imkân bolluğuna rağmen fakirlik ve açlık bölge bölge hat safhadadır. Bu açlık sorununun takdir edileceği üzere sosyal, siyasi, ekonomik birçok sebebi vardır. Ama en önemli sebep zekat sisteminin sağlıklı bir şekilde işlememesi ve malın/mülkün taksim edilmesindeki adaletsizliktir.¹⁶¹ Açlık ile yapayalnız bırakılmış insanların mevcudiyeti Allah Teâla'nın insanlara isabet ettireceği musibetin habercisidir. İmtihan kaçınılmazdır. Mesele imtihanın neden olduğu, nasıl gerçekleştiği değil açlık ile karşı karşıya kalan insanın nasıl bir tepki vereceğidir. İnsanın vereceği bu tepki kendisinin küfürden dönüp imana kavuşmasına vesile olabileceği gibi, münafıklığının veya küfrünün tezahürü de olabilecektir.

1.2.9 İnsanın Hastalıkla İmtihani

İnsan anne karnından zayıf ve yardıma muhtaç olarak doğar. Bu zayıflığından kuvvetsizliğinden sonra gençliğiyle birlikte kuvvetlenmeye de başlar. Bu kuvvetlenme dönemi orta yaşından sonra tekrar zayıflığa doğru evrilir.

Zayıf oluşumuz, kuvvetlenmemiz ve kuvvetimizi kaybetmemiz Allah'ın takdiri ile olur. İnsanın sağlıklı bir bedene veya hastalıklı bir bedene sahip olması da şüphesiz Allah'ın takdiri ile olur.¹⁶² Nitekim Allah Teâlâ *“Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli hâlinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir.”*¹⁶³ ayetiyle insanoğlunun bu dünyada yaşayacağı serüveni hatırlatmaktadır. Bu durum da tıpkı insanın başına gelen diğer hadiseler gibi imtihanı gereğidir.

¹⁶⁰ en-Nahl 16/112.

¹⁶¹ Ahmet Coşkun, “Ayetlerin Işığında Fakirlik ve Açlık Problemi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1990), 54.

¹⁶² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 12/6386.

¹⁶³ er-Rûm 30/54.

Kur'ân-ı Kerîm'de hastalık ile imtihana en güzel örnek türlü türlü hastalıklarla mücadele eden ve göstermiş olduğu sabır ve teslimiyetle Rabbinin övgüsüne mazhar olan Hz. Eyüp'ün (a.s) imtihanıdır.¹⁶⁴

Hz. Eyüp Allah'tan korkan, kötü eylemlerden uzak kâmil bir insandır. Yedi oğlu, üç kızı vardır. Küçükbaş ve büyükbaş hayvan sürülerine sahip varlıklı bir insandır. Allah Teâlâ'nın imtihanı sonucu çocuklarını ve mallarını kaybetmiştir. Bu kayıplarının ardından bir de ağır bir hastalığa yakalanmıştır.¹⁶⁵ Hastalığından sonra ailesini, malını, mülkünü ve sağlığını kaybetmiştir. Hz. Eyüp hastalıklarına uzun bir müddet sabır gösterdikten sonra, dua ederek durumunu Allah Tela'ya arz etmiş, O'nun merhametine sığınmıştır. Allah Teâlâ da onun içtenlikle yapmış olduğu bu duasını kabul etmiştir.¹⁶⁶

İnsan, hastalıkla imtihan edildiğinde en güzel örneği Kur'ân-ı Kerîm'in bildirmiş olduğu Hz. Eyüp'ün sabrı, teslimiyeti olmalıdır.¹⁶⁷ İnsanın yaşam boyunca birçok zorlukla karşılaşması pek tabii mümkündür. Hastalık da bu zorluklardan sadece bir tanesidir. Bedeni pek çok hastalığın tedavi sürecinde moral ve inanç faktörünün etkisi modern tıp tarafından da kabul edilen bir olgudur. Nitekim moral ve inanç vücut direncinin en önemli destekçileridir. Hastalık veya başka bir illet, musibet gözde büyütülmemelidir. Unutmamalıdır ki dertler, sıkıntılar gözde büyütüldüğü kadar büyüktür. Derdi de sıkıntıyı da veren Allah Teâlâ'dır. Hayıflanmak, moral kaybetmek hatta sitem etmek insanı küfre dahi götürebilir. Bu tür bir hâl insanı sıhhate, mutluluğa götürmeyeceği gibi sıkıntıların sonucunda kazanacağı mükâfatı kaybetmesine bile sebep olabilir. Bedeni hastalıklar çeşit çeşittir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Eyüp'ü (a.s.) örnek göstererek peygamberin dahi bu imtihana tâbi olduğunu insanlara bildirmiştir.¹⁶⁸

İnsanın bedeni ne tür hastalığa yakalanmış olursa olsun öncelikle isyan etmeden bunu Hak'tan geldi diyerek kabul etmelidir. Hastalığı kabul etmekten kasıt sonu küfre gidecek düşüncelerden, sitemlerden, amellerden uzak durmaktır.¹⁶⁹ Böyle bir hastalıkla, sıkıntıyla karşılaşıldığı anda Kur'ân'ı Kerîm'den öğrenildiği

¹⁶⁴ el-Enbiyâ 21/83-84, Sâd 38/41-44.

¹⁶⁵ Ömer Faruk Harman, "Eyyûb", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995); Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 4/58.

¹⁶⁶ Abdulvahap Yıldız, "Hz. Eyyûb'ün (a.s.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Temmuz 2016), 133.

¹⁶⁷ Temiz, "Kur'ân'a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi", 265.

¹⁶⁸ Bkz. el-Enbiyâ 21/83-84, Sâd 38/41-44.

¹⁶⁹ Muhammet Karaosman, "Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (Aralık 2020), 116.

üzere “*Doğrusu biz Allah’a aitiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz*”¹⁷⁰ demeli ve sonrasında tıbbın gösterdiği yolu izleyerek şifayı Allah’tan istemelidir. Tedavi yolunu araştırmadan, uygun görülen tedavi yöntemini uygulamadan şifa bulmayı beklemek ne Müslümana uygun bir davranış ne de İslâm’ın öğrettiği bir metot olabilir.¹⁷¹ Ayrıca Müslüman hastalığa yakalanmadan sağlığının kıymetini bilmeli ve sağlık ile imtihan olduğunun farkında olarak haline şükretmelidir.¹⁷²

¹⁷⁰ el-Bakara 2/156.

¹⁷¹ İlyas Uçar, “Hz. Peygamber Zamanında Medîne’de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Eylül 2017), 214.

¹⁷² Kaya, *Kur’ân’da İmtihan*, 283.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MÜMTEHİNE SÛRESİ VE İMTİHAN

Tezimizin birinci bölümünde temel bazı kavramlardan hareketle genel anlamda Kur’ân-ı Kerîm’in imtihan meselesine bakışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Hayatı ve varlığın kendisinde düğümlendiği insanı her yönüyle imtihan kapsamında değerlendiren Kur’ân’ın somutlaştırdığı bazı imtihan şekillerinden de bahsedilmiştir. Tez çalışmamızın bu kısmında ismini de imtihan kavramından alan Mümteherine Sûresinin söz konusu ettiği “imtihan” kavramını biraz daha yakından analiz etmeye çaba gösterilecektir. Ancak konumuzu temellendirme adına öncelikle sûre hakkında genel bir bilgi verilecek daha sonra da sûrede bahsedilen imtihan çeşitlerine değinilecektir.

2.1 Mümteherine Sûresi Hakkında Genel Bilgi

Tefsirimizde gelenek hâline gelen ilke üzerinden gidilecek olunursa Mümteherine Sûresi, Hz. Osman (r.a) mushafındaki tertibe göre 60. sıradadır. Sûre 13 ayet, 348 kelime, 1510 harften oluşmaktadır. Mümteherine Sûresinin fasılası da “l-m-n-r-d” harfleridir.¹⁷³

2.1.1 Sûrenin Adı

Kaynakları incelediğimizde sûrenin “Mümteherine”, “Mümteherine”, “Meveddet” ve “İmtihan” gibi isimlerle adlandırıldığını tespit etmekteyiz.¹⁷⁴ “Mümteherine” ismi “imtihan edilen hanım” anlamında, sûrenin bazı ayetlerinin nâzil olmasına sebep olarak gösterilen hanımlara işaret etmektedir.¹⁷⁵ “Mümteherine” ismi ise, “imtihan eden” anlamında yine onuncu ayet ile ilişkisinden dolayı sûrenin kendisini nitelemektedir. “İmtihan” ismini, sûrenin genel içeriğinden dolayı, “meveddet” ismini ise sûrenin birinci ve yedinci ayetlerinde tekerrür eden aynı kelimededen mülhem aldığı ifade edilmektedir.¹⁷⁶

¹⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/4886.

¹⁷⁴ el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecmau’l-beyân fi tefsiri’l Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Ulûm, 2005), 9/340; Celaleddin Ebû’l Fazl Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkan fi ulumi’l Kur’ân* (Beyrut: Darü’l-Hadis, 1971), 86; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/4886; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tunusiyye, 1984), 28/130; el-Mevdudî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 6/231.

¹⁷⁵ el-Mümteherine 60/10.

¹⁷⁶ es-Süyûtî, *el-İtkan*, 86; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî* (Beyrut: Müessesetü’r-risale, 2010), 15/95; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/4886; el-Mevdudî, *Tefhimu’l Kur’an*, 6/231.

2.1.2 Sûrenin Nüzûl Zamanı

Sûre içinde bahsi geçen iki hadisenin zamanları bilindiğinden ötürü, sûrenin nüzûl zamanı da tespit edilebilmektedir. Bu yönüyle Mümteherine Sûresi Medeni bir sûredir. Bu iki hadiseye istinatla olsa gerek sûrenin Medeni oluşu da icma ile sabittir.¹⁷⁷ İlk hadise, Mekke'nin fethinden önce Hâtıb b. Ebî Beltea'nın Kureyş'in önde gelenlerine, Hz. Muhammed'in Mekke'ye sefer hazırlığında olduğunu haber verme teşebbüsüdür. İkinci hadise ise Hudeybiye Antlaşmasından sonra Müslüman kadınların Medine'ye hicret etmeleri ve antlaşma sebebiyle iade edilip edilmeyecekleri tartışmasıdır.¹⁷⁸ Bu iki hadiseden yola çıkarak Mümteherine Sûresinin, Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin fethedilmesi arasındaki zaman diliminde nâzil olduğu söylenebilir. Fakat son iki ayette Müslüman olan kadınların nasıl biat edeceği konusunun işlenmesinden ötürü bu iki ayetin Mekke'nin fethinden sonra nâzil olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁹

2.1.3 Sûrenin Nüzûl Sebebi

Mümteherine Sûresi incelendiğinde muhtevastaki farklı konularından dolayı nüzûl sebebinin birden fazla olduğu, netice itibariyle Mümteherine Sûresinin bir defada değil de peyderpey nâzil olduğu söylenebilir. Bu sebeple sûre içerisindeki ayetlerin sebep-i nüzûlleri ayrı başlıklar altında ele alınmaya gayret edilecektir.

2.1.3.1 Hâtıb b. Ebî Beltea Olayı

Hz. Peygamber Mekke'nin fethi için hazırlık yapmaya başlamıştır. Fakat bu fikrinin müşrikler tarafından duyulmasını istemediği için Hayber'e sefere çıkılacak izlenimi vererek asıl niyetini sadece birkaç sahabiye açıklamış, durumu gizlilikle devam ettirmiştir. Bu gizli durumdan haberdar olan birkaç sahabiden birisi de Hâtıb b. Ebî Beltea'dır.¹⁸⁰

Hâtıb b. Ebî Beltea'nın asıl adı Ebû Muhammed (Ebû Abdillâh) Hâtıb b. Ebî Beltea Amr b. Umeyr b. Seleme el-Lahmi'dir. (ö.30/650) İbn Ebi Beltea diye de anılmaktadır. Aslen Yemenlidir. Cahiliye döneminde iyi ata binmesi ve güzel şiir okumasıyla hafızalarda yer etmiştir. Hâtıb b. Ebî Belta ilk Müslüman

¹⁷⁷ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsi, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 5/293; et-Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 9/340; es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 8/124.

¹⁷⁸ el-Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 6/413.

¹⁷⁹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l Hadîs* (Beyrut: Darü'l-gurabi'l-İslâmiyye, 2000), 9/266.

¹⁸⁰ el-Endelûsi, *el-Muharraru'l-vecîz*, 5/293; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 5/516.

olanlardandır. Habeşistan' a hicret etmemiş, Hz. Peygamber'den Medine'ye hicret edebileceğine dair izin gelince Medine'ye kölesi Sa'd ve Zübeyr b. Avvâm ile birlikte hicret etmiştir. Hâtıb b. Ebî Beltea Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn Gazvelerine katılmıştır. Uhud Gazvesinde Hz. Peygamber'in Ayneyn tepesine yerleştirmiş olduğu okçulardan birisidir. Yine Uhud Gazvesinde çarpışmanın Müslümanların aleyhine döndüğü sırada Hz. Peygamber'e destek olmak için yanına gelmiş, Hz. Peygamber'in dişini kıran Utbe b. Ebi Vakkas'ı öldürmüştür. Hâtıb b. Ebî Beltea Hz. Peygamber'in emri ile Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mina'ya elçi olarak gitmiştir.¹⁸¹

Hz. Peygamber'in gizli olarak Mekke'nin fethi için hazırlık yaptığı sırada Ebû Amr b. Sayfî b. Haşim b. Abdi Menaf oğullarının cariyesi Sâre Hz. Peygamber'den yardım talep etmek maksadıyla Medine'ye gelmiştir. Hz. Peygamber Sâre'ye Müslüman olup olmadığını sormuş, Müslüman olmadığını öğrenince onun gelme sebebinin yiyecek ve giyecek ihtiyacından olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine Sâre'ye yardım etme vazifesini Abdulmuttalip oğullarına tevdi etmiştir. Sâre Mekke'ye tekrar dönerken aslen Kureyşli olmayan Hâtıb b. Beltea Mekke'de yaşamakta olan ailesini koruma niyetiyle yazmış olduğu mektubu ona vererek Mekke halkına vermesini tembihlemiş ve bu tembihinin karşılığında on dinar vermiştir.¹⁸² Mektupta Hz. Peygamber'in Mekke'ye sefer hazırlığı içinde olduğundan bahsedilmektedir. Cibrîl'in (a.s) hadiseyi bildirmesi üzerine Hz. Peygamber Hz. Ali (r.a) önderliğindeki grubu Sâre'nin peşine göndererek mektubu müşriklere ulaşmadan almalarını, zorluk çıkarmadığı takdirde Sâre'yi de serbest bırakmalarını emretmiştir.¹⁸³ Bu operasyonun ardından mektup ele geçirilmiş ve Hâtıb b. Ebî Beltea'dan bu durumun açıklaması talep edildiğinde bunu Kureyşli olmadığından ötürü Mekke'de bulunan ailesini korumak amacıyla müşriklere yakınlık kurmaya çalıştığını belirtmiştir. Nitekim bu hadisenin üzerine de Mümtehine Sûresinin 1. ayeti nâzil olmuştur.¹⁸⁴

Buhârî ve Müslim'de de mektup olayı Hz. Ali'ye isnad ettirilerek açıkça anlatılmış, Mümtehine Sûresi 1. ayetinin Hâtıb b. Ebî Belta'nın, müşriklere

¹⁸¹ Nebi Bozkurt, "Hâtıb B. Ebû Beltea", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/444.

¹⁸² el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 416.

¹⁸³ el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 417.

¹⁸⁴ el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 417; el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 355.

Mekke'ye düzenlenecek sefer hakkında bilgi içeren mektub göndermesi ve mektubun ele geçirilmesi sonrasında nâzil olduğu anlatılmıştır.¹⁸⁵

2.1.3.2 Esmâ binti Ebî Bekir Olayı

Esmâ binti Ebî Bekir'e isnad edilen rivayetle Buhârî'de nakledilen habere göre Esmâ'nın annesi kızını görmek ve hasret gidermek amacıyla Medine'ye gelmiş fakat Esmâ annesini Müslüman olmadığından ötürü ilk etapta kabul etmeyip durumu Hz. Peygamber'e arz etmiştir. Hz. Peygamber'in annesini kabul etmesini buyurması üzerine Mümtehine Sûresi 8. ayeti nâzil olmuştur.¹⁸⁶

Abdullah b. Zübeyr'e isnad edilen rivayete göre Kuteyle Medine'ye kızı Esmâ binti Ebî Bekir'i ziyaret etme maksadıyla gelmiş ve yanında da kızına birtakım hediyeler getirmiştir. Esmâ annesini evine kabul etmemiş, getirmiş olduğu hediyeleri geri çevirmiş ve bu yaptıklarının doğru olup olmadığını öğrenmek için Hz. Âişe aracılığıyla Hz. Peygamber'e haber göndermiştir. Hz. Peygamber'den gelen haberle Esmâ annesini evine davet etmiş ve annesinin getirdiği hediyeleri de kabul etmiştir. Bunun üzerine de Allah Teâlâ Mümtehine Sûresinin 8. ayetini inzal buyurmuştur.¹⁸⁷

2.1.3.3 Muhacir Kadınların Durumu

Konumuzu ilgilendiren en önemli ayetlerden birisi de Müslüman kadınların Medine'ye hicret ettikleri zaman imtihan edilmelerinin ve Müslüman olduklarına kanaat getirildiği takdirde de iade edilmemelerinin emredildiği 10. ayettir. Ayetin nüzûl sebebiyle alakalı İbn Abbas'a (r.a.) isnad edilen rivayete göre Hudeybiye Antlaşmasında maddelerden birisi de Mekke'den Müslüman olan biri Medine'ye gelirse Mekke'ye iade edilecek olmasını öngören maddesiydi. Yapılan bu antlaşmadan sonra Subey'a binti el-Haris el-Eslemi Mekke'den Medine'ye gelmiştir. Subey'a'nın ardından da kocası gelmiş ve antlaşma maddesini hatırlatarak eşinin kendisine iade edilmesini emretmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, Tefsîrû'l-Kur'ân, 1, Megâzî, 46; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi 'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), Fezâilü's-Sahâbe, 161.

¹⁸⁶ es-Süyûtî, *Esbabü'n Nüzûl*, 517.

¹⁸⁷ es-Süyûtî, *Esbabü'n Nüzûl*, 518; el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 419; el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 355.

¹⁸⁸ el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 420.

Misver ve Mervan b. Hakem'e isnad edilen rivayete göre Hudeybiye Antlaşması maddeleri görüşüldüğü sırada Müslüman olan kadınların Hz. Peygamber'in yanına gelmeleri üzerine 10. ayet nâzil olmuştur.¹⁸⁹

Yine bu ayet-i kerîmenin nüzûlü ile alakalı diğer rivayetler şunlardır; Taberânî'nin Abdullah b. Ebî Ahmed'e isnad ederek naklettiği rivayete göre ayetin nüzûl sebebi Ümmü Gülsüm binti Ukbe b. Ebû Muayt ve kardeşleridir. İbn Ebî Hâtim'in Yezîd b. Ebî Habib'e isnad ederek naklettiği rivayete göre ayetin nüzûluna sebep olan Ebû Hassân ed-Dahdahe'nin eşi Ümeyme binti Bişr'dir. İbn Ebî Hâtim'in Mükâtil'e isnad ederek naklettiği rivayete göre ayetin nüzûl sebebi Mekke müşriklerinden Sayfî b. Râhib'in hanımı Sâide binti Hâris'dir. İbn Cerîr'in Zührî'ye isnad ederek naklettiği rivayete göre ayet Hudeybiye'nin alt tarafında antlaşma yapıldığı sırada kadınların gelmesi üzerine nâzil olmuştur. İbn Menî' İbn Abbas'a isnad ederek naklettiği rivayette Hz. Ömer b. Hattâb Müslüman olduktan sonra hanımının Müslüman olmamasından ötürü bu ayetin nâzil olduğunu nakletmiştir.¹⁹⁰

Sûre çerçevesinde sebep-i nüzûl olarak nakledilen bu olaylar sûre muhtevasının farklı yönlerine delalet ettiği gibi sûrenin peyderpey nâzil olduğuna da işaret etmektedir. Dolayısıyla sûreyi muhtevası itibariyle farklı açılardan değerlendirmek mümkündür. Zaten konu tezimizin ilerleyen aşamalarında bu yönüyle ele alınacaktır.

2.1.4 Sûrenin Diğer Sûrelerle İlişkisi

Sûrelerin ve ayetlerin diğer sûrelerle ve ayetlerle ilişkisi el-münâsebe beyne'l-âyât, et-tenâsüb beyne'l-âyât ve's-süver, tenâsübü'l-ây ve's-süver, münâsebâtü'l-Kur'ân başlığı altında incelenmektedir.¹⁹¹ Bu çalışmada Kur'ân'ın şu anki tertibi esas alınarak Mümteherine Sûresi öncesindeki Haşr ve sonrasındaki Saff Sûreleri arasındaki münasebet gözetilerek bir değerlendirme yapılacaktır.

Mümteherine Sûresi Hz. Osman mushafındaki tertibe göre 60. sıradadır. Bu aşamada Hz. Osman mushafındaki tertibi esas alınarak 59. sıradaki Haşr Sûresi ve 61. sıradaki Saff Sûresinin Mümteherine Sûresiyle ilişkisi incelenecektir.

¹⁸⁹ el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 356; es-Süyûtî, *Esbabü'n Nüzûl*, 518.

¹⁹⁰ es-Süyûtî, *Esbabü'n Nüzûl*, 519.

¹⁹¹ Mehmet Faik Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

2.1.4.1 Haşr Sûresi ile İlişkisi

Mümtebine Sûresinden önce gelen Haşr sûresinde müşriklerle yapılmış olan iki antlaşmadan bahsedilmektedir. Bunlar; Hz. Peygamber'in Medine'ye yakın bir bölgede iskân tutan Nadiroğulları ile yapmış olduğu tarafsızlık antlaşması diğeri de Kurayzaoğulları'ndan olan Müslümanların içindeki münafıkların Nadiroğulları Yahudilerine destek sözü vermeleridir.¹⁹² Haşr Sûresinde Müslümanların birbirleriyle münasebetinden, Müslümanların ehl-i kitap ile münasebetinden ve Müslüman gibi gözüken münafıklardan bahsedilmektedir. Yani müşriklerin, münafıkların evsafından bahsedilmiş ve bu açıklamalardan sonra Mümtebine Sûresinde Müslümanların Haşr Sûresinde zikredilen münafıklara benzememesi adına kâfirleri dost edinmeleri nehyedilmiştir.¹⁹³

Mümtebine Sûresi ile Haşr Sûresi arasında ortak münasebetler Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde muhatap olduğu Yahudi, Hristiyan ve diğer toplulukların özelliklerinden bahsedilmesi ve Müslümanların hata yapmama hususunda uyarılmasıdır. Yine iki sûrede de müşriklerle yapılan antlaşmalardan bahsedilmektedir. Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) Haşr Sûresinin sonunda Allah Teâlâ'nın vahdaniyete dair bazı sıfatları zikredildikten sonra Mümtebine Sûresinde bu vahdaniyete karşı gelen/inkâr eden kimselerle ilişkiden söz edilmesini ve bunlarla ilişkinin kesilmesinden bahsedilmesini anlamlı bulmaktadır.¹⁹⁴

2.1.4.2 Saff Sûresi ile İlişkisi

Saff Sûresi, Haşr Sûresi ile başlayan Allah'ı inkâr eden, Allah'a ortak koşan, münafıklık eden topluluklarla Müslümanların ilişkisinin nasıl olması gerektiğinin ve bu kâfir topluluğa karşı mücadelenin hangi boyutta devam edeceğinin adeta cevabı niteliğindedir. Haşr Sûresinde kâfir, müşrik ve münafıklardan bahsedilmiş, Mümtebine Sûresinde kâfirlerden dost edinmek yasaklanmış ve Allah yolunda savaştan bahsedilmiş, Haşr Sûresinde de bu savaş/ihad kavramı detaylı bir şekilde açıklanarak,¹⁹⁵ adeta tablo tamamlanmıştır. Mümtebine Sûresinde özellikle kâfir ile dost olmak nehyedilmiş, Saff Sûresinde ise müminlerin müminlerle münafıklardan ayrılarak tek bir vücut hâlinde küffara karşı mücadele etmesi

¹⁹² el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 350; es-Süyûtî, *Esbabü'n Nüzûl*, 515.

¹⁹³ el-Haşr 59/11; el-Mümtebine 60/1; Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 123.

¹⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/297.

¹⁹⁵ es-Süyûtî, *Tenâsüku'd-dürer*, 123.

gerektiği bildirilmiştir.¹⁹⁶ Mümtehhine Sûresinde Mekke'nin fethi için yapılan hazırlıklardan ve bu hazırlıkların Mekke müşriklerine bildirilme teşebbüsünden bahsedilirken, Saff Sûresinin son ayetinde Mekke'nin fethiyle ilgili Müslümanlara sevindirici bir haber verilmek sûretiyle adeta iki sûre arasındaki ilişkiyle olaylar zinciri tamamlanmış olmaktadır.¹⁹⁷

2.2 Mümtehhine Sûresinde İmtihan

Mümtehhine Sûresinin, Medine döneminde Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin fethedilmesi arasındaki zaman diliminde nâzil olduğu daha önce belirtilmişti. Mümtehhine Sûresinin ana temasını Müslüman-kâfir/öteki ilişkisi oluşturmaktadır. Dolayısıyla sûrenin temel konusu olan Müslümanlar ile kâfirlerin ilişkileri ve bu ilişkinin doğal neticesi olan Müslümanların kâfirlerle imtihanı çalışmamızın en önemli yönünü oluşturmaktadır. Yine Mümtehhine Sûresi 10. ayetinde geçen “Müslüman kadınların imtihan edilmesi ve Müslüman olduklarına kanaat getirilirse iade edilmemesi” meselesi de Müslüman-kâfir/öteki ilişkisi bağlamında düşünülmesi gereken ve bu çalışmada mercek altına alınan bir husustur. Hudeybiye Antlaşması sonrası Müslüman kadınların durumu, toplumun tepkisi ve kadınların İslâm dininde görmüş oldukları değer bu bağlamda ele alınmaya çalışılacaktır.

2.2.1 Müslümanların Öteki ile İmtihanı

İslâm literatüründe öteki yerine genelde kâfir, müşrik, ehl-i kitap gibi kavramlar kullanılmış ve bunlar bazen de hak-bâtıl, ilahî-gayrî ilâhî, kitaplı-kitapsız, muharref-gayr-ı muharref gibi başlıklar altında tasnif edilmiştir.¹⁹⁸

Mümtehhine Sûresinde nüzûl döneminde Müslüman toplumun o an itibariyle mücadele içinde olduğu kesimlerden ve onlarla olan ilişkilerinden bahsedilmektedir. Vahyî mesajın sürekliliği dikkate alındığında bugün için Müslüman kesim dışında kalan tüm grupları ötekiyle ilişkiler bağlamında değerlendirmek ve bunlarla kurulacak ilişkinin Müslümanın imtihanı kapsamına girdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla burada bahsedilen öteki ifadesi, Batı kültüründe kullanıldığı şekliyle beyaz ırkı (etnisite), Hristiyanlığı, Roma ve Eski Yunan kültürünü tanımlayan, bu üç temel özelliği özünde bulundurmeyen her

¹⁹⁶ el-Mümtehhine 60/1; es-Saff 61/4; Vehbe ez-Zühaylî, *Tefsîrû'l-münîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2009), 14/534.

¹⁹⁷ el-Mümtehhine 60/1; es-Saff 61/13.

¹⁹⁸ İsmail Çalışkan, “Dini Bir Tutum Olarak Ötekine Yaklaşımın Kur'ânî Temelleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 9.

kültür ve topluluğu aşağılayan bir ifade değildir.¹⁹⁹ Zira o anlamda “öteki”, negatif içeriklidir ve Batı’da ırkçılık, soykırım, etnik merkezcilik, yabancı düşmanlığı gibi hareketlerin yaygınlaşması bu tabir üzerinden olmuştur.²⁰⁰

İlk etapta öteki kelimesi bir olumsuzluğu çağrıştırıyor gibi gözükse de aslında dikkatlice bakıldığında burada her zaman bir sürtüşme ortamından bahsedilmediği de görülecektir. Sûrenin genel muhtevasına bakıldığında birebir düşmanca tavır sergileyenlere karşı mücadeleci ve aynı zamanda ihtiyatlı bir ilişkiden söz edildiği doğrudur. Ama öbür taraftan “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever.”²⁰¹ diyerek Müslümana düşmanlık sergilemeyen kesimlerle de adaletli bir ilişkiden söz edildiği gözden kaçırılmamalıdır. Zira işin bu boyutu dini olmaktan ziyade insanidir. Kur’ân bu boyutuyla ırk, cins, sosyal veya siyasal pozisyon gözetmeden bütün insanları Allah’ın kulları olması hasebiyle eşit kabul etmektedir. Bu ontolojik bir durumdur. Ancak inanma ve Allah’a yakınlık da bir boyutuyla ayrışma noktasıdır. Bu konu ayette şöyle ifade edilmektedir: “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”²⁰²

Belirtilen çerçevede imtihan, insanoğlunun değişmez gerçeğidir. Zira Müslümanların ilişkisi sadece kendi aralarındaki bir ilişkiden ibaret değildir. Müslümanın kâfirlerle olan zorunlu ilişkileri de bir imtihan vesilesidir. İnsan hem ferdi olarak hem de toplumsal olarak yaptıklarından tümüyle sorumlu olacak hem de âhiret gününde bütün bunlardan hesaba çekilecektir.²⁰³ Dolayısıyla Müslümanın öteki ile münasebeti dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan ve yaşayacağı imtihan aşamalarından biridir. Mümtetine Sûresinde kâfirlerle ilişkinin nasıl olması gerektiği hususu Müslümanlara şu şekilde bildirilmiştir: “Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız,

¹⁹⁹ Bilal Gökçır, “Kur’ân’daki Ehl-i Kitap ‘Öteki’ mi? İslâm Araştırmalarında Oryantalizmin Kavramsal Etkisi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 14 (2005), 44.

²⁰⁰ Gökçır, “Kur’ân’daki Ehl-i Kitap ‘Öteki’ mi? İslâm Araştırmalarında Oryantalizmin Kavramsal Etkisi”, 45.

²⁰¹ el-Mümtetine 60/8.

²⁰² el-Hucurât 49/13.

²⁰³ Süleyman Kaya, “Kur’an’ın İnsana Atfettiği Değer”, 2. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu ‘İslam Düşüncesinde İnsan’, ed. Abdulcebbar Kavak (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2018), 243.

benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik rabbiniz Allah'a iman ettiniz diye peygamberi ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. İçinizden kim bunu yaparsa bilsin ki doğru yoldan sapmış demektir.”²⁰⁴ Yine kâfirlerin ellerine fırsat geçtiği takdirde Müslümanlara karşı nasıl bir tutum sergileyecekleri de “Onlar sizi bir yakalasalar size yine düşmanca davranırlar, elleriyle ve dilleriyle size kötülük etmeye çalışırlar ve isterler ki sizler de hakkı inkâr edesiniz.”²⁰⁵ ayeti ile ortaya konmuştur. Üstelik ötekiyle olan bu ilişki “Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için bir sınama konusu yapma. Bizi bağışla ey rabbimiz! Çünkü kudret ve hikmet sahibi olan sensin.”²⁰⁶ ayetiyle bir imtihan vesilesi olarak değerlendirilmiştir.

Sûrenin bu bölümünde ötekiyle ilişkiler bağlamında Hz. İbrâhîm (a.s) ve arkadaşlarının davranış biçiminin üsve-i hasene olarak nitelendirilmesi önemlidir.²⁰⁷ Kur’ân’ın farklı yerlerinde diğer peygamberlerin ötekiyle ilişkileri de açıkça bir imtihan vesilesi olarak zikredilmektedir. Bu sebeple öncelikle diğer peygamberlerin toplumlarıyla ilişkileri ötekiyle imtihan boyutuyla değerlendirilecek ve sonrasında da Hz. Peygamber ile ashabının ötekiyle imtihanı üzerinde durulacaktır.

2.2.1.1 Peygamberlerin ve Kavimlerinin Öteki ile İmtihanı

Kur’ân-ı Kerîm Hz. Âdem’den bu yana Allah tarafından vahyedilen dinlere genel anlamda İslâm adını verir²⁰⁸ ve her bir dinin elçisiyle gönderildikleri toplumların mücadele hikayesini anlatır. Aslında bu peygamberlere karşı gönderildikleri toplumların karşı koyma hikayesidir. Nitekim: “Bunlardan önce Nûh’un kavmi, onların ardından da çeşitli topluluklar ilâhî gerçeği yalanlamış, her topluluk kendi peygamberlerini yakalayıp etkisiz hâle getirmeye kalkışmış, asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi; sonunda onların yakalarına yapıştım. Nasılmış benim cezalandırmam, gördüler!”²⁰⁹ ayetinde de açıkça görülmektedir ki öteki kapsamına giren grup her dönemde Allah Teâlâ’nın

²⁰⁴ el-Mümtehine 60/1.

²⁰⁵ el-Mümtehine 60/2.

²⁰⁶ el-Mümtehine 60/5.

²⁰⁷ el-Mümtehine 60/4.

²⁰⁸ Âl-i İmrân 3/19, 85, el-Mâide 5/3, el-En’âm 6/125, ez-Zümer 39/22, es-Saff 61/7.

²⁰⁹ el-Mü’min 40/5.

peygamberlerine karşı koymuşlar, onları inkâr etmişler, yalanlamışlar, onlara eziyet etmişler ve en nihayetinde de imtihanı kaybetmişlerdir.²¹⁰ İlgili süreç Hz. Peygamber’le ilgili olarak da “Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı. Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi yaptık ki bakalım sabredecek misiniz? Rabbin her şeyi görüp gözetlemektedir.”²¹¹ şeklinde ifade edildiği ve bunun, ondan önceki bütün peygamber ve toplumları kapsayıcı bir imtihan şekli olduğu vurgulanmaktadır.²¹²

Genel anlamda bakıldığında imtihanın özü bu ilişki şekillerinin her bir aşamasında farklı bir versiyonuyla tecelli etmektedir. Bu noktada bazı örnekler üzerinden hareketle peygamberler ve ümmetlerinin öteki ile imtihanları/mücadeleleri/ilişkileri hakkında ana hatlarıyla bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekirse bu ilişkinin temelini herhangi bir karşılık/ücret beklemeden inanç, ibadet, ahlak ve adalet ilkeleri üzerinden şekillenmekte olduğu ve bu gerçekliğin Hz. Peygamber dâhil tüm peygamberlerin davetinde ortaya çıktığı görülmektedir.²¹³ Tamamının ana ilkeleri inanç, ibadet, ahlak ve adalet üzere şekillenmektedir. Öte yandan bu aynı zamanda bir boyutuyla da peygamber ve ümmetinin öteki ile açık bir mücadelesini de içinde barındırmaktadır. Çünkü buradaki öteki inkârı, zulmü, ahlaksızlığı ve adaletsizliği temsil etmektedir.

Aslına bakılırsa Hz. Âdem’le eşinin şeytanla mücadelesi bu işin temelini oluşturmaktadır. Zira bu mücadelede Hz. Âdem ve eşi yasak ağaca yaklaşmamayla sınanmış, fakat şeytanın tuzağına düşerek dünya serüvenine başlamak durumunda kalmışlardır.²¹⁴

Hz. Nûh’un (a.s) kavmiyle mücadelesinin sebebi putperestliktir. Hz. Nûh kavmini putlara tapmaktan vazgeçmeye ve bir olan Allah’a inanmaya davet etmiştir.²¹⁵ Hz. Nûh kavmini Allah’tan başka bir ilaha veya varlığa inanmama hususunda defalarca ikaz etmiş aksi takdirde cezalandırılacaklarını bildirmiş fakat kavmi tarafından yalancılıkla itham edilmiş ve tehditlere maruz kalmıştır.²¹⁶ İman

²¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/410-411; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 950; Razi, *Mefâtihu’l-gayb*, 27/31.

²¹¹ el-Furkân 25/20.

²¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 742-743.

²¹³ Bkz. el-En’âm 6/90, Yûnus 10/72, Hûd 11/29, eş-Şuarâ 26/109, 145, 180 vb.

²¹⁴ Tâhâ 20/117-123.

²¹⁵ Nûh 71/1.

²¹⁶ Nûh 71/2-4.

ile imtihan olan kavmi Hz. Nûh'u peygamber olarak kabul etmemiştir.²¹⁷ Vermiş olduğu zorlu mücadele neticesinde kavminin putperestlikte inat etmesinden ötürü o da kavmini Allah'a havale etmiştir.²¹⁸ Hz. Nûh ve ona inananlar Allah'tan gelen emirle bir gemi inşa etmiş ve bu gemi sayesinde Allah'ın kendisine inanmayıp yeryüzünde bozgunculuk çıkaranların helak edilmesi için gönderdiği tufandan korunmuş onların dışındaki azgın, asi, zalim topluluk ise helak edilmiştir.²¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Nûh ve kavminin mücadelesi anlatıldıktan sonra: *"Kuşkusuz bu anlatılanlarda ibretler vardır; muhakkak ki biz bunlarla insanları sınırsınız."*²²⁰ ayetiyle bu yaşananların bir imtihan olduğu ve bu tür davranışlarla İslâm'ı yalanlayanların akıbetinin de aynı olacağı bildirilmiştir.²²¹ Hz. Nûh'un kavmi ile mücadelesinde öne çıkan durum tevhid inancı ve peygambere iman ile imtihandır. Hz. Nûh'un kıssasında da açıkça dile getirildiği üzere²²² peygamberlere iman önemli bir imtihandır.²²³

Hz. Hûd da (a.s) kavminin putlara tapmasıyla mücadele eden peygamberlerden birisidir. Yalnız Allah'a inanmaları gerektiğini, inanmış oldukları putlardan vazgeçmeleri gerektiğini aksi takdirde mallarının ve güçlerinin onları Allah'ın gazabından koruyamayacağını kavmine sık sık hatırlatmıştır.²²⁴ Fakat mallarına ve güçlerine güvenen kavmi kibirleri ve gururlarına yenik düşerek Hz. Hûd'u yalanlamışlar ve uyarılarından korkmadıklarını ona inanmadıklarını dile getirmişlerdir.²²⁵ Fiziken kuvvetli ve mal bakımından varlıklı olan Âd kavmi, iman ile imtihanlarında ısrarla akıllarını kullanmamış ve kuvvetlerine güvenerek Allah'a ve elçisine isyan etmişlerdir.²²⁶ Hz. Hûd'a inanmayan ve iftiralar atan kavmi, imtihanı kaybederek Allah Teâlâ'nın göndermiş olduğu fırtına ile helak olmuşlardır.²²⁷

²¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/3447.

²¹⁸ el-Mü'minûn 23/26, eş-Şuarâ 26/117-118, el-Kamer 54/10, Nûh 71/21-28.

²¹⁹ Yûnus 10/73, Hûd 11/44, el-Mü'minûn 23/27, el-Furkân 25/37, eş-Şuarâ 26/120, el-Ankebût 29/14, el-Kamer 54/11-12, Nûh 71/25.

²²⁰ el-Mü'minûn 23/30.

²²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/361.

²²² el-Mü'minûn 23/23-30.

²²³ Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, 212.

²²⁴ el-A'râf 7/65-69, Hûd 11/50-51, eş-Şuarâ 26/124, el-Ahkâf 46/21.

²²⁵ el-A'râf 7/70-71, Hûd 11/53-57, eş-Şuarâ 26/136-138, Fussilet 41/15, el-Ahkâf 46/22, el-Kamer 54/18, el-Hâkka 69/4.

²²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2791.

²²⁷ el-A'râf 7/72, Hûd 11/58, eş-Şuarâ 26/139, Fussilet 41/16, el-Ahkâf 46/24-25, ez-Zâriyât 51/41-42, el-Kamer 54/18-20, el-Hâkka 69/4, 6-7.

Hız. Sâlih'in (a.s) kavmiyle mücadelesi deve ile imtihan üzerinden sembolleştirilmiştir. Kavmi Hız. Sâlih'e karşı koymuş ve onu uğursuzlukla suçlamıştır. Oysa onlar bu süreçte imtihan edilmişlerdir.²²⁸ Kavmi Hız. Sâlih'den peygamberlik vazifesini doğrulayacak bir mucize göstermesini istemiş, ancak o zaman ona iman edeceklerini belirtmişlerdir.²²⁹ Allah Teâlâ da onları imtihan etmek için dişi bir deve göndermiş ve elçisi Hız. Sâlih aracılığıyla bazı kurallara riayet etmelerini emretmiştir.²³⁰ Fakat asilik yapan kavim, deveyi kesip Hız. Sâlih ve ailesini de öldürmeye teşebbüs edince helak olmuştur.²³¹ Görüldüğü gibi buradaki imtihan aslında çift taraflıdır.

Kur'an-ı Kerim'de kendisinden en çok bahsedilen peygamberlerden biri olan Hız. Mûsâ'nın (a.s) kavmi ile mücadelesi de zalim ve Allah'a şirk koştan Firavun ile olmuştur.²³² Hız. Mûsâ kardeşi Hız. Hârûn ile birlikte, halkına zulmeden, erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını sağ bırakan zalim bir hükümdar olan Firavun döneminde Allah Teâlâ tarafından tebliğ ile görevlendirilmiştir.²³³ Hız. Mûsâ Firavuna Allah'ın emirlerini bildirmiş ve Allah'a iman etmesi gerektiğini belirtmiştir.²³⁴ Allah'ın elçisi olduğuna inanılması için de birden fazla mucize göstermiştir. Fakat Firavun küfründe ve şirkinde inat ederek zulmünü artırmaya devam etmiştir. Hız. Mûsâ'yı da yalancılık, büyücülük ve nankörlükle suçlayarak kendisine tapmadığı takdirde onu hapsedeceğini söylemiştir.²³⁵ Hız. Mûsâ *"Hani kız kardeşin onlara gidip de 'Ona bakabilecek birini size göstereyim mi?' diyordu. Nihayet gözü gönü şen olsun ve kederlenmesin diye seni annene kavuşturduk. Ve birisini öldürmüşü de seni tasadan kurtarmış, ardından da seni ciddi sınavlardan geçirmiştik. Bu sebeple yıllarca Medyen halkının arasında kaldın, sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin, ey Mûsâ!"*²³⁶ Hız. Mûsa, İsrailoğullarının soyundan doğan erkek çocuklarının öldürülmesi, süt anneliği vesilesiyle annesine kavuşması, çocukken Firavunun gazabından kurtulması, yanlışlıkla adam öldürmesi, Firavuna

²²⁸ en-Neml 27/47.

²²⁹ Bkz. eş-Şuarâ 26/154.

²³⁰ Hûd 11/64, eş-Şuarâ 26/155-156, el-Kamer 54/27-28.

²³¹ Hûd 11/66-68, eş-Şuarâ 26/157-158, en-Neml 27/48-53, el-Kamer 54/29-31.

²³² Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

²³³ el-A'râf 7/103, Yûnus 10/75, İbrâhîm 14/5, Tâhâ 20/42-44, el-Furkân 25/35-36, eş-Şuarâ 26/10-11, el-Kasas 28/3-4, 30-32, el-Mû'min 40/23-24, ez-Zuhruf 43/46, ez-Zâriyât 51/38, en-Naziât 79/15-19.

²³⁴ el-A'râf 7/104-105, Tâhâ 20/47, eş-Şuarâ 26/16-17, el-Kasas 28/36-37, el-Mû'min 40/25, ez-Zuhruf 43/46, en-Naziât 79/18-19.

²³⁵ el-A'râf 7/123-124, Tâhâ 20/49-52, 56-71, eş-Şuarâ 26/18-29, el-Kasas 28/38, el-Mû'min 40/26, ez-Zuhruf 43/51-53, ez-Zâriyât 51/39, en-Naziât 79/21-24.

²³⁶ Tâhâ 20/40.

karşı mücadele etmesi gibi birçok imtihana tâbi tutulmuş, sabrı ve Allah Teâlâ'nın yardımıyla mücadelesini başarıyla tamamlamıştır. ²³⁷ Kavmiyle beraber Hz. Mûsâ'yı öldürmek isteyen Firavun ve askerleri ise imtihanı kaybedip ²³⁸ denizde boğularak helak olmuşlardır. ²³⁹ Hz. Mûsâ ve kavminin ötekileriyle imtihanı firavunun ölümünden sonra da devam etmiş, bu durum, kırk geceliğine kavminin yanından ayrılıp vazifesini Hz. Hârûn'a (a.s) bıraktığı ²⁴⁰ zaman diliminde kavminin *"Biz senden sonra kavmini sınıdık ve Sâmirî onları yoldan çıkardı."* ²⁴¹ ayetiyle açıklanmıştır. Hz. Mûsâ geride bıraktığı Müslümanların Sâmirî'nin saptırmasıyla ²⁴² imtihan olup ²⁴³ bir buzağıya tapmaya başladığını öğrenmiştir. ²⁴⁴ Hz. Mûsâ kavminden 70 kişiyi buzağıya tapmalarından dolayı Allah Teâlâ'ya tövbe edip bağışlanma dilemeleri için seçerek vadedilen yere götürmüş, *"Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: "Ey rabbim! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin."* ²⁴⁵ şeklinde ifade edildiği gibi orada da ciddi bir imtihan süreci yaşanmıştır. Bir kısmı Allah'a iman etmek yerine O'nu görmeden inanmayacaklarını söyleyince imtihanı kaybetmişlerdir. ²⁴⁶ Yine Hz. Mûsâ ve kavminin imtihan ile alakalı olarak *"Allah'ın size lutfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Onlar size işkencenin en kötüsünü reva görüyor, erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunlarda size rabbinizden büyük bir imtihan vardı."* ²⁴⁷ buyrulmaktadır. Hz. Mûsâ kavmine geçmişte çekilen sıkıntıları ve Allah'a iman etmeleri neticesinde imtihanı kazanarak bu sıkıntılardan kurtulduklarını hatırlatmıştır. ²⁴⁸ Allah Teâlâ İsrailoğullarına *"Bunları, bilerek (çağdaşları olan) diğer topluluklara göre seçkin kıldık ve onlara, kendileri için apaçık imtihan içeren mucizeler verdik."* ²⁴⁹ diyerek inananı

²³⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/195-196; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/55-56.

²³⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/547; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/245.

²³⁹ el-Bakara 2/49-50, el-A'râf 7/136, el-Enfâl 8/54, Yûnus 10/90, 92, el-İsrâ 17/103, Tâhâ 20/77-78, eş-Şuarâ 26/61-66, el-Kasas 28/40, ez-Zuhruf 43/55, ed-Duhân 44/23-24, ez-Zâriyât 51/40.

²⁴⁰ el-A'râf 7/142.

²⁴¹ Tâhâ 20/85.

²⁴² Mahmut Salihoglu, "Sâmirî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

²⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/212; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/99.

²⁴⁴ el-Bakara 2/54, 92, el-A'râf 7/148, Tâhâ 20/86-97.

²⁴⁵ el-A'râf 7/155.

²⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/506; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/2293.

²⁴⁷ İbrâhîm 14/6.

²⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/441.

²⁴⁹ ed-Duhân 44/32-33.

inanmayandan ayırmak için çeşit çeşit nimetlerle, bollukla, bereketle imtihan edildiklerini bildirmiştir.²⁵⁰ Hz. Mûsâ'nın kavmiyle mücadele ettiği bir başka olay da Allah Teâlâ'nın yerleşmeleri için emrettiği yere kavminin yerleşmemesi üzerine kırk yıl çölde yaşamaya mecbur kalmalarıdır.²⁵¹ Hz. Mûsâ ve kavmi ile alakalı ayetler incelendiğinde görülmektedir ki Hz. Mûsâ da kavmi de çeşitli nimet ve zorluklarla imtihanlara tâbi tutulmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Nûh, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'dan ve helak olan kavimlerinden bahsettikten sonra Hz. Yûnus (a.s) ve kavminden de *“Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik.”*²⁵² şeklinde durumlarını dile getirmiş, onların iman ederek “bir istisna olarak” helak olmaktan son anda kurtulduklarından bahsedilmiştir.²⁵³ Hz. Yûnus öfkesine yenik düşerek “vazife ile imtihanında” hata ederek Allah Teâlâ'nın tebliğle görevlendirdiği beldeyi terk etmiştir.²⁵⁴ Vazifeli olduğu beldeyi terk etmek için binmiş olduğu gemide fırtına çıkınca kura çekilmiş ve kendisi denize atılmış, sonucunda da büyük bir balık tarafından yutularak imtihan edilmiştir.²⁵⁵ Hatasını fark eden Hz. Yûnus tövbe etmiş Allah Teâlâ tarafından da affedilerek vazifesine döndürülmüştür.²⁵⁶ Buna göre Hz. Yûnus peygamberlik vazifesini sürdürürken sabırsızlık göstererek öfkesine yenik düşmüş, kavmi ise iman ile imtihan noktasında başta inkar yolunu seçmişler fakat sonrasında samimi bir şekilde tövbe ederek helaktan kurtulmuşlardır.²⁵⁷ Bu yönüyle Hz. Yûnus ve kavminin imtihanı Müslümanlar için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Peygamberlerin öteki ile mücadelesine örnek göstereceğimiz peygamberlerden birisi de Kur'ân-ı Kerîm'in çokça zikrettiği Hz. İbrâhîm ve kavmidir. Konumuz olan Mümtehine Sûresinde bu durum şöyle ifade edilmektedir. *“İbrâhîm'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir*

²⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/551; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/249.

²⁵¹ el-Mâide 5/21-26.

²⁵² Yûnus 10/98.

²⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/243-244; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2745, 5/4074.

²⁵⁴ el-Enbiyâ 21/87, es-Sâffât 37/139-140, el-Kalem 68/48.

²⁵⁵ es-Sâffât 37/140-142, el-Kalem 68/48.

²⁵⁶ el-Enbiyâ 21/87-88, es-Sâffât 37/143-148, el-Kalem 68/49-50.

²⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/5303.

*ilişğimiz yoktur. Sizi (ve değerklerinizi) reddediyoruz. Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak İbrâhîm'in, babasına "Hiç şüpheden olmasın bağışlanman için dua edeceğim, ama Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur" demesi başka. Rabbimiz! Sadece sana dayanıp güvendik, sana yöneldik; dönüş de ancak sanadır."*²⁵⁸ Hz. İbrâhîm örnek şahsiyet olarak gösterilen bir peygamberdir²⁵⁹ ve onun bu özelliğı diğer inanç gruplarının kaynaklarında da sabittir.²⁶⁰ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in ayetlerinin nâzil olduğı bölgede Arap müşrikleri de Hz. İbrâhîm'in soyundan geldiklerinden dolayı gururlanmakta ve bununla övünmekteydiler.²⁶¹ Bu sebeple Allah Teâlâ, Müslümanları kâfirlerle/ötekilerle ilişkileri noktasında uyarırken örnek teşkil etmesi açısından aşına oldukları Hz. İbrâhîm ve kavminden çokça örnekler vermiştir.

Hz. İbrâhîm Allah Teâlâ tarafından birtakım imtihanlara tâbi tutulmuştur. *"İbrâhîm "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir" buyurdu."*²⁶² ayeti de Hz. İbrâhîm'in inanç konusunda yaşadığı imtihan sürecine örnek gösterilebilir. Hz. İbrâhîm'in bu araştıran, sorgulayan tavrı bir inanmama, şüphe duyma hadisesi değil; aksine, inandığı Allah'a olan imanını daha da kuvvetlendirme çabasıdır. Yine ayet-i kerîmeden anlaşılmaktadır ki araştırmasının neticesinde Hz. İbrâhîm aklî ve kalbî olarak tatmin olmuş, iman ile imtihanında muvaffak olmuştur.

263

Hz. İbrâhîm Allah Teâlâ tarafından peygamber olarak görevlendirildikten sonra ilk vazifesini babasına karşı yapmış ve ona hiçbir faydası dokunmayan putlara tapmaktan vazgeçip Allah'a inanmaya davet etmiş, babası ise onu tehdit ederek teklifini reddetmiştir.²⁶⁴ Hz. İbrâhîm daha sonra da kavmine giderek aynı şekilde

²⁵⁸ el-Mümtehine 60/4.

²⁵⁹ el-Mümtehine 60/4.

²⁶⁰ Ömer Faruk Harman, "İbrâhîm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

²⁶¹ Zeki Tan, "Hz. İbrâhîm'in Rol-Model Olarak Anılması", *Uluslararası Hz. İbrâhîm (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu*, ed. Atilla Yargıcı vd. (İstanbul: Nida Akademi, 2019), 481.

²⁶² el-Bakara 2/260.

²⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/147-149; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/874.

²⁶⁴ Meryem 19/42-46, el-Ankebût 29/16.

kendilerine fayda sağlamayan putlara tapmaktan vazgeçip Allah'a inanmaları gerektiğini onlara bildirmiştir.²⁶⁵ Putlara inanmak ve onlardan bir menfaat beklemek onun mantığına bir türlü yatmamış, babasından ve kavminden bu mesele ile alakalı mantıklı cevaplar aramış fakat tatmin edici bir cevap bulamamıştır. Onların yanlış bir yolda olduklarını açıkça belirtmiş ve onlarla ters düşmekten de çekinmemiştir.²⁶⁶ Nitekim putlara inanan kavmine bir ders vermek istemiş ve en büyük put dışında tüm putları parçalamıştır.²⁶⁷ İnandıkları putlarının parçalandığını gören putperestler bu durumu kabullenememiş ve Hz. İbrâhîm'den bu durumu izah etmesini talep etmişlerdir. Hz. İbrâhîm de soruya soru ile cevap vererek akla ve mantığa yatmayan bu durumu onlara da idrak ettirmek istemiş fakat kavmi onu en ağır ceza kabul edilen ateş ile yakıp²⁶⁸ cezalandırmak istemiştir.²⁶⁹ Sonuç olarak Allah Teâlâ onların planlarını boşa çıkarmış ve elçisinin yakılmasına müsaade etmemiştir.²⁷⁰

Hz. İbrâhîm babasıyla ve oğlunun kurban edilmesiyle sınanması, putlara inanan kavmiyle mücadelesi, durumun kendisinin ateşe atılmasına kadar götürülmesi, özelde Kur'ân-ı Kerîm'in inzâline şahit olan Müslümanlara genelde de tüm Müslümanlara örnek teşkil edecek bir hadisedir. Kur'ân-ı Kerîm'de nakledilen bu hadiseden anlaşılmaktadır ki Hz. İbrâhîm canı ile imtihan olmuş ve ölmek pahasına inandıklarını söylemekten ve münakaşa etmekten geri durmamıştır. Hz. İbrâhîm'in imtihan edilmesi hem Müslümanlara örneklik teşkil etmesi açısından hem de Hz. İbrâhîm'in kendilerinin atası olduğunu iddia eden diğer inanç grupları açısından çok mühim bir hadisedir.²⁷¹ İslâm dinini seçmeleri ile birlikte birçok sıkıntıya maruz kalan Müslümanlar için Hz. İbrâhîm örneği bir dayanma gücü ve sabır vesilesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhîm'den fazlaca bahsedilmesi, farklı inanç gruplarına mensup olan kimselere aynı zamanda bir uyarı niteliği taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, "Hz. İbrâhîm bizim inandığımız dine mensup" diyen Hristiyan, Yahudi ve müşriklere Hz. İbrâhîm'in onların iddialarının aksine

²⁶⁵ el-En'âm 6/78-82, el-Enbiyâ 21/52-56, eş-Şuarâ 26/70-89, el-Ankebût 29/16-22, es-Sâffât 37/85-90, ez-Zuhruf 43/26-27.

²⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/156.

²⁶⁷ el-Enbiyâ 21/57-58, es-Sâffât 37/91-93.

²⁶⁸ Enver Bayram, "Hz. İbrâhîm'in Ateşe Atılması ve Bu Hususta Ön Plana Çıkan İşarî Yorumlar", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2019), 68.

²⁶⁹ el-Enbiyâ 21/62-68, es-Sâffât 37/94-97.

²⁷⁰ el-Enbiyâ 21/69, es-Sâffât 37/98.

²⁷¹ Bayram, "Hz. İbrâhîm'in Ateşe Atılması ve Bu Hususta Ön Plana Çıkan İşarî Yorumlar", 75.

Müslüman olduğunu ve Müslümanların da onu örnek almaları gerektiğinin altını çizmektedir.²⁷²

İslâm'ın yayılması için her türlü mücadeleyi veren ve türlü türlü sıkıntılarla yüzleşen Müslümanlara, Hz. İbrâhîm'in üsve-i hasene olarak gösterilmesi, gelişigüzel bir örneklendirme değildir. Bilakis Hz. Peygamber ve ashabının çekmiş oldukları sıkıntılarla birebir benzerlik taşıyan, zaman zaman ümitsizliğe düşen Müslümanlar için umut verecek bir hatırlatmadır. Hz. İbrâhîm da emrolunduğu üzere dinini tebliğ ettiği sırada ötekinin sataşmalarına hatta saldırılarına maruz kalmış, onlar tarafından küçük görülmüştür²⁷³ ve imtihanlara karşı göstermiş olduğu teslimiyetle Allah Teâlâ tarafından korunmuştur.²⁷⁴

Kur'an-ı Kerîm'de peygamberlerin ve kavimlerinin ötekiyle imtihanı ile ilgili anlatılan kıssalar dikkate alındığında görülmektedir ki her peygamber kavmini inanca, ibadete, ahlaka ve adalete davet etmiş, bu kapsamda yaptığı davet ve uyarılara karşı yapılan direnci, tepkiyi ve itirazı, dikkate almamaları istenmiştir.²⁷⁵ Yani onların ötekiyle mücadelesi hak-batıl mücadelesi şeklinde süregelmıştır. Bu mücadele inanç, ibadet, ahlak ve adalet gibi insanlığın değer atfettiği ortak kavramlar esas alınmıştır. Yine denilebilir ki insanların içinde en ağır imtihanlara tâbi tutulanlar peygamberler ve onların yakın arkadaşlarıdır.²⁷⁶ Öteki çatısı altında ifade edilebilecek taraflar, peygamberlerin ve getirdikleri mesajların reddedilmesi hususunda kural tanımaksızın her yolu denemiştir.²⁷⁷ Onların da temel aldığı esasların inkâr, zulüm adaletsizlik ve ahlaksızlık olduğu söylenebilir. Nitekim tebliğ vazifesini yerine getiren bazı peygamberleri öldürmeye teşebbüs etmeleri hatta öldürmeleri,²⁷⁸ peygamberlerin öteki ile imtihanının ne denli çetin seyrettiğini göstermektedir. Ayrıca Kur'an'da zulümleri, adaletsizlikleri ve ahlaksızlıkları sebebiyle helak edilen birçok topluluktan söz edilmektedir.

²⁷² el-Mümtehine 60/4.

²⁷³ Sait Şimşek, "Hz. İbrâhîm'in Tevhid Mücadelesi", *1. Hz. İbrâhîm Sempozyumu*, ed. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997), 86-88.

²⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/266; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/158.

²⁷⁵ Hûd 11/53-55, eş-Şuarâ 26/138, 141, 153-154, en-Neml 27/47, Fussilet 41/15, el-Kamer 54/18, 24-25.

²⁷⁶ Semra Kaya, *Kur'an'a Göre Kulluk-İmtihan İlişkisi* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 118.

²⁷⁷ Abdullah Namlı, "Kur'an'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Bahar 2017), 195.

²⁷⁸ Âl-i İmrân 3/54, en-Nisâ 4/157-158, en-Neml 27/49.

2.2.1.2 Hz. Peygamber (s.a.v) ve Ashabının Öteki ile İmtihanı

Bir önceki konuda bahsedildiği üzere her peygamber ve onu takip eden her toplum çetin imtihanlardan geçirilmişlerdir. İmtihan kavramlarının içeriğinden de anlaşılacağı üzere aslında bu süreç bir arınma ve kemâle/takvaya erme sürecidir. Yani insanlığın kendi yapıp ettikleriyle düştüğü esfel-i safilinden ahsen-i takvim/fitratına yani asli yapısına dönme aşamalarıdır.²⁷⁹

Bu gerçeklik Hz. Peygamber ve ashabı için de değişmemiştir. İlgili durum *“İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, “iman ettik” demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır.”*²⁸⁰ ayetlerinde açıkça ifade edilmektedir.²⁸¹ Tâbi olunan sınavın birçok yönü vardır. Daha genel bir ifadeyle öteki ile yüzleşmenin her bir versiyonu mümin için aynı zamanda imtihandır. Bu nedenle Hz. Peygamber ve ashabının öteki ile imtihanını daha anlaşılır olacağı düşüncesiyle konuyu Mekke dönemi ve Medine dönemi şeklinde iki ayrı başlık altında ele almak faydalı olacaktır.

2.2.1.2.1 Mekke Döneminde Öteki ile İmtihan

Müslümanların öteki ile mücadelesini/imtihanını tam anlamıyla anlayabilmek için Kur’ân-ı Kerîm’i iyi anlamak gerekmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’i iyi anlayabilmek içinse İslâm’ın doğduğu, Kur’ân’ın nâzil olduğu dönemin ve bu dönemde yaşamış İslâm’ın mübelliği Hz. Peygamber ve ashabının mücadelelerinin iyice anlaşılması şarttır. Nitekim İslâm davasında ilk imtihanı iman ile imtihan boyutunda Hz. Peygamber yaşamış ve risalet görevini üstlenerek öteki ile mücadelenin ilk neferi olmuştur.²⁸² Hz. Peygamber’in Mekke’de öteki ile mücadelesinin ana hedefi Allah Teâlâ’nın emri doğrultusunda putlara tapan kavmini putlara tapmaktan vazgeçirerek putperestliğe son verip tevhid inancını hâkim kılmaktır.²⁸³ Hz. Peygamber öteki ile mücadeleye başlarken Rabbi tarafından karşılaşılabilecek sıkıntılara/imtihanlara karşı da uyarılmıştır.²⁸⁴

²⁷⁹ et-Tîn 95/4-5.

²⁸⁰ el-Ankebût 29/2-3.

²⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/54-55; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 812-813; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 25/26-30; Yâzır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/3764-3765.

²⁸² el-Müzzemmil 73/1-7, el-Müddessir 74/1-5.

²⁸³ el-Müzzemmil 73/8-9.

²⁸⁴ el-Müzzemmil 73/10, el-Müddessir 74/7.

Hız. Peygamber Allah Teâlâ'nın emriyle Mekke'de İslâm'ı anlatmaya ve Allah'a iman ederek Müslüman olmaya insanları davet etmeye önce ailesinden başlamıştır. Ancak Hız. Peygamber kavmi tarafından yalanlanmış, alay edilmiş,²⁸⁵ aklının yerinde olmadığı,²⁸⁶ büyücü,²⁸⁷ şair²⁸⁸ olduğu gibi ithamlara maruz bırakılarak etki gücü, inandırıcılığı, saygınlığı yok edilmek istenmiştir. Mekke müşriklerin liderleri Hız. Peygamber'i kendilerinden aşağı görmüşler, ona peygamberlik vazifesini yakıştıramamışlar²⁸⁹ hatta peygamberlik vazifesi Mekke'den birine verilecek olursa bu görevin kendilerinden birine²⁹⁰ yani soylu zengin birisine verilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.²⁹¹ Bu ayetlerin Mekke döneminin erken aşamalarında inmiş olması Hız. Peygamber ve ashabının ötekiyle yapacakları karşılıklı mücadelenin çetin bir imtihan çerçevesinde geçeceğini bildirilmesi anlamına gelmektedir.²⁹² Müşrikler Hız. Peygamber'e nefret, kin besleyip, iftiralarda bulunmuşlardır.²⁹³ Bu süreçte Allah Teâlâ elçisine manevi destekte bulunmuş, geçmiş peygamberlerin kıssalarını ona ve ashabına teselli olarak ikram etmiş, kavmiyle sıkıntılar yaşayıp vazifesini terk eden Hız. Yûnus'u örnek göstererek²⁹⁴ kavminin onu yalanlamasına ve alay etmesine rağmen ona sabretmesini telkin etmiştir.²⁹⁵

Tebliğ'in ilk dönemlerinde müşrikler onun davetine çok şiddetli bir şekilde itirazda bulunmamış, hafife alarak tabiri caizse görmezden gelmişlerdir.²⁹⁶ Öyle anlaşılıyor ki bu tavırlarıyla onun davet çıkışının sessiz soluksuz sönüp gitmesini ummuşlardır. Fakat kısa süre içerisinde Müslüman olanların duyulması ve sayının her geçen gün artmasından ötürü müşrikleri bir telaş sarmış, küçümseyip ciddiye almadıkları Hız. Peygamber'i ve ona tâbi olanları psikolojik baskı altına almaya, karalama kampanyaları düzenlemeye hatta işkenceler ederek yıldırmaya

²⁸⁵ el-En'âm 6/10, et-Tevbe 9/65, er-Ra'd 13/32, el-Hicr 15/11,95, en-Nahl 16/34, el-Enbiyâ 21/41, er-Rûm 30/10, Yâsîn 36/30, es-Sâffât 37/12.

²⁸⁶ el-Hicr 15/6-7, es-Sâffât 37/35-37, ed-Duhân 44/13-14, et-Tûr 52/29, el-Kalem 68/1-2,51, et-Tekvîr 81/19-22.

²⁸⁷ et-Tûr 52/29.

²⁸⁸ el-Enbiyâ 21/5, es-Sâffât 37/35-37, et-Tûr 52/30-31.

²⁸⁹ Hûd 11/27.

²⁹⁰ el-En'âm 6/124, el-Müddessir 74/52.

²⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/2047.

²⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/5267-5268.

²⁹³ el-Kalem 68/51.

²⁹⁴ el-Kalem 68/48.

²⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/400.

²⁹⁶ Enver Bayram, "Mekke Müşriklerinin Nübüvvet Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Mekki Sureler Bağlamında)", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/Ek Sayı 1 (2019), 924.

çalışmışlardır.²⁹⁷ Hz. Peygamber önderliğinde Müslümanlar öteki ile çetin bir mücadelenin içine girmiş ve bu süreçte can ile, mal ile, açlık ile ve aile ile ciddi bir imtihan süreci yaşamışlardır.²⁹⁸

Ataerkil bir toplum yapısına sahip Araplar'da erkek çocuk sahibi olmak toplumda gücü temsil ettiğinden aileler bu sebeple fazlaca erkek çocuğa sahip olmak istemişlerdir.²⁹⁹ Hatta Kureyşlilerin bir kişinin erkek çocuğu vefat ettiği zaman “filanın” soyu kesildi”³⁰⁰ demeleri de işte bu yüzdendir. Bununla ilgili olarak Kureyşlilerin Hz. Peygamber'i vefat eden oğlu üzerinden karalamaya, yıpratmaya ve psikolojik olarak baskı altına almaya çalıştıkları³⁰¹ “soyunun kesik olduğunu, neslinin tükeneyeceğini”³⁰² söyledikleri bilinmektedir. Artan baskı, işkence ve yıpratma çabalarının neticesinde Müslümanlar çok zor imtihanlar geçirmiş ve üzüntüye kapılmışlardır. İşte bu noktada Allah Teâlâ inzâl buyurduğu ayetleriyle elçisini³⁰³ rahatlatarak sıkıntıların ardından gelecek ferahlığı müjdelemiştir.³⁰⁴ Allah Teâlâ Müslümanlarla ötekinin mücadelesinin sürdüğü esnada elçisine ve kullarına sık sık telkinlerde bulunmuş müşriklerin eziyetlerine bakmaksızın tereddüte düşmeden vazifelerini yapmaları gerektiğini, müşriklere de uyarıda bulunarak Allah'ın kitabına tâbi olmaları gerektiğini bildirmiştir.³⁰⁵

İslâm davetinin kesilmemesi ve her geçen gün Müslümanların sayısının artmasından ötürü müşrikler, uyguladıkları psikolojik ve fiziki baskının sonuç vermediğini farkedip farklı planlar yapmaya başlamıştır. Bu yeni planlar doğrultusunda iyi niyetli gibi gözüküp Müslüman olmak için zaman isteme, putlara tapma konusunda sessiz kalma, mal, makam ve kadın gibi tekliflerle Hz. Peygamber ve ashabını tuzağa düşürmeye çalışmışlardır.³⁰⁶ Bunun üzerine de Hz. Peygamber ve ashabı Allah Teâlâ tarafından uyarılmış, dikkatli olmaları tembihlenmiştir.³⁰⁷ Buradan sonuç alamayan müşrikler farklı bir yöntem deneyerek Hz. Peygamber'den yerden pınarlar fışkırtması, nehirler akıtması, göğü parça parça

²⁹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/100-105.

²⁹⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/317-321.

²⁹⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 146.

³⁰⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm* (Riyad: Memleketi'l-Arabiyye es-Suûdiyye, 1997), 10/3470-3471.

³⁰¹ el-Kevser 108/3.

³⁰² el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 400; el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 464; es-Süyûtî, *Esbabü'n Nüzûl*, 587-588.

³⁰³ ed-Duhâ 93/1-5, el-İnşirâh 94/1-8.

³⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/5893, 5917-5921.

³⁰⁵ el-A'râf 7/2-3, el-Hicr 15/94-99, en-Neml 27/70.

³⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/54.

³⁰⁷ el-En'am 6/52, el-Hicr 15/88, el-İsrâ 17/73-75, el-Kâfirûn 109/1-2.

etmesi, Allah'ı ve melekleri göstermesi gibi insanüstü isteklerde bulunmuşlardır.³⁰⁸ Allah Teâlâ elçisini teselli ederek küfürlerinde inat edip imtihanı kaybeden müşriklerin isteklerinin reddedildiğini bildirmiştir.³⁰⁹

Hız. Peygamber ve ashabı öteki ile mücadele ederken hem manevi hem de maddi olarak yıpranmışlardır. Fakat Müslümanların öteki ile mücadelesi, muhaliflerin eleştirileri, iman etmemek için göstermiş oldukları bahaneler,³¹⁰ iftiralar³¹¹ onlara özel bir durum değil geçmiş peygamberlerin ve kavimlerinin de yaşamış olduğu bir durumdur.³¹² Mekke'de Müslümanların öteki ile mücadelesi ayetler ışığında incelendiğinde görülmektedir ki geçmiş peygamberlerin ve milletlerin kıssalarının anlatıldığı sûrelerin (Bakara Sûresi hariç) Mekkî olması³¹³ bir tesadüf değildir ve bu sûreler Hız. Peygamber'in şahsında Müslümanlar için öğüt, küfürlerinde inat edenlere de uyarı ve tehdit niteliği taşımaktadır.³¹⁴

Mekke'de öteki ile mücadelede Müslümanların sayısı günden güne artmış, müşrikler ne yaparlarsa yapsınlar bu yükselişe mâni olamamışlar fakat inatlarından da dönmemişlerdir. Türlü türlü işkencelere maruz kalan Müslümanlar "*Öte yandan, bilesin ki rabbın, eziyetlerle sınıandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra rabbın elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.*"³¹⁵ ayetinde de görüldüğü üzere dinlerinden geri döndürülmeye çalışılmış, inançları uğruna Müslümanlar yurtlarını, yuvalarını terk ederek hicret etmişlerdir.³¹⁶ Bazen iş öyle bir noktaya gelmiş ki adeta Firavun'un tebaasında olup imanını gizleyen kimse örnek gösterilerek³¹⁷ kalbi imanla huzur bulduğu halde canlarını korumak için imanlarını gizleyip küfür ve inkârı zorlayan kimseler mâzur sayılmıştır.³¹⁸ Mekke döneminin sonlarına doğru müşrikler Hız. Peygamber'i davasından geri döndüremeyeceklerini anlayınca onu tutsak etmeyi, sürgün etmeyi hatta öldürmeyi planlamışlardır.³¹⁹ Bu

³⁰⁸ el-İsrâ 17/90-93, el-Furkân 25/21.

³⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/65-68.

³¹⁰ el-Mü'minûn 23/23-24.

³¹¹ Fâtır 35/4,25.

³¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/239-240.

³¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 61.

³¹⁴ Mesut Okumuş (ed.), "Mekkî Sûre ve Ayetlerde Hız. Peygamber'e Yönelik Hitaplar", *Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempzoyumu*, (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 323.

³¹⁵ en-Nahl 16/110.

³¹⁶ Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/127.

³¹⁷ el-Mü'min 40/28.

³¹⁸ en-Nahl 16/106.

³¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/480-481.

durum Medine’de nâzil olan Enfâl³²⁰ ve Tevbe³²¹ Sûrelerinde anlatılmış, Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ tarafından korunarak bu imtihanı geçtiği bildirilmiştir.³²²

Hülâsa Mekke’de Hz. Peygamber ve ashabının öteki ile mücadelesi bir insanın beden ve ruhen altından zor kalkacağı psikolojik ve fiziksel baskıların gölgesinde geçmiştir. Bu bazen öyle bir noktaya gelmiş ki Mekke’de Müslümanlar Müslüman olmadan önce daha iyi şartlarda yaşadıklarını, onurlarını daha iyi koruduklarını dile getirerek bu kadar aşağılanmaya tahammül gösterilmemesi gerektiğini söyleyince³²³ “İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, “İman ettik” demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?”³²⁴ ayeti inmiştir. Mekkeli müşrikler sayıca, malca üstün olmalarından dolayı Müslümanları yok etmeye çalışmış fakat başarılı olamamışlardır.

Bu dönemdeki imtihanlar karşısında Allah Teâlâ kullarına, sabrı tavsiye ederek tebliğ vazifelerine devam etmelerini emretmiştir. Mekke döneminde Müslümanların çektiği bütün eziyetlere ve gördükleri bütün işkencelere rağmen fiili/savaşla mücadeleye izin verilmemiştir.³²⁵ Baskıların şiddetlendiği anlarda Müslümanlar vahiyle rahatlatılmış; geçmiş peygamber ve milletlerden haberler verilerek benzer hadiselerle maruz kaldıkları bildirilmiştir. Hz. Peygamber üstlenmiş olduğu vazifeyi ifa ediş biçimiyle hem ashabına hem de kıyamete kadar kendisini takip edecek ümmetine en güzel şekilde örnek olmuştur.

2.2.1.2.2 Medine Döneminde Öteki ile İmtihan

Müslümanlar Hz. Peygamber önderliğinde Mekke’de inançları uğruna her türlü sıkıntıya göğüs germişler, öteki ile iman-küfür mücadelesine girmişler fakat Mekke’de müşriklerin bitmek bilmeyen baskıları İslâm tebliğinin daha sağlıklı bir merkezde yerine getirilmesini elzem hâle getirmiştir.³²⁶ Bu sebeple Hz. Peygamber ve ashabı mal-mülk, yer-yurt kaygısı taşımaksızın başlarına gelebilecek her çeşit sıkıntıya hazır olarak Medine’ye hicret etmekle emrolunmuşlardır.³²⁷

³²⁰ el-Enfâl 8/30.

³²¹ et-Tevbe 9/40.

³²² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/31, 111-112.

³²³ el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 268; el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 339-340; es-Süyûtî, *Esbâbü’n Nüzul*, 399-400.

³²⁴ el-Ankebût 29/2.

³²⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/569, 5/383-384.

³²⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi I*, 218-219.

³²⁷ en-Nisâ 4/100; Şakir Fetahu, “Hicret Yeni Bir Dönemin Başlangıcı”, *TDV* 36 (2016), 8-9.

Hicret de Müslümanlar için başlı başına bir imtihandır. Nitekim “*Inanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır.*”³²⁸ ayetinde de belirtildiği üzere hicret eden Müslümanların sahip oldukları herşeyi geride bırakıp can güvenliği olmayan bir yere göç etmesi kolay bir iş olmamakla beraber mükâfatı büyük bir imtihandır.³²⁹ Aynı zamanda bu hicret “*Öte yandan, bilesin ki rabbın, eziyetlerle sınıdıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra rabbın elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.*”³³⁰ ayetinde dile getirildiği gibi Mekke dönemindeki işkence ve baskılara “sabretme” döneminin kapanıp “cihad ve öteki ile mücadele”³³¹ döneminin açıldığının habercisidir.³³²

Müslümanların öteki ile mücadelesi Medine döneminde de müşrikler özelinde devam etmiştir. Ancak hicret ile birlikte öteki ile mücadele farklı bir boyuta taşınmış, mücadelenin devam ettiği Mekke müşriklerinin yanında Mekke dışındaki müşrik Araplar, Yahudiler, Hristiyanlar ve münafıklar ile de münasebet ve mücadele dönemi başlamıştır.³³³

Medine’de, zulüm gördükleri takdirde Müslümanlara öteki ile savaşma izni³³⁴ verilmiştir.³³⁵ Burada dikkat edilmesi gereken husus savaşma izninin verilme sebebinin inanmayanı öldürmek için değil, haksız yere yurtlarından kovulmuş Müslümanların haklarını ve ibadet yerlerini koruyabilmeleri, inandıkları dini özgürce yaşayabilmeleri ve anlatabilmeleri içindir.³³⁶ Hz. Peygamber gelen savaş iznine rağmen önce sulh yoluna başvurmuş ve Medine bölgesinde bulunan kabilelerle barış sağlamak ve icap ettiğinde yardım almak için “karşılıklı saldırmazlık” antlaşmaları yapmıştır.³³⁷ Ancak tüm bu çabalara rağmen Müslümanlar savaş gerçeği ile de imtihan olmuşlardır.

³²⁸ et-Tevbe 9/20.

³²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/93.

³³⁰ en-Nahl 16/110.

³³¹ İsmail Lütfi Çakan, “Hicret Kriteri”, thk. Osman Bayder, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/2 (Haziran 1981), 5.

³³² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/561-562; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 585; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/127-128.

³³³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* 1, 263.

³³⁴ el-Hac 22/38-41.

³³⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/321-324.

³³⁶ Ahmet Keleş, “Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm’ın Yayılışı”, *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu*, ed. Mustafa Demirel vd. (Ankara: Fez Yayinevi, 2007), 259-260.

³³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed el-Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî* (Beyrut: Âlimu’l-Kütüb, 1984), 1/11-13.

Bedir Savaşı kabileler arası çekişmelerin yaşandığı Arap yarımadasında farklı inançlarından dolayı, gerek aynı kabileden olanların gerekse baba ve oğulların karşı karşıya oldukları ilk savaş olma özelliği taşımaktadır.³³⁸ İnanç noktasında eş, anne-baba, yakın akraba ve eş-dost, mal-mülk ile yüzleşildiğinde inancın gereğini yerine getirme en çetin imtihanlardan biri olmalıdır.³³⁹ Allah Teâlâ Bedir’de Müslümanların öteki ile mücadelesinin amacını “(Bedir’de) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan (mümin) grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.”³⁴⁰ ayetiyle bildirmiş ve kendi davası için mücadele edenlere her daim yardım edeceğini müjdelemiştir.³⁴¹ Bedir Savaşı Müslümanların müşriklere karşı elde ettikleri ilk zafer olması ve Arap yarımadasında İslâm dininin büyük bir itibar kazanması açısından büyük bir öneme sahiptir.³⁴² Müslümanların Bedir Savaşındaki imtihanlarına bir örnek de “Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah’a ve resulüne ait olduğunu söyle! O halde siz gerçek müminler iseniz Allah’a karşı saygısızlıktan sakının, aranızı düzeltin, Allah ve resulüne itaat edin.”³⁴³ ayetinde belirtildiği üzere savaştan sonra kazanılan ganimetin taksimiyle alakalı tartışan sahabenin, malla imtihanıdır.³⁴⁴ Bedir Savaşı Müslümanlar için birçok yönden imtihan oldukları bir savaştır.³⁴⁵ Bedir Savaşından sonra Medine’de yaşayan Benî Kaynukâ’ Yahudileri karşılıklı saldırmazlık antlaşmasına uymamışlar neticesinde Hz. Peygamber tarafından Medine’den uzaklaştırılmışlardır.³⁴⁶ Bu olaydan sonra müşriklerle birlikte Yahudilerle de devam edecek bir savaş başlamıştır.³⁴⁷

Öteki ile mücadelede bir diğer savaş Müslümanların ağır kayıplar aldığı,³⁴⁸ Hz. Peygamber’in emrine rağmen bazı Müslümanların emre itaatsizlik ederek

³³⁸ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*, 281; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, 113.

³³⁹ et-Tevbe 9/23-24.

³⁴⁰ Âl-i İmrân 3/13.

³⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/224-225.

³⁴² Mustafa Fayda, “Bedir Gazvesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

³⁴³ el-Enfâl 8/1.

³⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/5-8; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 402; Razi, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/117-120.

³⁴⁵ İsrâfil Balcı, *Hiz. Peygamber’in Savaşlarında İlahi Yardım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 93.

³⁴⁶ Casim Avcı, “Kaynukâ’”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

³⁴⁷ Muhammad Hamidullah - Casim Avcı, “Uhud Gazvesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012); Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1*, 410-412.

³⁴⁸ Âl-i İmrân 3/165.

görevlerini terk ettikleri Uhud Savaşıdır.³⁴⁹ Uhud Savaşında Müslümanların Medine'nin dışında ısrarla savaşmak istemelerinin ve savaş sonunda zafer elde edememelerinin sebeplerinden birisi de savaşı kesin kazanacakları rehavetine kapılmalarıdır.³⁵⁰ Uhud Savaşının Bedir Savaşından farklı bir yönü de Müslümanların mücadele ettiği grup sayısıdır. Bu savaşta müşriklerin yanında münafıklarla³⁵¹ da mücadele edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Uhud Savaşında yaşananların aynı zamanda gerçekten iman edenlerle iman ediyormuş gibi yapıp küfrünü gizleyenlerin ortaya çıkarılması için yaşandığını bildirmiştir.³⁵² Müslümanların ötekine mağlup olmasının hikmetini Seyyid Kutup “Müslümanların düşmanlarının galebesiyle imtihan edilmeleri onların beşerî kir ve kusurlarından sıyrılarak ahlâken güzelleşmeleri ve arınmaları” olarak açıklamıştır.³⁵³

Müslümanların öteki ile mücadelesinde en önemli savaşlardan birisi de Mekke müşrikleri başta olmak üzere Arap yarımadasındaki diğer müşrik kabilelerden, Medine’de bulunan münafık ve Yahudilerden oluşan düşman birlikleriyle yapılan Hendek Savaşıdır.³⁵⁴ Hendek Savaşı fiili olarak başlamadan önce içerde münafıklar ve Yahudiler içten içe mücadeleye başlamış,³⁵⁵ Müslümanları korkutmaya, yıldırmaya yönelik planları devreye sokmuşlardır.³⁵⁶ Hz. Peygamber ve ashabının savaş sırasında birkaç gün ibadetlerini yerine getirememişler, gıda sıkıntısı çekmişler ve hava koşullarından olumsuz etkilenmişlerdir.³⁵⁷ Bu ve buna benzer birçok etkenle mücadele eden Müslümanların öteki ile imtihanının ne denli şiddetli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Müşriklerin, Yahudilerin ve münafıkların güç birliği yaptığı bu savaşta Allah’ın yardımıyla³⁵⁸ Müslümanlar zaman zaman imtihan³⁵⁹ olsalar da galip gelmişler ve savunma adına son mücadelelerini vermişlerdir.³⁶⁰

³⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/358-359.

³⁵⁰ Hamidullah - Avcı, “Uhud Gazvesi”; Balcı, *Hiz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım*, 98-99.

³⁵¹ Âl-i İmrân 3/166-167.

³⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/359-360; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1227-1228.

³⁵³ Seyyid Kutup, *İmtihanın Hikmetleri*, 44.

³⁵⁴ Muhammad Hamidullah, “Hendek Gazvesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998); Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1*, 312-313.

³⁵⁵ el-Ahzâb 33/13.

³⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/164-165; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3876-3877.

³⁵⁷ Balcı, *Hiz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım*, 121-125.

³⁵⁸ Bkz. el-Ahzâb 33/9.

³⁵⁹ Bkz. el-Ahzâb 33/10-11.

³⁶⁰ Hamidullah, “Hendek Gazvesi”.

Müslümanların Yahudilerle münasebeti Medine'ye hicret ile başlamış ve daha önce de değindiğimiz üzere aynı şehirde güvenli bir yaşam için Medine Vesikası imzalanmıştır.³⁶¹ Fakat Yahudiler sözlerinde durmamış Bedir Savaşından sonra tahrik ve saldırılarını artırmışlardır. Bu doğrultuda ilk fitne çıkarıp antlaşmaya muhalefet eden Benî Kaynukâ' Yahudileri Medine'den sürülmüş,³⁶² sonrasında Hz. Peygamber'e ihanet eden Benî Nadîr Yahudileri,³⁶³ Hendek Savaşının hararetli zamanlarında içerden hainlik yapan Benî Kurayza Yahudileri³⁶⁴ ve hem Hendek Savaşında baş müttetiklerden olmaları hem de devamlı Müslümanları zor durumda bırakacak haince planlar yapmaları sebebiyle Hayber Yahudileri etkisiz hale getirilmişlerdir.³⁶⁵

Müslümanlar Medine'ye hicretten sonra çeşitli sıkıntılarla mücedele etmiş ve Hayber'in fethi ile Medine şehrinde iç güvenliği sağlamışlardır.³⁶⁶ Müslümanlar için ağır imtihanlarla geçen Medine döneminin altıncı yılının sonlarına doğru Hz. Peygamber ve ashabı umre maksadı ile Mekke'ye doğru sefere çıkmıştır. Bu girişim sosyal, siyasal ve tarihsel olarak birçok hadisenin zuhur etmesine sebep olmuştur.³⁶⁷

Mekke'ye doğru umre maksadıyla çıkılan bu sefer, içinde birçok imtihanı barındırmaktadır. Sefer başlangıcında Hz. Peygamber kendilerine destek olmaları ve sefere iştirak etmeleri için Medine çevresinde yaşayan kabilelere davet göndermiştir. Fakat kabilelerin çoğu Müslümanların hezimete uğrayacağını düşündükleri için çeşitli bahaneler ileri sürerek Hz. Peygamber'in bu davetine icabet etmeyerek Kur'an'da belirtildiği üzere³⁶⁸ imtihanı kaybetmişlerdir.³⁶⁹

Hz. Peygamber ve ashabı Hudeybiye bölgesinde konakladıkları sırada Müslümanlar ve müşrikler elçiler aracılığıyla anlaşmaya çalışmışlar fakat Müşriklerin elçiye karşı örf tanımaksızın düşmanca tavrı durumu savaş noktasına getirmişse de uzun süren tartışmalar sonucunda Müslümanlarla müşrikler arasında Hudeybiye Antlaşması yapılmıştır.³⁷⁰

³⁶¹ Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

³⁶² Avcı, "Kaynukâ".

³⁶³ Nadîr Özkuyumcu, "Nadîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

³⁶⁴ Casim Avcı, "Kurayza", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

³⁶⁵ Muhammad Hamidullah, "Hayber", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

³⁶⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1*, 326.

³⁶⁷ Muhammed Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

³⁶⁸ el-Fetih 48/11-12.

³⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/4417.

³⁷⁰ Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması".

Müslümanlar açısından Mekke'ye yapılan bu sefer ve sonucunda yapılan antlaşma; çekilen onca sıkıntı, yurtlarından hicret etmek zorunda kalışları, girmiş oldukları onlarca savaş ve bu uğurda feda etmiş oldukları canlar göz önünde bulundurulduğunda büyük bir önem arz etmektedir. Bu antlaşma, Müslümanlar için atlatmış oldukları ağır imtihanlardan sonra bir ümit ve aynı zamanda yeni bir imtihanın da habercisidir. Müşrikler açısından bakıldığında ise yapılan her türlü plana, girişime rağmen bir türlü başarılı olamadıkları bir mücadele ve gelinen süreç itibariyle inanmama, rakip görmeme, yok etme durumundan olası bir antlaşma ile tüm bu durumu kabul etme ve İslâm devletini resmen tanıma söz konusu olmuştur.³⁷¹

Hız. Peygamber'in emri ile Medine'den umre yapmak maksadı ile çıkan Müslümanlar için Hudeybiye Antlaşması bir hayal kırıklığı ortaya çıkarmıştır. Gerek Mekke dönemi gerekse hicretten sonra Medine dönemi olsun başa gelen onca imtihandan sonra yine her türlü risk göze alınarak savaş yeminlerinin edildiği bir ortamda neredeyse bütün imtiyazları müşriklerin eline vererek hasret duydukları Mekke'ye girmeden geri dönmek Müslümanların bir türlü sindiremedikleri bir durum olmuştur.³⁷² Müslümanlar tarafından sindirilemeyip moral bozukluğuna sebep olan bu antlaşma aslında kendileri için büyük bir imtihan³⁷³ ve aynı zamanda başarılı oldukları takdirde büyük zaferler³⁷⁴ elde edecekleri bir antlaşmadır.³⁷⁵

Bu bağlamda Mekke döneminde çekilen sıkıntılar, Medine döneminde öteki ile girilen savaşlar ve Hudeybiye seferinde hissedilen karışık duygular göz önünde bulundurulduğunda Mümtetine Sûresinde *“Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için bir sinama konusu yapma. Bizi bağışla ey rabbimiz! Çünkü kudret ve hikmet sahibi olan sensin.”*³⁷⁶ ayetiyle bahsedilen imtihanın ne olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Taberî bu gerçeği *“Ey Rabbimiz bizi, senin bir olduğunu inkâr eden, senden başkasını Rabb edinen kâfirleri bize galip gelmeleri sebebiyle imtihan etme. Eğer bize galip gelirlerse kendilerinin doğru yolda olduklarını bizim ise bâtıl yolda*

³⁷¹ Mehmet Azimli, “Tarihin Kırılma Noktası; Hudeybiye Antlaşması”, thk. Osman Bayder, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/6 (Aralık 2010), 41; Mehmet Ali Kapar, “Hudeybiye Seferi ve Hz. Muhammed'in Barışçı Siyaseti”, thk. Osman Bayder, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 16 (2016), 171.

³⁷² el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 2/610.

³⁷³ Hatice Taçbaş, *Mümtetine Sûresi ve Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 91-92.

³⁷⁴ el-Fetih 48/1-4.

³⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/51-53; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/4405-4408.

³⁷⁶ el-Mümtetine 60/5.

olduğumuzu düşünürler.” şeklinde açıklamıştır.³⁷⁷ Benzeri açıklamayı Ferrâ, “kâfirleri bize galip getirme. Bu üstünlük ile kendilerini doğru yolda bizi bâtil yolda görürler”³⁷⁸ şeklinde yaparken Begavî, “kâfirleri bize galip eyleme. Bize karşı galip gelirlerse kendilerini doğru yolda zannederler ve bize eziyet ederler”³⁷⁹ tarzında birbiriyle örtüşen anlamlarla yapmışlardır.

Râzî de “rızkı, bize değil de kâfirlere bol verme. Bu onların şaşırmasına ve iyice yoldan çıkmalarına sebep olur” gibi bir yorumdan bahsetmiştir. Yine Râzî bu ayetin “bizi affet Rabbimiz” kısmını Hz. Peygamber ve ashabına “Ey Rabbimiz bizi o kâfirler için bir fitne kılma, bizi affet Rabbimiz”³⁸⁰ şeklinde dua talebinde bulunma olarak yorumlamıştır. Nitekim İbn Ebî Hâtim’in beşinci ayetteki “fitne” kelimesini “kâfirleri bize galip eyleme. Bize zulmederler”³⁸¹ olarak yorumlaması da diğer yorumlarla örtüşmektedir.

Yazır, “Ey Rabbimiz bizi o küfredenler için bir fitne kılma; yani onlara bizi mağlup etme, ellerine düşürüp sıkıntıya, azaba sokma ve el dil uzatmalarına meydan verme ki bizim meşşakkatimiz yüzünden onlar imanı hakir görerek küfre bağlılıklarını artırmassın. Zira müminlerin eziyet ve sıkıntı içinde gösterecekleri sabırdan da imanın yüceliği anlaşılabilirse de bu pek zor ve tehlikeli olduğu gibi kâfirlerin, İman iyi olsaydı bunlar mağlup olmaz, esir edilmezlerdi” diye açıklamış ve “dünya hayatına aldanmak sûretiyle küfre tutkunluklarına sebep de olabilir” diyerek işi farklı yönleriyle işlemiştir.³⁸²

Müfessillerin görüşleri incelendiğinde görülmektedir ki kâfirlerin Müslümanlara galip gelmesi Müslümanların eziyet çekmesine, kâfirlerin de yanlış algıya kapılarak imtihan olmasına hatta iman etmemelerine sebep olacaktır. Bunun neticesinde Müslümanlar mağlup olup türlü türlü işkencelere maruz kalacak, kâfirler ise galip gelmelerinden ötürü “eğer gerçekten Müslümanlar haklı olsalardı bize mağlup olmazlardı” diyerek kendilerini haklı görecekler ve küfür bataklığına iyice batarak iman ile imtihanı kaybedeceklerdir.

Hz. Peygamber döneminde Hudeybiye bölgesinde Müslümanların kâfirlere karşı yapmış oldukları antlaşma sonrası Müslümanların durumu hezimet gibi görüp

³⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/275.

³⁷⁸ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1983), 3/150.

³⁷⁹ Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1989), 8/94-95.

³⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/303.

³⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3349.

³⁸² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/4902.

üzüntüye kapılmaları ve ümitsizliğe düşmeleri ayet-i kerîmenin anlattığı durumun bire bir örneğidir. Mücadelenin bu denli hat safhada olduğu bir anda kâfirlerin üstünlüğü ile bitecek bir sonuç kâfirlerin yanlış bir algıya kapılmalarına Müslümanların da ümitsizliğe düşmelerine ve eziyet görmelerine hâliyle İslâm dininin imajının zedelenmesine sebebiyet verecektir. Bu tür bir hezimet zihinlerin iyice karışmasına ve oluşan şüpheli durum neticesinde insanların sağlıklı bir tercihte bulunamamalarına sebep olacaktır. Oysa bu antlaşmada özel bir strateji söz konusudur. Neticede aleyhe gibi gözüküp Müslümanlar için önemli bir imtihan süreci olan bu antlaşmanın, kısa süre sonra avantaja dönüştüğü görülecektir. Nitekim antlaşma ile ilgili maddelere muhalefet müşriklerden gelmiş, ayrıca bu süreçte antlaşmanın sağladığı ortam Hayber kalesinin fethine zemin hazırlamıştır. Böylece Müslümanlar stratejik bir üstünlük elde etmişlerdir.³⁸³ Sadece bu ibret dolu süreç dahi aslında sıkıntı gibi gözükken imtihan aşamalarının sonunda bir kemâl noktası olduğunun işaretidir denilebilir.

Antlaşma maddesinde Müslümanların aleyhinde gibi gözükken önemli imtihan araçlarından birisi konu edindiğimiz sûrede de dile getirilen “Mekke ahâlisinden bir kişi şayet Hz. Peygamber’in yanına gelip ona sığınır ve velisinin talebiyle Mekke’ye iade edilecek, fakat Medine’den bir Müslüman Mekke’ye sığınır o Müslüman Medine’ye iade edilmeyecektir.” maddesidir.³⁸⁴

Bu minvalde kadınların durumu “*Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz. Onlara (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri verin. Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur. Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın. Siz harcadığınızı (verdiğiniz mehri) isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. Allah’ın hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”³⁸⁵ ayetiyle imtihan olarak değerlendirilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi müfessirler yukarıda zikredilen ayetin Hudeybiye

³⁸³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*, 427; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, 270, 407; Dâvud el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hayatı ve Şahsiyeti Siyasî ve Askerî Mücadeleleri*, çev. Hikmet Akdemir (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018), 601.

³⁸⁴ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 2/603-607; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/317-318.

³⁸⁵ el-Mümtehine 60/10.

Antlaşması sırasında veya sonrasında Mekke'den Medine'ye hicret eden kadınlar hakkında nâzil olduğunu rivayet etmektedirler. Ayetin nüzûl zamanı ile ilgili olarak antlaşma sırasında,³⁸⁶ antlaşma yapıldıktan sonra Hudeybiye bölgesinde,³⁸⁷ Medine'de iken hicret eden kadınların gelmesi üzerine nâzil olduğu şeklinde farklı rivayetler bulunmaktadır.³⁸⁸

Aslında kadınların iade edilip edilmemesiyle alakalı Hudeybiye Antlaşmasında bir maddenin var olup olmadığı konusunda ihtilaf söz konusudur. Âlimlerin bazıları hicret eden Müslümanların iadesi maddesinde kadınların da açık bir lafızla belirtildiğini, Allah Teâlâ'nın da indirdiği ayet ile bu maddeyi neshettiğini ifade etmişlerdir. Âlimlerin bazıları da maddede kadın-erkek ayrımı olmaksızın genel ifade ile Müslümanların iade edilmesi şartının olduğu ve kadınların da bu genel ifadenin içinde olduklarını, Allah Teâlâ'nın da bu genel ifadede indirdiği ayet ile kadınların çıkarılmasını emrettiğini ifade etmişlerdir.³⁸⁹

Müslüman kadınların iadesinin kaldırılması ile ilgili denilebilir ki Mümtehin Sûresinin başında Allah Teâlâ Müslümanlara, kâfirlerle olan ilişkilerini sonlandırmalarını emretmiştir.³⁹⁰ Dolayısıyla Allah'ın bu emri üzerine Müslümanların kâfirlerle olan evlilik, iş ve sosyal hayat gibi her türlü ilişkiye son vermeleri icap etmiştir. Kadınların hicret etmeleri de hadiseye bu açıdan bakıldığında daha da önem kazanmaktadır. Hicret eden Müslüman kadınların imtihan edilmesi de Allah'ın bu emrini yerine getiren Müslüman kadınların tespiti içindir.³⁹¹ Müslüman kadınların yaşamakta oldukları kâfir beldelerini ve nikahı altında bulundukları kâfir eşlerini terk etmeleri Mümtehin Sûresinin başında Allah Teâlâ'nın "kâfirlerle dostluğu kesin" emrinin toplumda mâkes bulmuş şeklidir denilebilir.

Öyle anlaşıyor ki antlaşmada kadınların iadesiyle ilgili bir madde ayrıca bulunmamaktadır. "Müslümanların iadesi" lafzının kadın-erkek ayırmadan geneli

³⁸⁶ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, Şurût, 15; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3350; el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 356; es-Süyûtî, *Esbâbü'n Nüzûl*, 518.

³⁸⁷ el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 356.

³⁸⁸ el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 420.

³⁸⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/521; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1984), 8/184; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2006), 20/411; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4/230; Ebû Muhammed Alî İbn Hazm, *Cevâmi 'u's-sîre* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 125-126.

³⁹⁰ Bkz. el-Mümtehin 60/1.

³⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/279; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1100; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/306; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/4911; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 28/156.

kapsadığı gözlemlenmektedir. Allah Teâlâ da söz konusu ayet-i kerîme ile bu genel lafzı tahsis etmiş ve hicret eden Müslüman kadınları bu iade kuralından açıkça muaf tutmuştur. Ayetin devamı da incelendiğinde bu tahsisin antlaşmaya muhalefetten değil, Müslüman-gayr-i müslim ilişkileri açısından ortaya çıkabilecek daha büyük sıkıntıların önlenmesi için olduğu görülmektedir.

Medine'ye hicret ederek gelen mümin kadınların nasıl imtihan edildikleri hakkında da farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu konuda üç görüş vardır:

Birinci görüş: Hz. Peygamber hicret eden kadınlara “Allah’a yemin olsun ki ben, kocama kızarak oradan çıkmadım. Allah’a yemin olsun ki ben, bir yeri sevmediğim için başka bir yere gideyim diye oradan çıkmadım. Allah’a yemin olsun ki ben, dünya malını elde etmek için çıkmadım. Allah’ yemin olsun ki ben oradan, ancak Allah’ı ve Resûlünü sevdiğim için çıktım.” şeklinde yemin ettirerek imtihan etmiştir.³⁹²

İkinci görüş: Hz. Peygamber kadınları “Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, kendi uydurmalarıyla bir iftira atıp da sana gelmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlanma dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”³⁹³ ayetinde belirtildiği üzere biat alarak imtihan etmiştir. Nitekim Hz. Âişe (r.a) “Mümin olduklarını söyleyen kadınlar bu ayette zikredilen emirleri kabullenince Resulullah da onların Allah ve Resûlünün sevgisi için hicret ettiklerini kabul ederdi ve onlara ‘haydi gidin, sizin biatınızı kabul ettim’ derdi” demiştir.³⁹⁴

Üçüncü görüş: Kadınların imtihan edilmeleri “Allah’tan başka ilah olmadığına ve Hz. Peygamber’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim” şeklinde yemin ederek gerçekleşmiştir.³⁹⁵

³⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/261; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3350; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/249; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 6/184; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/522; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/305; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4/229; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/4909-4910.

³⁹³ el-Mümtehhine 60/12.

³⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/261; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 6/184; Mâverdî, *En-Nüket Ve'l-Uyûn*, 5/522; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/229; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/4910.

³⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/261; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/249; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 6/184; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/522.

Bu rivayetler incelendiği vakit görülmektedir ki uygulanan imtihan şekli yukarıda zikredilen üç farklı rivayetten herhangi birisi de olabilir veya hüt zikredilen üç farklı rivayetin hepsi de olabilir. Burada mühim olan imtihan esnasında hangi metodun kullanıldığı değil imtihan neticesinde Hz. Peygamber ve ashabının hicret eden kadınların Müslüman olduklarına kanaat getirip getirmediğileridir. Burada yapılan imtihanın amacı gönüldekini bilmek değil Müslüman olduklarını beyan eden kadınlara bazı sorular sorarak, yemin ettirerek, hal ve hareketlerinden yola çıkarak zann-ı galip ile müspet veya menfi yönde karar vermektir.

Kadınların tâbi tutuldukları bu imtihan şekli Müslümanın güvenlik açısından da dikkatli olması gerektiğinin bir örneğidir. Hudeybiye Antlaşmasının henüz yeni imzalanması, Müslümanların içlerine sinmeyen maddelerin olması ve hicret eden bu kadınların casus olma ihtimalleri üzerine çok dikkatli hareket edip doğru kararlar almak son derece elzemdir. Nitekim Müslüman olduklarını iddia edip gelen kadınlar casusluk yapmak maksadıyla kâfirlere bilgi aktarmak niyetinde olabilirlerdi. Ya da antlaşmayı bozmak maksadıyla Müslümanları hedef göstermek isteyen kâfirlerin böyle bir oyun oynamış olmaları da ihtimal dâhilindedir.³⁹⁶ Başka bir olasılık da kadınların daha rahat etmek adına veya meraklarından Müslüman olmamalarına rağmen Müslümanların beldesine hicret etmek istemeleridir. Çünkü Mekkeli kadınların kocalarına kızdıkları zaman kocalarını Hz. Peygamber'in yanına giderek ona katılmakla tehdit ettikleri de rivayetlerde geçmektedir.³⁹⁷

Her ihtimale açık bu durumda göz önünde bulundurulması gereken refleks, mürekkebi kurumamış antlaşmaya zarar verecek bir fiiliyatta bulunmamak, antlaşma ile kâfirler tarafından resmen tanınan İslâm devletine zeval verecek bir hata yapmamaktır. Nitekim bu verilen kararın neticesinde Müslüman olduklarına kanaat getirilmiş kadınlar Allah Teâlâ'nın emri ile kâfirlere iade edilmemiş, evli iseler mehirleri iade edilmiştir.³⁹⁸ Hadiseye bu açıdan bakıldığında meselenin Hudeybiye Antlaşmasının maddelerinden birine aykırı hareket etmek değil Allah'ın emriyle kadınların haklarına sahip çıkmak olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların imtihan edilmesinin istenmesi de savaş hâlinde oldukları Mekke bölgesinden gelmelerinden ötürü bir tedbir alma durumu ve Allah'ın kâfirlerle nikahın haram

³⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/4910-4911.

³⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 8/241.

³⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/326.

olduğunu bildirmesinden sonra Müslüman olduklarına kanaat getirilen kadınların bu haramdan korunmalarına çaba gösterme durumudur.³⁹⁹

Erkeklerin bile iadesi kabul edilemez, sindirilemez bir halde iken kadınların iade edilmemesi, Allah'ın takdiri; umumu bir hükmün tahsis edilerek Müslüman kadınların iade edilmemesini emretmesi hiç şüphesiz İslâm'ın kadınlara verdiği değer açısından dikkatle incelenmesi gereken bir konudur.

Muhacir Müslüman kadınların imtihan edilmesi ile ilgili ayetin nüzûl sebeplerinden birisi olarak gösterilen Ümmü Gülsüm'ün Hz. Peygamber'e dinini terk ederek Medine'ye hicret ettiğini, kendisini müşriklere iade etmemesi gerektiğini, iade edildiği takdirde müşriklerin işkencelerine sabredebek gücü olmadığını, kendisinin oldukça zayıf olduğunu bu işkencelere dayanamayacağını ifade etmesi, yine kendisinden önce Medine'ye hicret eden erkeklerin iade edildiğini duyduğunu bundan ötürü endişeli olduğunu ve kendisinin kadın olduğunu özellikle belirtmesi toplumun iade maddesiyle alakalı endişelerini ortaya koymaktadır.⁴⁰⁰Burada dikkat çeken bir başka ayrıntı da müşriklere kadınların iade edilmeyeceği haberi geldiğinde onların bu duruma herhangi bir tepki vermemesidir.⁴⁰¹

Neticede kadınların iade edilmemesi Hz. Peygamber'in antlaşma maddesine aykırı davrandığını göstermemektedir. Nitekim antlaşma sonrası gelen Müslüman erkekleri kabul etmemiş iade etmiştir. Müslüman kadınların iade edilmeme sebebi Hz. Peygamber'in antlaşmaya aykırı hareket etmesi değil Allah Teâlâ'nın emri olmasıdır.

Antlaşma maddesinin konmasından sonra neden böyle bir maddenin kabul edildiğini sorgulayan ashaba Hz. Peygamber dinden çıkanın kendileri için bir değer ifade etmediğini, Müslüman olup kendilerine hicret edenlerin de İslâm'ın selameti için biraz sabredip imtihan edileceklerini ve Allah Teâlâ'nın onlara muhakkak bir kapı açacağını belirtmiştir.⁴⁰²

Hz. Peygamber antlaşma sonrasında toplumun selameti için Medine'ye hicret eden Müslüman erkekleri iade etmiş, iade edilen Müslümanlar da kaçarak Mekke'ye dönmemişler ve gittikçe kalabalık bir grup olup müşriklerin ticaretlerine engel olmaya, müşrikleri rahatsız etmeye başlamışlar bunun sonucunda da

³⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/4911.

⁴⁰⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/326.

⁴⁰¹ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1/632.

⁴⁰² Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1998), 3/268.

müşrikler üstünlük elde edeceklerini zannederek koydurmuş oldukları maddeyi kendi talepleriyle iptal ettirmişlerdir.⁴⁰³

Hız. Peygamber Allah'ın emri olmasa elbette antlaşmaya uyarak kadınları da iade edecektir. Fakat Allah Teâlâ bu duruma razı olmamış ve maddeyi genelden özele indirgemıştır.

Bu süreçte Hız. Peygamber'in sözüne sadık bir lider olduğu, ancak fırsat ele geçtiğinde de stratejik hamleler yaptığı görülmektedir. Ayrıca Müslüman olan kadınların inzâl olan ayet neticesinde Hudeybiye Antlaşmasının iade maddesi kapsamından çıkarılmalarıyla İslâm nezdinde ne kadar önemli bir konumda oldukları müşahade edilmiştir.

Kadınların iade edilmemesi İslâm dininin kadına vermiş olduğu değeri göstermektedir. Erkeklerin iadesine rıza gösterilmesi de dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda bir hezimet, geri adım atma gibi görülmüş olsa da antlaşmadan sonra geçen zaman göstermektedir ki bu stratejik bir hamleye dönüşmüştür. Zira iade edilmemelerine rağmen kendi iradeleriyle Mekke'ye gitmeyen Müslümanlar bir grup oluşturarak Mekkeli müşriklerin endişe duydukları bir topluluk haline gelmişlerdir.

Ayetler ve müfessirlerin yorumları incelendiğinde görülmektedir ki Hız. Peygamber ve ashabının öteki ile mücadelesindeki imtihanın dozu tebliğin gelişim süreci ile birlikte artmıştır. Tebliğin başlangıcında bir tepki vermeyen müşrikler, tebliğin ilerleyen dönemlerinde gördükleri hareketlenme üzerine Müslümanları bir tehdit olarak algılamış ve psikolojik baskı, fiziksel müdahale, boykot gibi eylemlerle bu hareketi sonlandırmaya çalışmışlardır.⁴⁰⁴ Medine döneminde süreç savaş aşamalarına uzanmış ayrıca hayatın değişik versiyonlarıyla yüzleşmeleri Müslümanlar için hem bireysel hem de kitlesel imtihan vesilesi olmuştur. Kur'ân'ın Hız. Peygamber ve ashabına özel bir önem atfetmesi ve sonraki tüm Müslümanlardan farklı olarak ayrıcalıklı bir statü tayin etmesi yaşadıkları imtihan aşamalarının şiddeti ve bu süreçte gösterdikleri örneklik nedeniyle olmalıdır.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Kahire: Daru'l-Marife, 1968), 2/125; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/261.

⁴⁰⁴ Ahmet Köse, *Hız. Peygamber ve Müşrik Muhatapları Arasındaki Dînî Tartışmanın Kur'ân'da Yansımaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 111.

⁴⁰⁵ et-Tevbe 9/100.

2.2.1.3 Günümüzde Müslümanların Öteki ile İmtihanı

Daha önce bahsedildiği gibi Müslümanlar ile öteki arasındaki mücadele imtihan boyutuyla insanoğlunun varoluşuyla birlikte ortaya çıkmış, dönem dönem birbirlerine üstünlük sağlayarak günümüze kadar süregelen bir realitedir. Mümtahine Sûresi “*Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için sınama konusu yapma. Bizi bağışla ey rabbimiz! Çünkü kudret ve hikmet sahibi olan sensin.*”⁴⁰⁶ ayetinde verilen örneği müşahade ettiğimizde; durumun inanlar ve inanmayanların kaçınılmaz mücadelesi ve imtihanı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰⁷ Yukarıda bahsedildiği şekilde peygamberler döneminde de son peygamber Hz. Muhammed döneminde de ve Hz. Muhammed’in vefatından günümüze kadar gelen zaman diliminde de bu imtihan devam etmiş ve devam edecektir. Bu sebeple günümüzde Müslümanların, öteki ile münasebetlerinde ve gerektiğinde mücadelelerinde başarılı olmaları için Kur’ân rehber edinilmeli, geçmiş iyi analiz edilmeli ve bu sağlam temeller üzerinden münasebet/mücadele sürdürülmelidir. Kur’ân’ın doğru anlaşılabilmesi ve günümüzde doğru tatbik edilmesi için Kur’ân’ı kuşatan tarihin ve coğrafi bölgenin de iyi araştırılması gerekmektedir.⁴⁰⁸

İnsanın farklı dine, dile ve ırka mensup insanlarla birlikte yaşaması hayatın kaçınılmaz gerçekliklerinden birisidir. Birlikte yaşayan bir topluluğun tamamının da aynı siyasi, sosyal ve dini düşünceye sahip olmaları mümkün olmayan bir gerçekliktir. Geçmiş dönemlere baktığımızda İslâm’ın doğduğu zaman ve topraklarda Müslümanlar Mekke’de putperest nüfusun çoğunlukta olduğu bir toplulukla, Medine’de de Yahudi ve Hristiyan nüfusunun çoğunlukta olduğu bir toplulukla bir arada yaşamışlardır.⁴⁰⁹ Mekke’de putperest inanca sahip kimseler için hayatın gayesi maddî-siyasî güç iken Medine’de Yahudi ve Hristiyan için hayatın gayesi inandıkları dine uygun yaşamaktır. Kendi inandığı dinin mutlak doğru olduğu inancı da insanoğlunun varoluşundan bu zamana her din mensubunun inancıdır.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ el-Mümtahine 60/5.

⁴⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/275; el-Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, 8/94-95; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 29/303; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/4902.

⁴⁰⁸ Ömer Özsoy, *Sünnetullah* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2017), 20.

⁴⁰⁹ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994); Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/570.

⁴¹⁰ Mehmet Okuyan - Mustafa Öztürk, *Kur’ân Verilerine Göre Öteki’nin Konumu*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 163.

İnsanoğlunun varoluşundan bu zamana dek farklı inançlara sahip olan toplumların birbirlerine yönelik münasebetleri her zaman olumlu yönde seyretmemiştir. Maalesef ilişkiler çoğunlukla mücadeleye dönüşmüş, ayrımcılığa ve şiddete yön vererek kalıcı düşmanlıklar ortaya çıkmıştır.⁴¹¹

İslâm'a göre ötekileştirme kendinden başkasını görmezden gelme, tanımama değildir. Kur'ân-ı Kerîm her zamanda ve mekânda ayırım gözetmeksizin her topluma hitap etmektedir. Kur'ân'ın muhatabı herkeştir. Bu yönüyle bir ötekileşme söz konusu değildir.⁴¹² Anlamı esenlik ve barış olan İslâm dininin temel anlayışı kendisinden olmayanı yok etmek değil toplumsal huzurun sağlandığı ortak mekânda hoşgörü ile bir arada yaşamak, yaşantısıyla örnek olmak ve tebliğ vazifesini en güzel şekilde yerine getirmektir.⁴¹³ İslâm tüm insanların birbiriyle münasebetinde hak ve hukukun ön planda tutulması gerektiğini, cana, mala, namusa ve dini inanca saygı gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁴¹⁴ Fakat geçmişten günümüze gelen bir algı ile ötekinin potansiyel düşman olduğu savunulmuştur. Nitekim *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın; fakat vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına saldırmak yoktur."*⁴¹⁵ ayeti de bu doğrultuda yanlış anlaşılmış ve öteki ile sonuna kadar savaşmak olarak yorumlanmıştır.⁴¹⁶ Fakat müfessirlerin görüşleri incelendiğinde görülmektedir ki ayetteki "fitne" kavramı "Allah'a ortak koşma, inkâr etme (küfür)" olarak açıklanmıştır.⁴¹⁷ Râzî ise "fitne" kavramını "Müslümanların dinlerini yaşama konusunda baskıya uğraması, Müslümanların dinlerinden döndürülmeye çalışılması, düşman tarafından gelebilecek topyekün saldırı anında küfrü yok etme" olarak yorumlamıştır.⁴¹⁸ Görülmektedir ki mücadele, düşmanlık öteki ile değil Allah'ı inkâr edenlerledir.

Müslümanların öteki ile ilişkilerinde göz önünde bulundurmaları gereken sınır konu edindiğimiz sûrenin sekizinci ayetinde *"Allah, din konusunda sizinle*

⁴¹¹ Şinasi Gündüz, "Öteki ile İlişkiler Açısından İslâm ve İslâmî Tecrübe", *Kutlu Doğum Haftası 'Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakî ve Kardeşlik Hukuku' Sempozyumu*, ed. Hasan Kamil Yılmaz vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 483.

⁴¹² Abdülkerim Bingöl, "Kur'ân'a Göre Ötekiler", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/3 (2018), 322.

⁴¹³ Okuyan - Öztürk, "İslâm ve öteki", 193; Taçbaşı, *Mümtehin Sûresi ve Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri*, 142.

⁴¹⁴ Gündüz, "Öteki ile İlişkiler Açısından İslâm ve İslâmî Tecrübe", 489.

⁴¹⁵ el-Bakara 2/193.

⁴¹⁶ Okuyan - Öztürk, "İslâm ve öteki", 188-189.

⁴¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/519; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 117.

⁴¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/143.

savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever."⁴¹⁹ şeklinde dile getirilmiştir. Müslümanın kendisine savaş açmayan, kendisine savaş açana yardım etmeyen, barış içinde yaşama taraftarı olan ötekine yardım edilebileceği ve karşılıklı kurulan ilişkilerde adaletli davranılması gerektiği bildirilmiştir.⁴²⁰

Öyleyse bu imtihanın bir gereği olarak Müslümanlar öteki ile ilişkilerinde dürüstlüğü, saygıyı ve adaleti gözetmeli aynı zamanda da her zaman dikkatli olmalıdır.⁴²¹ Kur'ân renk, ırk gibi yaratılış farklılıklarını bir üstünlük sebebi görmeden, sınıfsal olarak kimseyi ötekileştirmeden ve tebliğde de ayırım yapmadan herkesi İslâm'a, bir olan Allah'a iman etmeye davet etmektedir.⁴²² Onun için İslâm dine icabet noktasında kişinin hür iradesini tercih etmektedir.⁴²³ Kur'ân-ı Kerîm'de de *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir."*⁴²⁴ ayetinde ifadesini bulduğu gibi davetin zor kullanarak değil, güzel öğütle yapılması emredilmektedir.

Öteki ile ilişkilerde adaleti, karşılıklı barışı gözetmek İslâm'ın doğru temsili ve tebliği için son derece mühimdir. Böyle bir temsil ve tebliğ *"Belki de Allah sizinle onlardan düşmanınız olan kimseler arasında (karşılıklı) bir dostluk meydana getirecektir. Allah kâdirdir. Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."*⁴²⁵ ayetinde de belirtildiği üzere belki de ön yargılı olanların fikirlerinin değişmesine, iman ederek İslâm ile müşerref olmalarına vesile olacaktır.⁴²⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de öteki ile kurulacak münasebetin sınırları da tevhid eksenli olması, güç dengelerinin sağlanması, temel haklara saygı gösterilmesi, tehlikeye sebebiyet verecek bilgilerin paylaşılmaması, tedbirli olunması şeklinde belirlenmiştir.⁴²⁷ Allah Teâlâ, öteki ile münasebette dikkat edilmesi gereken en

⁴¹⁹ el-Mümtehhine 60/8.

⁴²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/277.

⁴²¹ Kadir Dakni, *Mümtehhine Sûresinde Dostluk ve Düşmanlık İlişkileri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 47.

⁴²² Bingöl, "Kur'ân'a Göre Ötekiler", 329.

⁴²³ Mehmet Esgin, "Kur'ân-ı Kerîm'in Öteki Dinlere Karşı Tavrı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (2014), 78.

⁴²⁴ en-Nahl 16/125.

⁴²⁵ el-Mümtehhine 60/7.

⁴²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/276.

⁴²⁷ Remzi Kaya, *Kur'ân'da Dostluk İlişkileri* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000), 249; Kübra Gücüyener, *Nüzûl Bağlamında Mümtehhine Sûresinin Tefsiri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43.

önemli konunun İslâm⁴²⁸ olduğunu ve bu konunun çok önemli olduğunu belirtmektedir.⁴²⁹

Öteki ile münasebetin kesilmesinin kesin sınırı da İslâm'a düşmanlık besleme ve bu yönde hareket etme olarak belirlenmiştir. Allah Teâlâ İslâm'a düşmanlık besleyenleri *"Ey iman edenler! Eğer benim yolumda cihad etmek ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik rabbiniz Allah'a iman ettiniz diye peygamberi ve sizi (yurdunuzdan) çıkarıyorlar. Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. İçinizden kim bunu yaparsa bilsin ki doğru yoldan sapmıştır."*⁴³⁰ şeklinde açıklamıştır. Ayetin sebep-i nüzulünü de dikkate aldığımızda buradan düşmanlık besleyen öteki ile ilişkilerin kesilmesi sonucu çıkartılabilir. Hatta birebir mücadele içerisinde olunan grupla hiçbir şekilde dostluk kurulmaması gerektiği ifade edilebilir.⁴³¹ Çünkü Kur'ân İslâm'a düşmanlık besleyen, savaş açanlarla kurulacak dostluğun tehlikeli sonuçları olacağını *"Onlar sizi bir yakalasalar size düşmanca davranırlar, elleriyle ve dilleriyle size kötülük etmeye çalışırlar ve isterler ki sizler de hakkı inkâr edesiniz."*⁴³² ayetiyle haber vermektedir.⁴³³

Hz. Peygamber döneminde öteki ile münasebet ve mücadeleden de anlaşılmaktadır ki Müslümanlar hem Mekke döneminde hem Medine döneminde karşılıklı fikir beyanında bulunarak İslâm dininin emrettiği şekilde güzel öğütlerle davette bulunmuşlar, baskı ve işkencelerin artması, kendilerine düşmanlık beslenilmesi sonucu Allah'ın izni ile kendilerini savunmuşlar ve küfürde ve şirkte inat ederek kendilerine savaş açanlarla karşılıklı mücadele etmişlerdir.⁴³⁴ Müslümanlar saldırılara ve sataşmalara karşı *"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez."*⁴³⁵ ilkesinden hareketle kendilerini savunmak maksadıyla savaşmışlar, kadınlara, çocuklara, ihtiyarlara ve kendilerine savaş açmayanlara dokunmamışlardır.⁴³⁶

⁴²⁸ Âl-i İmrân 3/85, eş-Şûrâ 42/13.

⁴²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4227-4228.

⁴³⁰ el-Mümtehine 60/1.

⁴³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/270.

⁴³² el-Mümtehine 60/2.

⁴³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/273.

⁴³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/690.

⁴³⁵ el-Bakara 2/190.

⁴³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/516.

Bütün bunlar öteki ile yedi yirmidört sürekli savaş halini göstermektedir. Hem toplumsal olarak hem de uluslararası ilişkiler bu durumu kaldırmaz. Dolayısıyla Kur’ân açısından bakıldığında ötekiyle birlikte yaşama prensipler üzerinden ilkeli, tedbirli ve gerekirse topyekûn mücadeleyi göze almayı gerektirmektedir. Neticede bu süreçlerin her bir aşaması Müslüman birey ve toplumun imtihan alanıdır.

Günümüzde Müslümanlarla öteki arasında olması gereken ilişkiyi hicretten sonra Medine’de aynı şehirde farklı inanç gruplarının birlikte yaşaması için yapılan sözleşme örneği üzerinden değerlendirebiliriz.⁴³⁷ Öteki ile kayıtsız şartsız fiziki mücadele anlayışı değil karşılıklı antlaşma-sulh yolu denenmelidir. Nitekim Hz. Peygamber de Medine’ye hicret ettiği vakit Medine nüfusunun önemli çoğunluğunu oluşturan Yahudilerle birlikte barış içinde yaşama ve Medine’ye karşı saldırılarda şehri beraber savunma üzerine antlaşma yapmıştır.⁴³⁸

İslâm farklı dine mensup insanlara inanç özgürlüğü tanımakta, inandığı dine göre yaşama hakkı vermektedir. Bu sebeple insanların farklı dini inançlara sahip olmaları birbirleriyle yaşamaya, birbirlerini anlamaya engel olmamalıdır. Kur’ân-ı Kerîm incelendiği ve Hz. Peygamber’in öteki ile ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, İslâm dininin Müslümanların öteki ile bir arada yaşamasına karşı çıkmadığı, inanç özgürlüğü esasıyla diğer dinlere saygı gösterilmesini telkin ettiği ve diğer dinlere mensup insanlara baskıcı bir tavır içerisine girmediği görülmektedir.⁴³⁹

Günümüzde Müslümanlar öteki ile münasebetlerinde saygıyı elden bırakmamalı ve İslâm’ı doğru bir şekilde temsil ederek anlatmalı, anlatırken de İslâm’ın doğrularını eksiltmeden ifade etmelidirler.⁴⁴⁰ Öteki ile barış içinde bir arada yaşama İslâm’ın uygun gördüğü bir durum, aynı zamanda farklı dini inanışlara sahip toplumların ön yargılarından kurtularak İslâm’ı yakından doğru bir şekilde tanımalarına imkân verecek önemli bir fırsattır.⁴⁴¹ Hz. Peygamber döneminde hâl böyle iken günümüzde de ilişkiler tamamen düşmanlık üzerine tesis edilmemelidir.

Siyasi, sosyal ve kültürel faktörler de göz önünde bulundurulduğunda günümüzde, öteki ile çatışmadan uzak, canın, malın, namusun ve dini inançların

⁴³⁷ Özkan, “Medine Vesikası”.

⁴³⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/570; Özkan, “Medine Vesikası”.

⁴³⁹ Egin, “Kur’ân-ı Kerîm’in Öteki Dinlere Karşı Tavrı”, 102.

⁴⁴⁰ Çalışkan, “Dini Bir Tutum Olarak Ötekine Yaklaşımın Kur’âni Temelleri”, 27.

⁴⁴¹ Gündüz, “Öteki ile İlişkiler Açısından İslâm ve İslâmi Tecrübe”, 491.

korunduğu bir antlaşma yapmak elzem gözükmeğdir. Özellikle sözde insan haklarını savunan fakat uygulamada hiçbir şekilde adaleti, insan hak ve hukukunu gözetmeyen antlaşmaların Medine sözleşmesi örnek alınarak güncellenmesi gerekmektedir.⁴⁴² Müslümanın günümüz şartlarında dikkat etmesi gereken en önemli vazifesi İslâm'ı doğru anlaması, doğru anlatması ve Allah'ı inkâr etmeyip arafta kalan insanları kaybetmemesidir.

Anlaşılmaktadır ki Müslümanların öteki ile mücadelesi/imtihanı aktif bir şekilde kıyamete kadar devam edecektir. Bu imtihan şekli döneme, kültürel ve maddi faktörlere bağılı olarak değışebilir. Öteki ile ilişkiler Kur'ân'ın rehberliğinde devam ettirildiğinde Allah Teâlâ'nın "bizi kâfirler için sınama konusu yapma" mesajının gereğı yerine getirilmiş olacaktır.

⁴⁴² Yılmaz Ceylan, "Medine Vesikası: 'Öteki'ne Tâhâmmül mü Hoşgörü mü?", *EKEV Akademi Dergisi* 85 (2021), 496.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'e göre insan imtihan edilmek üzere yaratılmıştır. Yaşamı için kurgulanan dünyada Allah Teâlâ tarafından buna göre dizayn edilmiştir. İnsanoğlunun doğumu ile başlayan dünya hayatındaki imtihan serüveni, vereceği tepkiye göre karşılık görecektir, âhiret hayatında karşısına cennet veya cehennem olarak çıkarılacaktır.

Kur'ân'a göre âlemdaki her şey Allah Teâlâ'ya aittir. İnsanlar ise Allah Teâlâ'nın çeşitli nimetlerini ve imkanlarını nasıl kullandıkları gözlemlenen, yüzleştikleri her nimetle ve iyi-kötü durumla sınava tâbi tutulan kullarıdır. Allah Teâlâ kullarına farklı farklı nimetler, imkanlar, meziyetler ve mertebeler bahsetmiştir. Bunlar insana emanet olup, verilen emaneti kullanabilme beceri ve kapasitesine göre imtihana tâbidirler. Her insanın kapasitesi farklı olduğundan imtihan serüveni de herkesin kendi güç ve yeteneği, sahip olduğu imkanları, ölçüsünde olacaktır. Allah Teâlâ insanın tâbi olduğu imtihanı kolaylaştırmak ve ona rehber olmak üzere peygamberler göndermiş, emir ve yasaklarını bildirmiş, kullarından hür iradeleriyle bir tercihte bulunmalarını istemiştir. Varlığın öznesi olan insan Allah'ın nebileri aracılığı ile rehberlik ettiği emirlerine göre yaşamalı, olumsuz özellikleriyle mücadele etmeli ve kötülüklerden uzak durmalıdır.

İnsanın tâbi olduğu imtihan sürecinin, Kur'ân'ı Kerîm'in farklı yerlerinde birbirinden farklı lafızlarla dile getirildiği görülmüştür. Bu kavramlar arasında yer alan ve Türkçemizde de yaygın olarak kullanılan imtihan kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçse de belâ, fitne, meyz, temhîs, ilm gibi kavramların imtihan anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. İmtihan için kullanılan her kavramın arındırma, ayırıştırma ve olgunlaştırma anlamları etrafında ortaklaştığı anlaşılmaktadır. “Altını ya da gümüşü hâlis hâle getirmek için ateşte tasfiye etmek, bir şeyin hakikatini anlamak için dikkatle düşünüp taşınmak” manasına gelen “imtihan” kavramının sözlük manası, imtihanın bahsedilen evsafına dair ipuçları vermektedir.

İmtihanla ilgili kavramların geçtiği kesitler başta olmak üzere Kur'ân kendi bütünlüğü içerisinde düşünüldüğünde hayatın her kesiti insan için bir imtihan vesilesidir. Ancak Kur'ân'ın bu genel anlatısı içerisinde insanın tâbi olduğu imtihan çeşitlerinden bazılarının daha da somut hale getirildiği gözlemlenmiştir. İnanç ve ameller bağlamında öne çıkarılan imtihan çeşitliliğinin, malla, canla, savaşıla,

çoluk-çocukla, açlıkla, korkuyla, hastalıkla imtihan şekilleriyle sürdürüldüğü anlaşılmıştır.

Mümtebine Sûresi özelinde sürdürdüğümüz çalışmamızla insanın imtihan sürecinin en önemli ayaklarından birinin de “öteki ile imtihan” olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Hristiyanlığı, Roma ve Eski Yunan kültürünü tanımlayan, bu üç temel özelliği özünde bulundurmeyen her kültür ve topluluğu aşağılayan öteki kavramı aslında Kur’ân’da geçmemektedir. Bunun yerine kâfir, müşrik, ehl-i kitap gibi kavramlar kullanılmaktadır. Ancak Kur’ân-ı Kerîm renk, ırk, cins, sosyal veya siyasal pozisyon gözetmeksizin bütün insanları Allah Teâlâ’nın kulları olması hasebiyle eşit kabul etmektedir. Nitekim Kur’ân Müslümanlara, kendilerine düşmanlık beslemeyen öteki ile münasebetlerinde adaletli olmalarını, iyilikte bulunmalarını tavsiye etmiştir. Fakat düşmanlık besleyen öteki ile de ilişkinin sonlandırılıp mücadele edilmesini emretmiştir.

Burada kullanılan öteki kavramı Müslümanın kendi dünyası dışındaki kesimler yanında kendi aralarındaki ilişkiyi de tanımlamaktadır ve inanç, ibadet, ahlak, adalet gibi insanlığın ortak değerlerini esas almaktadır. Bu bağlamda bir yönüyle bütün peygamber ve ümmetlerinin ötekiyle imtihan edildiği görülmüştür. Aynı şekilde günümüz Müslümanlarının da ötekiyle imtihanı devam etmektedir. Yani Müslümanlar hem bireysel olarak hem de toplumsal alanda sergileyecekleri tavırla bugün de imtihan olunmaktadırlar.

Allah Teâlâ Mümtebine Sûresinde Hz. İbrâhîm ve kavminin öteki ile imtihanını Hz. Peygamber ve ashabı özelinde tüm Müslümanlara hatırlatmıştır. Buradan da Müslümanların öteki ile imtihanının hayat boyunca bitmeyeceğini, kişisel ve toplumsal olarak bu tür imtihanlara her an maruz kalınacağı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Genelde savaşlar üzerinden örneklediğimiz Hz. Peygamber ve ashabının imtihan süreçleri konu edindiğimiz sûrede Hudeybiye Antlaşması çerçevesinde daha özel bir mahiyet arz etmektedir. Bu örnekte hem ötekiyle imtihan dikkate sunulmuş hem de Müslüman olduğunu söyleyen kadınlar üzerinden insanla ilişkili başka bir boyut ortaya konulmuştur. Bu örnekle Kur’ân’ın kadına özel bir değer atfettiği ayrıca tedbirin de imtihan sürecinde ne denli önemli olduğu daha bir belirginleştirilmiştir.

Bu bağlamda denilebilir ki imtihan nasıl insanın değişmez gerçeği ise öteki ile münasebet ve mücadele de Müslümanın kaçınılmaz imtihanıdır. Mümtebine Sûresinde, günümüzde Müslümanların öteki ile imtihanlarında dikkat etmesi

gereken sınırın çizildiği, bu imtihanla başa çıkmak ve başarılı olmak için de Kur'ân ve geçmiş peygamberlerin mücadelelerinin rehber edinilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışma neticesinde; insanın hayat boyunca yüzleşeceği farklı imtihanların gayesinin, Allah Teâlâ'nın kullarının arınmaları, ayrışmaları ve olgunlaşmaları için olduğu kanaatine varılmıştır. Öteki ile Müslümanların imtihanının/mücadelesinin de insanlığın varoluşundan bu zamana kadar devam etmiş bundan sonra da devam edeceği kanaatine varılmıştır. Müslümanlar öteki ile mücadele ederken Kur'ân-ı Kerîm'in emirlerini ve kıssalarını göz önünde bulundurdıkları takdirde İslâm'ı doğru temsil edecekleri sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*. 1 Cilt. Kahire: Darü'l-Hadis, 2007.

Ahmed, Mahmud. *Fakirlikle İmtihanın Hikmeti*. İstanbul: Polen Yayınları, 2007.

Alptekin, Zeynel Abidin. *Kur'an'da İman Kavramının Semantik Analizi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Kur'an-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Altuntaş, Mehmet. *Kur'an-ı Kerim'e Göre İmtihan Gerçeği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûhu'l-me'ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2010.

Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2016.

Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 22. Basım, 2018.

Avcı, Casim. "Kaynukâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/88. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Avcı, Casim. "Kurayza". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/431-432. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Aydın, Mehmet Akif. "Aile". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Aydın, Mehmet. "İslam'da Ailenin Yeri ve Önemi". *Mehir Vakfı 2* (Yaz 1998), 26-29.

Ayhan, Ayla. *Ayetler Işığında İmanın Mahiyeti*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Azimli, Mehmet. "Tarihin Kırılma Noktası; Hudeybiye Antlaşması". thk. Osman Bayder. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/6 (Aralık 2010), 35-48.

Balcı, İsrâfil. Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Bardakçı, Sefa. *Kur'an ve Sünnet'te İmân-Amel*. Konya: Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Bayram, Enver. "Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması ve Bu Hususta Ön Plana Çıkan İşârî Yorumlar". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2019), 61-77.

Bayram, Enver. "Mekke Müşriklerinin Nübüvvet Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Mekkî Sureler Bağlamında)". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/Ek Sayı 1 (2019), 919-939.

Begavî, Ferrâ el-. *Meâlimü't-tenzîl*. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1989.

Belâzürî, Dâvud el-. *Ensâbü'l-Eşrâf Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hayatı ve Şahsiyeti Siyasî ve Askerî Mücadeleleri*. çev. Hikmet Akdemir. 2 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018.

Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saïd (Ebû Abdullâh b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2011.

Bilgi, İsmail Hilmi. "Kur'an'da Korku Olgusu Neden ve Nasıl Kullanılmıştır?" *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 229-251.

Bingöl, Abdulkerim. "Kur'an'a Göre Ötekiler". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Dergisi 6/3 (2018), 319-332.

Bozkurt, Nebi. "Hâtib B. Ebû Beltea". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.

Buladı, Kerim. "Kur'an Çerçevesinde Hayat ve İmtihan". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 21 (2011), 65-94.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail bin Hammâd el-. *es-Sihâh*. 6 Cilt. Kahire, 1982.

Ceylan, Yılmaz. "Medine Vesikası: 'Öteki'ne Tahammül mü Hoşgörü mü?" *EKEV Akademi Dergisi* 85 (2021), 483-498.

Coşkun, Ahmet. "Ayetlerin Işığında Fakirlik ve Açlık Problemi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1990), 47-64.

Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *Mucemü't-ta'rifât*. Kahire: Dâru'l-Fazile, ts.

Çakan, İsmail Lütfî. "Hicret Kriteri". thk. Osman Bayder. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/2 (Haziran 1981), 3-15.

Çalışkan, İsmail. "Dini Bir Tutum Olarak Ötekine Yaklaşımın Kur'ani Temelleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 7-28.

Dakni, Kadir. *Mümteherine Süresinde Dostluk ve Düşmanlık İlişkileri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Demir, Ömer. *Kur'an Kavramları Bağlamında Yaşam Boyu Salih Amel*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.

Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: İFAV, 2018.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsirü'l hadîs*. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-gurabi'l-islamiye, 2000.

Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: İFAV, 1996.

Duman, Zeki. *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2016.

Esgin, Mehmet. "Kur'an-ı Kerim'in Öteki Dinlere Karşı Tavrı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (2014), 77-105.

Fâris, İbn. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd el-. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1983.

Fetahu, Şakir. "Hicret Yeni Bir Dönemin Başlangıcı". *TDV* 36 (2016), 128-142.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn el-. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Dimeşk: Müessesetü'r-risale, 1998.

Gökkır, Bilal. "Kur'an'daki Ehl-i Kitap 'Öteki' mi? İslam Araştırmalarında Oryantalizmin Kavramsal Etkisi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 14 (2005), 37-54.

Güçüyener, Kübra. *Nüzûl Bağlamında Mümteherine Süresinin Tefsiri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Gündüz, Şinasi. "Öteki ile İlişkiler Açısından İslam ve İslami Tecrübe". *Kutlu Doğum Haftası 'Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku' Sempozyumu*. ed. Hasan Kamil Yılmaz vd. 483-

493. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Hacak, Hasan. “Mal”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/461-465. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hamidullah, Muhammad. “Hayber”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammad. “Hendek Gazvesi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammad - Avcı, Casim. “Uhud Gazvesi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. “Hudeybiye Antlaşması”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. 2 Cilt. İstanbul: Beyan, 2004.
- Harman, Ömer Faruk. “Eyyûb”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12/16-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Harman, Ömer Faruk. “İbrâhim”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/272-273. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “Mûsâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/207-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dârü’t-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atıyye El-Endelûsi, Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharraru’l-vecîz fî tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*. 5 Cilt. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-Azîm*. 10 Cilt. Riyad: Memleketi’l-Arabiyye es-Suûdiyye, 1997.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. Beyrut: Âlimu’l-Kütüb, 1998.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî. *Cevâmi’u’s-sîre*. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü’n-nebeviyye*. 2 Cilt. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ Muhammed b. İsmail. *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-Azîm*. 7 Cilt. Beyrut: Daru’l-Marife, 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü’l-‘Arab*. 18 Cilt. Beyrut: Dar Şadar, 18. Basım, 1990.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü’l-‘Arab*. Beyrut: Dar Şadar, 1990.
- İbnü’l-Arabî, Ebû Bekir. *Ahkâmü’l-Kur’ân*. 4 Cilt. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec. *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1984.
- Kâdî, Abdulfettah el-. *Esbâb-ı Nüzûl*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Fecr Yayınevi, 2013.
- Kapar, Mehmet Ali. “Hudeybiye Seferi ve Hz. Muhammed’in Barışçı Siyaseti”. thk. Osman Bayder. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 16 (2016), 155-175.
- Karagöz, İsmail. “Kur’an’da Salih Amel Kavramı Salih ve Muslih İnsanların Özellikleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 33/2 (1997), 59-72.
- Karaosman, Muhammet. “Kur’ân’dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir

- Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (Aralık 2020), 99-120.
- Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/516-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kaya, Remzi. *Kur'an'da Dostluk İlişkileri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.
- Kaya, Semra. *Kur'an'a Göre Kulluk-İmtihan İlişkisi*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kaya, Süleyman. "Kur'an'ın İnsana Atfettiği Değer". 2. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu 'İslam Düşüncesinde İnsan'*. ed. Abdulcebbar Kavak. 229-245. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Kaya, Süleyman. *Kur'an'da İmtihan*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Keleş, Ahmet. "Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslam'ın Yayılışı". *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu*. ed. Mustafa Demirel vd. 249-280. Ankara: Fecr Yayınevi, 2007.
- Kılıç, Huriye. *Kur'ân'da İnsanın Hayırla ve Şerle İmtihanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Köse, Ahmet. *H. Peygamber ve Müşrik Muhatabları Arasındaki Dini Tartışmanın Kur'ân'da Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2006.
- Maden, Şükrü. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Mal ve Evlat Sevgisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Mahmudov, Elşad. *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Mâverî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012.
- Mevdudî, Ebu'l A'lâ el-. *Tefhimu'l Kur'an*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Namlı, Abdullah. “Kur'an'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Bahar 2017), 169-197.
- Okumuş, Mesut (ed.). "Mekkî Sûre ve Ayetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar". *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu*. 309-327. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Okuyan, Mehmet - Öztürk, Mustafa. *Kur'an Verilerine Göre Öteki'nin Konumu*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- Özkan, Mustafa. “Medine Vesikası”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/212-215. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Özkuyumcu, Nadir. “Nadîr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2017.

Parlatır, İsmail vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.

Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Kuran Kavramları Sözlüğü Müfredat*. çev. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.

Razi, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Rızâ, Reşîd. *Tefsîrû'l-menâr*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.

Saçlı, Merve. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Amellerin Boşa Çıkmasında İnanç Faktörü". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (Haziran 2019), 121-148.

Salihoglu, Mahmut. "Sâmirî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/78-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Seyyid Kutup, İbn-i Kayyim El-Cevziyye. *İmtihanın Hikmetleri*. çev. Alim Yücer. İstanbul: Polen Yayınları, 2006.

Siddikî, Mazharuddîn. *Kur'an'da Tarih Kavramı*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Pınar Yayınları, 1990.

Soyalan, Mehmet. *Kur'an ve İnsan*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1999.

Süyûtî, Celaleddin Ebu'l Fazl Abdurrahman es-. *el-İtkan fi ulumi'l Kur'an*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Hadis, 1971.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *ed-Dürrü'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Esbabü'n Nüzul*. çev. Abdulcelil Alpkıray. İstanbul: Semerkand, 2015.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Tenâsüku'd-dürer fi tenâsübi's-süver*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Şimşek, Sait. "Hz. İbrahim'in Tevhid Mücadelesi". *1. Hz. İbrahim Sempozyumu*. ed. Ali Bakkal. 79-88. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

Tabersî, el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-. *Mecmau'l-beyân fi tefsiri'l Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ulûm, 2005.

Taçbaş, Hatice. *Mümteherine Sûresi ve Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Tan, Zeki. "Hz. İbrâhim'in Rol-Model Olarak Anılması". *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu*. ed. Atilla Yargıcı vd. 478-494. İstanbul: Nida Akademisi, 2019.

Temiz, Bilal. "Kur'an'a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2003), 252-268.

Temiz, Bilal. *Niçin İmtihan Oluyoruz*. İzmir: Işık Akademisi Yayınları, 2008.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen*. Riyad: Dâru'l-Hadare, 2010.

Tokur, Behlül. *İmtihan Psikolojisi Var Olmanın Hakkını Vermek: İmtihan*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2018.

Uçar, İlyas. "Hz. Peygamber Zamanında Medîne'de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi

- Yöntemleri”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Eylül 2017), 196-218.
- Uludağ, Süleyman. “Amel”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3/13-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen el-. *Esbâb-ı Nüzûl*. çev. Necdet Çağır - Necati Tetik. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2019.
- Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed el-. *Kitâbü'l-Megâzî*. Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1984.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 8 Cilt. İstanbul: Matbaai Ebüzziya, 1936.
- Yıldız, Abdulvahap. “Hz. Eyyûb'ün (a.s.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Temmuz 2016), 128-142.
- Yılmaz, Mehmet Faik. “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/569-571. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2009.
- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer. *Esâsü'l-belâga*. Kahire: Daru's- Şa'b, 1960.
- Zühaylî, Vehbe ez-. *Tefsîrû'l-münîr*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2009.